

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ
ПРАВ ЛЮДИНИ**

Навчальний посібник

Дніпро
2019

УДК 342.7 : 341.231

Н 23

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор **Костицький В.В.** – професор кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України; доктор юридичних наук, професор **Максакова Р.М.** – завідувач кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Запорізького національного технічного університету; **Ільков В.В.** – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, доктор юридичних наук, доцент.

Укладачі:

доктор юридичних наук, професор **Наливайко Л.Р.** – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Заслужений юрист України; кандидат юридичних наук, доцент **Степаненко К.В.** – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 8 від 23 квітня 2019 року)*

Наливайко Л. Р., Степаненко К. В.

Н 23 Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.

ISBN 978-617-7665-61-7

Викладено основні теоретичні положення та практика щодо створення та реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини. Досліджено правовий зміст міжнародно-правових стандартів прав людини, визначено механізм утворення та забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини, висвітлюються питання, пов'язані із дотриманням міжнародно-правових стандартів прав людини в діяльності судових, правоохоронних та правозахисних органів України.

Для студентів та викладачів юридичних вузів (факультетів), закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, практичних працівників, працівників неурядових організацій, а також всіх тих, хто цікавиться правами людини.

ISBN 978-617-7665-61-7

© Наливайко Л. Р.

© Степаненко К. В., 2019

© ДДУВС, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Перелік умовних скорочень	7
Частина 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ	8
1.1. Поняття та види міжнародно-правових стандартів прав людини ...	8
1.2. Механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини. Забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини первинними суб'єктами міжнародного права	21
Частина 2. ОСНОВНІ МІЖНАРОДНІ УГОДИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	44
2.1. Загальна декларація прав людини та інші універсальні угоди, що визначають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини	44
2.2. Європейська система правових актів, що визначають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини	53
Частина 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ОКРЕМИХ ПРАВ ЛЮДИНИ	76
3.1. Міжнародно-правові стандарти громадянських (особистих) прав людини	76
3.2. Міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини	90
3.3. Міжнародно-правові стандарти прав осіб, що належать до певних груп населення	102
Частина 4. ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ	134
4.1. Дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини правоохоронними та правозахисними органами України	134
4.2. Дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини судовими органами України	153

ПЕРЕДМОВА

Україна в сучасних міжнародних відносинах стає все більш активним та прогресуючим суб'єктом. Показовим критерієм авторитету держави на міжнародній арені є виконання принципів міжнародного права, зокрема принципу поваги прав людини. Починаючи із 1991 року Україна як незалежна держава приймає участь у розробці міжнародно-правових стандартів прав людини (МПСПЛ) та намагається їх впроваджувати в діяльність суб'єктів публічної влади. Така політика корелюється із положенням статті 18 Конституції України, відповідно до якої зовнішньополітична діяльність нашої держави спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Крім цього, принцип відповідності міжнародним стандартам прав і свобод людини закріплений у статтях 3, 5, 6, 8, 9 Основного Закону.

Впевнений курс України на інтеграцію до європейських співтовариств спонукає все більше звертати увагу на дотримання європейських стандартів прав людини. Як член Ради Європи із 1995 року, відповідно до Паризької Хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 року, наша держава взяла на себе зобов'язання приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити внутрішньодержавні гарантії їх здійснення, що ґрунтуються на відповідних міжнародно-правових нормах. Суттєвим поштовхом до підвищення рівня правової культури дотримання міжнародних стандартів прав людини стало підписання у 2014 році Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору», підписаного Президентом України 19 лютого 2019 року.

Історичний хід розвитку України, участь у вирішенні загальнолюдських проблем, процеси глобалізації, обумовлюють стан, за яким питання забезпечення прав людини повинні обговорюватися на загальнонаціональному просвітницькому рівні. В провідних західних університетах курси із міжнародного права прав людини, міжнародного захисту прав людини, міжнародно-правових стандартів прав людини викладаються вже багато років, тому вітчизняним закладам вищої освіти слід збільшувати часи на опанування дисциплін міжнародного спрямування, підвищувати якість методики їх викладання. Міжнародні події за участі України повинні мати відголосок при викладанні студентам спеціальних курсів із захисту прав людини. Питання розвитку МПСПЛ настільки багатомірні та залежні від міжнародних процесів, що постійно існує нагальна потреба в оновленні навчальних програм, створенні актуальних засобів навчання, приведення їх у відповідність із загальноєвропейськими вимогами. Тому навчальний посібник, який пропонується до вашої уваги, є намаганням відповідати потребам часу, спробою зафіксувати сучасний стан каталогізації міжнародних стандартів прав людини та механізму їх впровадження у сферу юридичних знань вітчизняного права, а також практику органів публічної влади.

Навчальна дисципліна «Міжнародно-правові стандарти прав людини» викладається у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» та «магістр». Зміст посібника відповідає структурі тематичного плану цієї дисципліни на 2018-2019 навчальний рік та включає такі основні питання: поняття та види міжнародно-правових стандартів прав людини; механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини; Загальна декларація прав людини, інші універсальні та регіональні угоди, що визначають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини; міжнародно-правові стандарти захисту громадянських, соціально-економічних та культурних прав і свобод людини, а також захисту осіб, що належать до певних груп населення; сучасний стан дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини судовими, правоохоронними та правозахисними органами України.

Систематизація зазначених питань сприятиме забезпеченню

поінформованості та оволодіння сучасними знаннями щодо становлення міжнародно-правових стандартів прав людини, механізму їх виникнення та закріплення в основних міжнародних угодах в галузі прав людини, практики застосування в діяльності міжнародних органів та органів публічної влади України. Особливі акценти при вивченні цього матеріалу слід робити на ознайомлення із європейськими стандартами в галузі захисту конвенційних прав і свобод людини, організації роботи Європейського суду з прав людини, а також практики розгляду конкретних справ щодо захисту порушених конвенційних прав громадян України в Європейському Суді. Опанування матеріалу навчального посібника надасть студентам можливість отримати практичні навички із застосування МПСПЛ у майбутній професійній діяльності. Крім цього, посібник допоможе студентам якісно підготуватися до єдиного фахового вступного випробування для вступу на магістерський рівень вищої освіти з таких базових правничих дисциплін, як «Міжнародний захист прав людини» та «Міжнародне публічне право».

Навчальний посібник «Міжнародно-правові стандарти прав людини» розрахований на студентів та викладачів закладів вищої освіти юридичного профілю, закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, ним можна користуватися в межах викладання окремих курсів з прав людини інших навчальних закладів, посібник також стане у нагоді практичним працівникам, працівникам і активістам неурядових організацій, а також всім тим, хто цікавиться правами людини та механізмом їх захисту.

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ,
ВИКОРИСТАНИХ У НАВЧАЛЬНОМУ ПОСІБНИКУ**

- МПСПЛ** – міжнародно-правові стандарти прав людини
Декларація – Загальна декларація прав людини
Конвенція, Європейська конвенція – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ЕКОСОП – Економічна та Соціальна Рада ООН
РС – Рада Європи
ЄС – Європейський Союз
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
НАТО – Організація Північноатлантичного договору
ЄСПЛ, Європейський суд – Європейський суд з прав людини
Комісія – Європейська комісія з прав людини (існувала до 1998 р.)
МОП – Міжнародна організація праці

Частина 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Поняття та види міжнародно-правових стандартів прав людини

1.2. Механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини. Забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини первинними суб'єктами міжнародного права

1.1. Поняття та види міжнародно-правових стандартів прав людини

Однією з магістральних завдань сучасного міжнародного права є міжнародний захист прав людини, створення норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, спрямовані на забезпечення гарантованих міжнародними угодами прав і свобод особи. Нормативний характер прав людини пов'язує їх з таким поняттям, як «стандарти прав людини», що в останні роки у міжнародних відносинах набувають все більшої ваги. Саме стандартизація прав людини є ключовою підставою визнання тієї чи іншої правової системи такою, що відповідає чи не відповідає демократичним прагненням розвитку людства. В загальному уявленні, стандартизація прав людини спрямована, насамперед, на забезпечення мінімальних правових засобів захисту людини тією мірою, в якій це дає їй змогу реалізовувати особистий потенціал в різних сферах. Таким чином, стандартизація прав людини є необхідним процесом хоча б з позицій визнання гідності кожної людини, незалежно від її громадянства, релігійної, національної, статевої, мовної та інших ознак.

У сфері міжнародного захисту прав людини міжнародні стандарти відіграють величезну роль, зважаючи на те, що виконання зобов'язань щодо заохочення загальної поваги, дотримання і захисту прав людини і основних свобод є обов'язком усіх дер-

жав-членів ООН. Саме поняття «міжнародний стандарт» в теорії міжнародного права зустрічається часто, воно стосується різних сфер міждержавних відносин, тому визначення стандарту має різні смислові відтінки. Даним терміном позначають як загальні конвенційні положення, так і правила поведінки, закріплені в технічних документах. Порівняльний аналіз різних наукових підходів з питань стандартизації дозволив визначити диференційований підхід до з'ясування правової природи міжнародних стандартів в різних сферах суспільних відносин. Даний факт формує теоретичну основу для подальшого вивчення всього різноманіття прояву міжнародних стандартів в різних галузях міжнародного права.

Структура міжнародних стандартів у сфері прав людини, на думку окремих авторів, складається із сукупності принципів і норм, що встановлюють: права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності; обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів; загальні принципи природного права; відповідальність за злочинне порушення прав людини; напрями розвитку та розширення сфери прав людини; напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини¹. На основі цих стандартів кожна держава зобов'язана упорядкувати чинне законодавство, усунути протиріччя з нормами міжнародного права, відмінити застарілі норми, ліквідувати прогалини². Звернення до стандартизації є обов'язковим елементом універсалістської концепції прав людини, яка базується, перш за все, на здобутках міжнародного права. В той же час, існування регіональних стандартів прав людини, як це не дивно, жодним чином не спростовують універсалізму нормативності прав людини, а лише доповнюють цю систему знань.

Сучасне міжнародне право прагне до конкретизації загальнолюдських стандартів прав і свобод особистості, з якими держави повинні узгоджувати внутрішнє законодавство та поведіння

¹ Ліннік Н. В. Ціннісне та нормативне у розумінні прав людини. *Держава і право*. Випуск 56. С. 46.

² Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.:Юрінком Інтер, 2006. С. 105.

посадових осіб з громадянами. Інтеграція України у світове співтовариство неможлива без приведення у відповідність з міжнародними стандартами прав людини національного законодавства і правозастосовчої діяльності. Водночас незважаючи на досить часте вживання в нормативних документах терміну «міжнародні стандарти», в наукових публікаціях до сих пір немає однозначного визначення даної категорії.

Поняття «стандарт» походить від англійського «standard» і означає норму, критерій. У словникових визначеннях поняття «стандарт» розглядається як типовий вид, приклад, який має відповідати, задовольняти що-небудь за своїми ознаками, властивостями, якостями; як щось шаблонне, трафаретне³, єдина форма організації, проведення чого-небудь⁴, еталон, зразок, модель, що приймаються за вихідне при зіставленні з ними інших подібних об'єктів⁵. Відносно права термін «standard of law» перекладається як «правовий стандарт, вимога, правовий критерій»⁶. Тим самим, в загальному розумінні стандарт існує як якийсь елемент або одиниця, що застосовується для порівняння, для приведення чого-небудь у відповідність. Відносно міжнародного права стандартизація: а) передбачає установлення вимог до відповідних процесів, порядку здійснення правовідносин; б) вимагає спільного підходу до уніфікації правил поведінки на основі угоди зацікавлених сторін, що повинні бути затверджені і визнані.

Вже у перших міжнародних документах, що почали прийматися після створення ООН, був присутній термін «стандартні правила», проте поширене вживання словосполучення «стандарти прав людини» розпочинається у 1990-ті роки минулого століття, у документах Організації з безпеки і співпраці в Європі, що стосуються людського виміру. Поняття «стандарти» використовувалися ОБСЄ для того, щоб не створювати принципово нових положень в системі європейського права, а виділити і згрупувати

³ Ожегов С. И. Словарь русского языка. Под ред. Н. Ю. Шведовой. М., 1988. С. 622.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів / автор, кер. проекту, гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2002. С. 274.

⁵ Современный словарь иностранных слов. Под ред. Л. М. Баш, А. В. Боброва, Г. Л. Вячеслова и др. М., 2007. С.59.

⁶ Англо-русский юридический словарь. Под ред. С. Н. Адрианова, А. С. Берсона, А. С. Никифорова. М., 2002. С.33.

норми і принципи, що лежать в основі правового статусу людини. Тим самим стандартам надавалась якась відособленість, їх все частіше почали розглядати як норми-вимоги до регулювання і захисту прав людини, закріплених в міжнародно-правових документах. Хоча в основі міжнародних стандартів прав людини лежить норма звичаєвого права, їх прикладний характер дає можливість розглядати стандарти як обов'язкові вимоги, що містяться в міжнародних договорах.

Правова природа міжнародних стандартів прав людини характеризується взаємопроникненням та взаємодоповненням двох основних елементів джерел міжнародного права – принципів та норм. Міжнародний Суд ООН в одному із своїх рішень встановив, що терміни «принципи» і «норми», по суті, означають одне і те ж⁷, саме тому основні принципи міжнародного права, закріплені у Статуті ООН та інших міжнародних угодах, мають характер норм права. Ці норми складають фундаментальну основу всієї системи міжнародного права, відображають основні інтереси держав і народів. В силу цього вони наділені властивістю імперативності, що означає, що відхилення від цих норм визнається міжнародним співтовариством держав неприпустимим, оскільки може призвести до заподіяння шкоди інтересам усіх держав. Саме з такими аргументами слід пов'язувати намагання багатьох авторів розглядати стандарти як правові положення-принципи, які виражають найбільш передові правові концепції, що визначають статусне положення особистості, як принципи міжнародного права, що відносяться до тієї чи іншої сфери правового регулювання.

Так, О. Автономов під міжнародними стандартами розуміє принципи міжнародного права як «фундаментальні засади, з яких виходять (або принаймні повинні виходити) при формулюванні, тлумаченні та реалізації норм права»⁸. О. Руднева пропонує стандарти-принципи виділяти в окрему групу міжнародних стандар-

⁷ Решение от 12 октября 1984 года по делу о делимитации морской границы в районе залива Мэн // Краткое изложение решений, консультативных заключений и постановлений Международного Суда 1948-1991. Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк, 1993. С. 163.

⁸ Автономов А. С. Автореферат учебного пособия «Ювенальная юстиция». *Вопросы ювенальной юстиции*. 2009. № 4. С. 4.

тів⁹. Можна припустити, що принцип і стандарт тотожні один одному поняття, оскільки міжнародно-правові стандарти ґрунтуються на принципах і нормах міжнародного права, включають їх в себе. Наприклад, «мінімальний міжнародний стандарт», що використовується в рамках міжнародного права прав людини, позначає цілий комплекс міжнародно-правових норм, які стосуються права на життя, недоторканність, рівність перед законом і судом (включаючи справедливий розгляд)¹⁰ і ряд інших прав в сфері економіки, культури, навколишнього середовища тощо. Однак слід пам'ятати, що міжнародно-правові принципи більш загальна категорія, вони являють собою юридичні встановлення, що визначають сутнісні риси і головні змістовні характеристики інституту, галузі або системи міжнародного права. По суті це його корінні норми, вони «цементують» в єдине ціле зазначені структурні утворення, що дозволяють нормам міжнародного права функціонувати в якості певної системи.

Такі норми у вигляді основних принципів міжнародного права складають ядро сучасного міжнародного права і в ієрархії його норм відіграють провідну роль, що зумовлена їх загальнови-знаним і імперативним характером. Тому не виникає протиріч, що міжнародні стандарти, особливо якщо мова йде про захист прав людини, засновані саме на міжнародних принципах, так само як і інші правила, інструкції чи рекомендації. Однак *ці поняття слід розглядати у їх співвідношенні*, де принципи висловлюють найбільш загальні, засадничі положення міжнародного права. Міжнародно-правові стандарти не мають подібної «фундаментальності» і не є основою норм міжнародного права, в той же час стандарти можуть бути *нормами*, що регулюють правовідносини між державами та громадянами в рамках виконання міжнародних угод, і на відміну від принципів, закріплені у таку форму, вони мають більш конкретний і прикладний характер. Міжнародно-правові стандарти відносяться до базових положень міжнародного права, проте на відміну від основних принципів, виражених в найбільш загальній формі, мають велику ступінь конк-

⁹ Руднева О. М. Теоретичні проблеми класифікації міжнародних стандартів прав і свобод людини. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2010. № 9. С. 33.

¹⁰ *Международное право* / В. Г. Витцтум, М. Боте, Р. Дольцер [и др.]; пер. с нем. Н. Спица; сост. В. Бергманн; 2-е изд. М.: Инфотропик Медиа, 2015. Кн. 2. 1072 с.

ретизації і більш вузьку сферу застосування.

У зв'язку із викладеним, тотожність стандартів та принципів, на якій наполягають деякі автори, не є беззаперечною. Більш раціональним видається запропонований О. Тіуновим розподіл міжнародно-правових стандартів прав людини на диспозитивні та імперативні. За думкою автора, багато міжнародно-правових стандартів за своєю юридичною силою є диспозитивними, тобто держави мають право в своїх взаємних відносинах на основі міжнародного договору змінювати, доповнювати чи скасовувати певний стандарт або вводити замість його новий. Разом з тим, поряд з диспозитивними міжнародно-правовими стандартами, держави на основі договору або міжнародно-правового звичаю можуть прийняти стандарт у вигляді принципу, що має імперативний характер. Згідно із ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. імперативна норма загального міжнародного права як норма, яка приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому і не допускає відхилення від неї, може бути змінена тільки наступною нормою загального міжнародного права, що має такий же характер. Отже, зауважує автор, відмінність імперативних і диспозитивних стандартів полягає в їх рівні ієрархічного положення, що не перешкоджає функціонуванню цих стандартів в якості базової основи сучасного міжнародного права¹¹.

У будь-якому разі, при дослідженні та з'ясуванні правової природи стандартів прав людини більш вірним виявляється підхід, за яким слід розмежовувати ці поняття. Так, С. Голубок, зазначає, що термін «стандарт» вживається відносно «уніфікованих мінімально затребуваних від держав-учасників умов»¹², однак, разом з тим, автор розділяє «принципи» і «стандарти», відзначаючи, що останні діють як мінімально допустимий консенсус і виступають «зразком для наслідування»¹³. Міжнародні стандарти в області прав людини деталізують універсальні принципи, ство-

¹¹ Тіунов О. І. Роль международно-правовых стандартов в регулировании взаимодействия международного и национального права. *Журнал российского права*. № 12, 2012. С. 75.

¹² Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение*. 2007. № 1. С. 112-124.

¹³ Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение*. 2007. № 1. С. 112-124.

рюючи тим самим більш зручні з юридичної точки зору умови захисту особистості, механізми попередження безконтрольного втручання з боку держави. Суддя Європейського суду з прав людини А. Ковлер визначає стандарти як універсальну шкалу цінностей, з якою співвідносяться національні правові реалії¹⁴.

Стандарти в міжнародному праві є універсально визнаними нормами, які, з одного боку, є мінімально допустимим консенсусом, а з іншого – зразками для наслідування. У цієї подвійної ролі стандартів полягає причина їх рухливості (в сфері прав людини – у бік постійного розширення змісту проголошених прав). У зв'язку з цим О. Тиунов називає міжнародно-правові стандарти «своєрідним масштабом виміру в законодавчому регулюванні різних країн»¹⁵. За думкою Р. Мюллерсона, усі норми міжнародного права, що стосуються прав і свобод особистості, відносяться до міжнародних стандартів¹⁶. Міжнародні стандарти прав людини, зазначає Ю. Касараба, – це закріплені в міжнародних актах та інших міжнародних документах певні еталони, норми, показники, до дотримання та досягнення яких заохочується або ж зобов'язується держава¹⁷. За думкою О. Вінгловської, міжнародні стандарти прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми (звичаєві й договірні), які визначають на основі тенденцій і потреб соціального прогресу загальнолюдський статус особистості шляхом: 1) визначення переліку прав та свобод, що підлягають загальному дотриманню; 2) закріплення юридичного змісту і обов'язку держав дотримуватись цих прав і свобод; 3) встановлення краю можливого та припустимого обмеження цих прав і свобод; 4) заборони певних дій з боку держави, юридичних та фізичних осіб¹⁸. І. Путраймс розуміє міжнародні стандарти прав

¹⁴ Материали семинара «10 лет Конституции России». Милан, ноябрь 2003 г. URL: http://sartraccc.ru/Pub_inter/russiamanual.pdf.

¹⁵ Тиунов О. И. Международно-правовые стандарты как фактор глобализации правового пространства. Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век» (по материалам выступлений). М., 2004. С. 156.

¹⁶ Мюллерсон Р. А. Права человека: идеи, нормы, реальность. М., 1991. С. 31.

¹⁷ Касараба Ю. Я. Адміністративно-правове забезпечення впровадження міжнародно-правових стандартів у діяльність органів міліції України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. С. 10.

¹⁸ Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів щодо прав дитини в національному законодавстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2000. С. 7.

людини як систему правових норм (матеріальних і процесуальних, технологічних /технічних/) і нормативних вимог, що мають різну юридичну силу (загальнообов'язкові, рекомендаційні), в яких узагальнюється накопичений міжнародно-правовою практикою досвід регламентації і регулювання суспільних відносин в сфері прав людини, їх реалізації та захисту, спрямованих на забезпечення їх одноманітного розуміння і застосування¹⁹.

Більш загальний підхід до стандартів прав людини демонструють автори, які не тільки розглядають міжнародні стандарти в області прав людини як принципи і норми міжнародного права, а і пояснюють їх функціональну природу, механізм закріплення у міжнародних актах, значення забезпечення стандартів прав людини у глобальному масштабі. З цих позицій міжнародно-правові стандарти прав людини «втілюють в собі загальнолюдські цінності і роблять істотний вплив на розвиток національних правових систем»²⁰, виступають як «правила, виражені у вигляді загально-визнаних принципів і норм міжнародного права в сфері прав людини, які юридично зобов'язують держави створювати правовий, політичний і соціальний режим забезпечення прав людини»²¹; «цінності й ідеї, загальноприйняті в сучасному міжнародно-правовому просторі, що фіксуються у міжнародних договорах, юридичних актах міжнародних організацій, що відносяться до джерел права та здійснюються у практиці відповідних міжнародних судових установ»²². Розгорнуте та оригінальне визначення стандартів пропонує П. Рабінович: «закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажа-

¹⁹ Путраймс І. І. Ефективність імплементації міжнародних стандартів прав людини у законодавство України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2013. 20 с.

²⁰ Косолапов М. Ф. Роль Конституции России в реализации международных стандартов в отечественной правовой системе. Материалы международной конференции «Конституция Российской Федерации – правовая основа современной российской государственности», проходившей 19-20 сентября 2013 г. в Саратовской государственной юридической академии. Саратов, 2014.

²¹ Ковалев А. А. Международная защита прав человека. М., 2013. С. 330.

²² Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 671.

ний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру»²³.

Справедливою є і позиція, за якої міжнародні стандарти прав людини розглядаються як відповідні *обов'язки* держав. Так, на думку С. Черниченка, міжнародні стандарти в галузі прав людини – це міжнародно-правові, тобто такі, що впливають з міжнародного права, обов'язки держав²⁴. Р. Вагізов писав, що їх слід розуміти саме як загальноновизнані норми поведінки держав, що здійснюються державами стосовно своїх громадян та осіб, що перебувають під їх юрисдикцією²⁵. Вважаємо це досить принциповим питанням, адже обов'язок дотримуватися стандартів захисту прав людини впливає з підписання відповідних міжнародних угод та статусу суб'єкта міжнародних відносин. Учать в розробці, імплементація міжнародних стандартів прав людини у національне законодавство, реальне дотримання цих універсальних поведінкових моделей поводження з громадянами є єдиним вірним критерієм відвертості держави як учасника міжнародних відносин, свідченням орієнтації на дотримання загальноновизнаних прав людини.

Спільною для всіх викладених точок зору є вказівка на системоутворюючий характер міжнародних стандартів, їх визначальний вплив на систему забезпечення прав особистості в усіх сферах дії права, їх пріоритет над національним законодавством. Сам сенс системи міжнародних стандартів в галузі прав людини полягає в тому, щоб основні права і свободи людини взяли гору над національним суверенітетом. Вони створюють певний правовий орієнтир, до якого має прагнути як кожна окрема держава, так і вся світова спільнота. При цьому метою створення міжнарод-

²³ Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1 (84) 2016. С. 24.

²⁴ Черниченко С. В. Права человека и гуманитарная проблематика в современной дипломатии. *Московский журнал международного права*. 1992. № 3. С. 38.

²⁵ Вагізов Р. Г. Международно-правовые стандарты в сфере защиты прав человека: нормативно-правовая основа международной системы защиты прав человека. *Российская юстиция*. 2008. № 5. С. 34-36.

дних стандартів в галузі прав людини є не уніфікація національних законодавств у зазначеній галузі, а побудова типових моделей, які використовуються державами для розробки своїх власних законодавств.

Дійсно, міжнародні стандарти прав людини в широкому значенні можна розглядати в якості своєрідної моделі, «цивілізаційного орієнтиру для розвитку правової сфери держав». В цьому випадку в нього можуть бути включені не тільки норми права, закріплені в певних джерелах, а й правові ідеї і погляди. Тим самим, міжнародні стандарти в області прав людини є інтегральною категорією, яка акумулює і відображає стан права в суспільстві на певному етапі історичного розвитку. Дане поняття є узагальнене уявлення про права і свободи людини і громадянина, вираз загальних цінностей всього людства відповідно до сучасного стану права і юридичної науки, а також розвитком ідеалів законності та гуманності. Загальні правові цінності, принцип верховенства права, панування закону, визнання і дотримання прав і свобод людини – це фундаментальна основа правових стандартів сучасної світової цивілізації.

Міжнародні стандарти орієнтовані на всі або більшість держав-членів ООН. І хоча при включенні МПСПЛ у внутрішнє законодавство повинні враховуватися об'єктивно існуючі відмінності в національних законодавчих системах, стандарти в області прав людини несуть на собі характер універсальності, не схильної до зміни в залежності від тієї чи іншої правової системи, особливостей державного політичного устрою тощо. Головною перешкодою на шляху дотримання МПСПЛ в національному праві є загальне ставлення правлячої еліти та суспільства до людини, її прав і свобод. В межах демократичних режимів стандарти в області прав людини володіють такою якістю, як здатність до нарощування, вони можуть бути розширені державою в національному законодавстві. Безумовно, що таке розширення може проводитися з урахуванням думки інших країн спільноти і воно не повинно носити постійного характеру, так як система даних положень повинна бути стабільною, для того, щоб на неї можна було орієнтуватися.

У науковій юридичній літературі МПСПЛ класифікуються за певними *видами*. Будь-які стандарти прав людини можна кла-

сифікувати за такими критеріями²⁶: а) за суб'єктом їх встановлення: 1) міжнародні (всесвітні, регіональні, двосторонні) та 2) національні; б) за юридичною значимістю: 1) формально обов'язкові або декларативні; 2) рекомендаційні (так зване «м'яке» право /soft law/); 3) формально обов'язкові; в) за ступенем визначеності змісту: 1) абсолютно визначені (у якісному та кількісному вираженні); 2) відносно визначені (зокрема, якщо застосовуються оціночні поняття). О. Саленко пропонує класифікувати міжнародні стандарти: 1) за змістом і способом закріплення: цілі, принципи, норми; 2) за сферою дії: універсальні, регіональні, партикулярні; 3) за юридичною силою: імперативні, диспозитивні; 4) за функціями в механізмі міжнародно-правового регулювання: матеріальні та процесуальні; 5) за способом творення та формою втілення: звичаєві, договірні та такі, що містяться в рішеннях міжнародних організацій²⁷. В. Бринцев класифікує міжнародні стандарти наступним чином: 1) загальні (щодо державного устрою, прав людини та матеріального права); 2) процесуальні (стандарти адміністративного, господарського, цивільного, кримінального судових процесів); 3) стандарти судоустрою²⁸.

М. Ставнійчук нормативно-правові стандарти класифікує: за суб'єктами їх створення – на стандарти Ради Європи (РЄ), Європейського Союзу (ЄС), Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) тощо; за галузевою приналежністю – на конституційно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові та ін.; за зовнішньою формою закріплення – на ті, що фіксуються у міжнародних договорах, практиці Європейського суду з прав людини, юридичних актах міжнародних організацій, що відносяться до джерел права²⁹. С. Ляхвіненко виділяє міжнародні стандарти у сфері прав людини та їх захисту, в сфері локальної та регіональної демократії та стандарти Міжнародної організації з питань

²⁶ Ляхвіненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Випуск 51. С. 669.

²⁷ Саленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *«Национальный юридический журнал: теория и практика»*. О.О.О.: Научно-практическое правовое издание. 2014. № 3. С. 265.

²⁸ Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: Монографія. Х.: Право, 2010. С. 54.

²⁹ Ставнійчук М. І. Роль міжнародних стандартів у захисті та розвитку демократичних принципів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 2. С. 15-23.

стандартизації (ISO)³⁰. П. Рабінович пропонує класифікувати міжнародні стандарти: 1) залежно від їх онтичного статусу: номінальні (термінологічні, текстуальні), до яких належать самі лише назви прав і свобод людини, що вжиті у міжнародних актах, та фактичні (змістовні), до яких відносять зафіксовані у вказаних джерелах змістові й обсягові показники таких прав і свобод; 2) за простором (територією) дії: світові (загально-цивілізаційні, глобальні) та регіональні (зокрема, континентальні); 3) за суб'єктом їх встановлення: стандарти ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, ЄС тощо³¹.

Звичайно, наведений перелік різновидів міжнародних стандартів прав людини не є вичерпним. Різноманітні класифікації стандартів прав людини покликані відобразити ту чи іншу їхню специфіку, яку необхідно враховувати при конструюванні та використанні юридичних інструментів забезпечення (тобто сприяння реалізації, охороні й захисту) прав та свобод людини, визначенні механізмів впровадження МПСПЛ у національне право.

Що стосується обсягу стандартів в сфері захисту прав людини, то його можна оцінювати з точки зору рівня конкретних вимог міжнародно-правових зобов'язань, більша частина яких представляє собою положення міжнародних договорів. Відхилення від такого нормативно-обов'язкового мінімуму можливі тільки з метою перевищення або більшої конкретизації даного еталону. Учасники міжнародного договору в галузі прав людини правомірно обмежують себе в можливості заявляти застереження при ратифікації або приєднання до такого роду договорів щодо конкретних прав і свобод. У ряді міжнародних конвенцій, що регулюють питання прав людини, положення про застереження відсутні. Наприклад, це стосується Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 року і Конвенції про права дитини 1989 року.

Наявність мінімальних міжнародно-правових стандартів у

³⁰ Ляхвінсько С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Випуск 51. С. 668.

³¹ Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_1_4.

сфері прав людини не означає їх нездатності до ефективного нормативного регулювання цієї сфери міжнародних відносин. Стандарти спираються на досвід держав і служать для них орієнтиром. Вони оптимальні за змістом і представляють собою рамки, в яких держави виявилися здатними досягти компромісу. Держава має право робити подальші кроки із наповнення діючих міжнародно-правових стандартів новими елементами. Проте діючі міжнародно-правові стандарти в сфері прав людини в своїй «мінімальності» оптимальні, і це дозволяє визнавати їх в якості обов'язкових для багатьох держав. Оптимальність стандартів обумовлена запитами сучасної цивілізації, існування і розвиток якої невіддільне від визнання в якості основних принципів поваги прав людини і основних свобод, верховенства права і панування закону, прихильності до демократії.

Таким чином, міжнародні стандарти прав і свобод людини можна розглядати як загальновизнані положення міжнародних актів обов'язкового і рекомендаційного характеру, а також принципи міжнародного права, що закріплюють фундаментальні права особистості, які мають визначальне значення для захисту людини від незаконних та необгрунтованих дій з боку держави, посадових і інших осіб, які порушують або обмежують ці права, а також виконують функцію орієнтира для всіх держав при регламентації і забезпеченні прав своїх громадян. Визначаючи універсальне значення міжнародних стандартів, юристи характеризують їх як мінімальні правові вимоги, необхідні для створення основи для нормального існування міжнародної системи в цілому або в будь-якої конкретної області, як визнані світовим співтовариством і закріплені в його документах юридичні норми або моделі правових норм, встановлені угодою співтовариства держав. Іншими словами, міжнародні правові стандарти розглядаються як закріплені в загальновизнаних актах положення, в яких встановлені основні права і свободи, а також обов'язки осіб, які перебувають під юрисдикцією світової спільноти держав.

Тим самим, в поняття міжнародних стандартів включаються не тільки норми міжнародного права, але також і загальновизнані норми, визнані більшістю демократичних держав світу. Міжнародні стандарти прав людини засновані саме на міжнародних принципах, однак ці поняття слід розглядати у їх співвідношенні,

де принципи висловлюють найбільш загальні, засадничі положення міжнародного права. Принципи міжнародного права носять універсальний характер, будучи фундаментом міжнародного правопорядку. Дія принципів поширюється на будь-яку діяльність держав на міжнародній арені. Вони зумовлюють спрямованість, сутність і характер міжнародно-правового регулювання в цілому. Стандарти ж базуються на принципах і акумулюють їх стосовно конкретної галузі права, встановлюючи відповідні параметри.

1.2. Механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини. Забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини первинними суб'єктами міжнародного права

Поняття «механізм» часто використовується вітчизняними авторами у наукових дослідженнях різноманітних об'єктів правової реальності в рамках певної галузі національного права. Найчастіше під механізмом розуміється дія певних елементів – форм, інститутів, засобів, що складаються у струнку систему для пояснення природи виникнення та особливостей функціонування конкретного правового явища. У словесній конструкції «механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини» важливим елементом виступає поняття «утворення», яке визначає динаміку цього процесу та пояснює яким чином виникають міжнародно-правові стандарти прав людини. З цього приводу, можна виділити *два етапи* у розвитку механізму утворення міжнародно-правових стандартів прав людини: 1) колективне усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів прав людини та 2) юридичне закріплення міжнародно-правових стандартів прав людини.

Колективне усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів прав людини відбувалося поступово і являє собою на сьогодні насичену та цікаву хронологію історичних подій за участю суспільств і держав з різних регіонів планети. Становище людини у суспільстві для багатьох первинних держав формально відігравало важливу роль, однак завжди теоретичні розсуди з цих питань переважали ефективну практику захисту прав людини.

Стародавні філософи, зокрема, Аристотель, Сократ, Платон, вивчали питання щодо прав громадян на власність та участь у громадських справах, намагаючись пов'язати право з етичними якостями людини. При цьому, ані стародавні греки, ані римляни не мали концепції універсальних прав – рабство вважалося цілком природним явищем³².

Проблема прав і свобод людини, незважаючи на свою актуальність для цивілізованого людства, в минулі століття практично не виходила за національні рамки і знаходила своє відбиття, переважно, в працях вчених та конституційних актах окремих держав світу. Середньовічні хартії свобод, такі як Магна Карта в Англії (1215 р.), не визначали прав будь-якої людини, а були чимось на кшталт політичних і юридичних угод, що відповідали конкретній політичній або економічній ситуації, релігійним особливостям³³. За добу Середньовіччя права правлячої верстви суспільства дотримувалися за рахунок обмеження прав іншої його частини. Однак, слід відмітити, що саме Велика хартія вольностей (Магна Карта) традиційно вважається першим правовим документом, у якому були закладені основи концепції прав людини, цим документом створювалися базові передумови для подальшого утвердження свободи та панування закону в житті європейських суспільств.

Основу більшості сучасних юридичних тлумачень прав людини можна прослідкувати від початку так званих буржуазних революцій, коли старий феодальний уклад в деяких європейських країнах досяг свого апогею, виникли об'єктивні умови для створення нової суспільної формації, яка б відповідала потребам міського населення. Як наслідок, в різних частинах Європи та світу почали з'являтися документи, що визначали статус людини, гарантували їй основні права. Серед цих документів Дванадцять статей 1525 р. в Німеччині, Білль про права 1689 р. в Англії, шотландський Акт вимоги прав 1689 р., Декларація незалежності 1776 р. в США, Декларація прав людини і громадянина 1789 р. у Франції. Філософським та правовим підґрунтям цих історичних

³² Michael Freeman. Human rights: an interdisciplinary approach. Wiley-Blackwell, 2002. 216 p.

³³ The Magna Carta was very important in the late middle ages. URL: <http://www.middle-ages.org.uk/middle-ages-history.htm>

актів стали думки багатьох мислителів XVIII-XIX століть, які цікавилися проблемами прав людини. Роботи Фрідріха Гегеля, Томаса Пейна, Джона Стюарта Мілля, Макіавеллі, Жан-Жака Руссо, Вольтера, Мел'є, Дідро, Томаса Мора та інших авторів були присвячені ролі людини в житті суспільства та держави, створенню рівних можливостей для досягнення ідеальних форм взаємодії з державою. Серед них важливою є праця англійського філософа Джона Локка «Два трактати про державу», де він стверджував, що права людини мають природний характер і з'явилися раніше держави.

Все це, безумовно, мало позитивне значення не тільки для забезпечення прав людини в республіках, але й для подальшого розвитку інституту прав людини в міжнародному праві. Однак, про існування якогось, навіть примітивного міжнародного механізму або ж стандарту захисту цих прав в ті часи, зрозуміло, не могло бути й мови. Стан міжнародних відносин, міжнародна правосвідомість ще не досягли тоді такої позначки, щоб принцип поважання прав й основних свобод людини набув на міжнародній арені виразних рис і вів до створення якихось організаційних та стандартизованих форм його забезпечення.

Катаклізми початку XX століття – світові війни, геноцид певних верств населення, масове порушення природних прав людини, призвели до створення нових інституцій, що повинні були стояти на захисті прав людини. В 1919 р. було створено Лігу Націй, в мандат цієї організації заклали значну кількість прав людини, які пізніше були проголошені в Загальній декларації прав людини. Тільки після Другої світової війни, яка продемонструвала всьому людству на прикладі фашистської ідеології до яких жахливих наслідків може привести політика зневажливого ставлення правлячої верхівки до прав і свобод свого й чужих народів, принцип поваги прав людини набрав конкретного міжнародно-правового звучання. Розуміння тісного взаємозв'язку між дотриманням прав людини в окремих країнах і міжнародною безпекою, усвідомлення необхідності співпраці в галузі захисту цих прав, відобразилися в Статуті ООН, преамбула якого, зокрема, підкреслює рішуче прагнення народів утвердити віру в основні права людини, а ст. 55 закликає до їх поваги й дотримання стосовно всіх незалежно від раси, статі, мови чи релігії.

Подальше міжнародно-правове закріплення й чітке окреслення комплексу цих прав відбулося у Загальній декларації прав людини 1948 р. та інших документах ООН, таких, наприклад, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. Головним досягненням ООН на шляху колективного усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів прав людини стало те, що країни-засновниці у 1945 році рішуче висловили колективне бажання створити універсальні механізми захисту прав людини та у подальшому задекларували це у провідних міжнародних угодах. Іншими словами, колективне усвідомлення важливості цих питань перейшло в якісну свідому фазу і почало набувати юридичної форми. Разом із цим поступово брався курс на стандартизацію прав людини, створення універсальних ідеологічних та юридичних моделей поведінки країн-членів по відношенню до громадян.

Юридичне закріплення міжнародно-правових стандартів прав людини на міжнародному рівні розпочалося у надрах тількино створеної ООН з прийняттям у 1945 році Статуту цієї організації. Характерно, що вже згадані нами такі документи, як Декларація незалежності США 1776 р. та французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р., незважаючи на свій національний характер, вже містили своєрідний каталог універсальних прав людини та обов'язок держав щодо їх забезпечення. Ці права поступово почали набувати якості міжнародних універсальних стандартів, закріплених багатосторонніми договорами, спрямованих на забезпечення міжнародно-правового захисту прав людини в цілому, окремих видів прав людини чи прав окремих категорій осіб. Відповідно до концепції Р. Абі-Сааба³⁴ поетапного переходу «від цінності до права», перехід «правового порогу» має оцінюватися за трьома показниками: 1) ступінь досягнутого консенсусу по відношенню до суспільних цінностей; 2) ступінь конкретності цих цінностей; і 3) наявність механізму та ефективності реалізації і нагляду. Саме прагнення до високого ступеню конкретності

³⁴AbiDSaab, Georges, "The Legal Formulation of a Right to Development (Subjects and Content)", pp. 159-175, in RenJDJean Dupuy (ed.), *The Right to Development at the International Level. The Hague Academy of International Law Workshop, The Hague, 16-18 October, 1979.* Alphen aan den Rijn: Sijthoff & Noordhoff, 1980. P. 159-162.

прав людини як головних цінностей, на наше переконання, змушує держави шукати універсальні механізми стандартизації прав людини, створювати міжнародно-правові засоби їх реалізації та нагляду за дотриманням прав людини.

«Юридична історія» стандартизації прав людини фіксується Департаментом інформації ООН шляхом реєстрації найважливіших документів, які з'явилися базовими для міжнародного права прав людини, та є основою для міжнародних стандартів. Вже у перших міжнародних угодах, прийнятих під егідою ООН, присутній термін «стандартні правила»³⁵; надалі термін «стандарти» мав місце в більшості документів, що визначають взаємодію між суб'єктами міжнародного права у певній галузі, зокрема галузі прав людини. Прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 1986 році резолюція 41/120 встановила критерії, якими слід керуватися при створенні міжнародно-правових стандартів прав людини. У резолюції передбачається, що запропоновані нові документи повинні: а) узгоджуватися з існуючими міжнародно-правовими нормами у сфері прав людини; б) носити фундаментальний характер і ґрунтуватися на притаманних людській особистості гідності і цінності; в) бути досить точними, щоб служити джерелом визначення і здійснення прав і обов'язків; г) передбачати, де це доречно, реалістичний і ефективний механізм здійснення, включаючи системи подання доповідей; д) користуватися широкою міжнародною підтримкою. Вони повинні бути досить чіткими, щоб мати можливість для виділення прав і обов'язків, які підлягають реалізації, мати механізм імплементації.

Робота з підготовки керівних принципів як стандартів для надання сприяння якісному здійсненню національного законодавства в галузі прав людини здійснюється також в рамках конференцій ОБСЄ, в документах якої містяться заяви країн-учасниць, що виражають готовність слідувати розробленим стандартам. 19 вересня 2012 р. на 67-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було ухвалено Декларацію «Верховенство права на національному та міжнародному рівнях». У цьому акті йдеться про

³⁵ Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних. URL: <http://www.un.org/ru/documents/> (14.03.2019)

«позитивний внесок Генеральної Асамблеї як головного дорадчого і представницького органу Об'єднаних Націй, для верховенства права у всіх аспектах шляхом розробки політики та встановлення стандартів...» (п. 27)³⁶. На даний момент можна констатувати, що прийнятий широкий комплекс документів, що містять систему принципів і норм щодо прав людини, визначених терміном «стандарти».

Базовим документом, що запускає міжнародний механізм юридичного закріплення стандартів прав людини, слід визнати *Статут Організації Об'єднаних Націй*. Статут визначає магістральні напрями міжнаціонального руху до тривалої та стійкої інтернаціоналізації прав людини. Будучи установчим правовим документом всесвітньої міжнародної організації, Статут ООН закріпив основні принципи післявоєнного світового порядку. Однак серед семи принципів, викладених у статті 2, немає більш-менш явного формулювання принципів міжнародної поваги прав людини. Тим не менш, можна погодитися, що ряд ключових положень щодо прав людини, розсіяних по всьому Статуту, свідчать про визнання міжнародної поваги до прав людини одним з найважливіших принципів Організації Об'єднаних Націй. Це припущення при тлумаченні Статуту з роками стало широко поширеною думкою.

Якщо припустити, що принципи – це загальне викладення правової норми або норм, що відображають серію детальних домовленостей, то сфера дії положень щодо прав людини та їх статус в Статуті підтверджують висновок тлумачів про те, що міжнародна повага до прав людини – один із принципів Організації Об'єднаних Націй і сучасного міжнародного права взагалі. Формально принцип «поваги прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії або переконань» був закріплений у Декларації про принципи відносин між державами-учасниками, прийнятої Народою з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 р.). Більш того, принцип «загальної поваги і дотримання прав людини та основних свобод для усіх» згадується у пункті 7 преамбули до Віденської конвенції про право

³⁶ Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels. A/67/L.1. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDO C/LTD/ N12/516/51/PDF/N1251651.pdf?OpenElement>.

міжнародних договорів (1969 р.) як один з принципів міжнародного права, втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй. Положення Статуту ООН і закріплене в ньому визнання принципу міжнародного поваги до прав людини створили рамки для прогресивного розвитку і кодифікації прав людини³⁷. Ця задача прямо впливає з положень Статуту, в якому права людини підняли до висоти однієї з основних цілей, зробили їх предметом турботи і зумовили необхідність подальшого нормотворення.

Забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини реалізується через: а) контрольну діяльність міжнародних органів у галузі прав людини та б) імплементацію МПСПЛ в національне право країн-членів ООН. Контрольну діяльність міжнародних органів як невід'ємний елемент забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини у юридичній літературі часто називають ключовою ланкою механізму міжнародного захисту прав людини. При цьому міжнародний інституційний механізм захисту прав особи визначають як систему міжнародних (міждержавних) органів і організацій³⁸, створених для контролю за дотриманням міжнародних угод щодо захисту прав людини. Більш широкий погляд на це питання демонструє Б. Петранов, який до міжнародних механізмів захисту прав людини відносить: 1) міжнародні органи, які діють у рамках угод з прав людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації; 2) міжнародні несудові органи для контролю за дотриманням угод щодо прав людини, які складаються з експертів як фахівців і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких базується на моральному авторитеті міжнародного органу; 3) міжнародні юрисдикційні органи несудового чи судового характеру щодо захисту прав людини, які виносять обов'язкові рішення і можуть забезпечити виконання цих рішень³⁹.

³⁷ Введение в вопросы международной защиты прав человека. Учебное пособие. / Под редакцией Райя Хански и Маркку Сукси. Институт прав человека. Университет «Або Академи»; Турку/Або, 1997. С. 33.

³⁸ Лищина И. Ю. Международные механизмы защиты прав человека. Х.: Фолио, 2001. С. 8.

³⁹ Петранов Б. Правовое государство и международное сотрудничество в области прав человека. *Международное право в современном мире*. М.: Межд. отн., 1991. С. 112.

Однак розгляд системи міжнародних органів і організацій в якості основної та навіть єдиної умови функціонування механізму забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини суттєво звужує розуміння цього явища, адже говорячи про механізм слід мати на увазі множинність та комплексність відповідних елементів⁴⁰. Ця теза знаходить своє підтвердження в інших трактовках цього поняття, наприклад, як система організаційних інструментів та процедур⁴¹. З урахуванням цих позицій, *інституційний механізм забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини* можна розглядати як систему міжнародних універсальних та регіональних організацій, які відповідно до міжнародних договорів та статутних положень наділені юрисдикційними повноваженнями щодо здійснення функцій контролю за дотриманням реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини, застосовуючи при цьому організаційні інструменти та процедури.

Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини має універсальний та регіональний вимір. Універсальні інституційні механізми – це органи і організації, юрисдикція яких поширюється на весь світ, незалежно від державних та регіональних кордонів. Універсальні механізми в основному створені і діють в структурі чи під егідою ООН. Це не випадково, оскільки, по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однією з основних цілей діяльності цієї організації є «утвердження віри в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості». ООН несе загальну відповідальність за діяльність системи захисту прав людини, організує дослідження і робить рекомендації з метою сприяння міжнародному співробітництву у галузі прав людини і свобод людини (статті 10, 12 Статуту ООН). Статут зобов'язує головний орган ООН – Генеральну Асамблею ООН – приділяти особливу увагу захисту прав людини. Так, згідно із Статутом ООН, до функцій і повноважень Генеральної Асамблеї ООН відносяться, зокрема, організація досліджень і підготовка рекомендацій в цілях здійснення прав людини і основних свобод і

⁴⁰ Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 19. С. 107.

⁴¹ Руднева О. М. Міжнародні механізми захисту прав людини: поняття та класифікація. *Наше право*. 2010. № 2. Ч. 2. С. 136.

сприяння міжнародній співпраці в економічній, соціальній і гуманітарній областях і в області культури, освіти і охорони здоров'я⁴².

Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини універсального рівня реалізується такими суб'єктами: 1) постійні органи, які є частиною апарату ООН. До них відносяться Генеральна Асамблея ООН, Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП), Рада Безпеки ООН, Рада Опіки ООН, Рада ООН з прав людини, Верховний Комісар ООН з прав людини тощо; 2) спеціалізовані установи ООН – постійно діючі міжнародні організації, що діють на підставі власних статутів і угод з ООН. (Наприклад, це Міжнародна організація праці, Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та ін.); 3) конвенційні органи ООН щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини.

Серед основних органів ООН особливу роль у захисті прав людини відіграє Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП), яка під керівництвом Генеральної Асамблеї координує економічну і соціальну діяльність ООН, у тому числі, як зазначено в Статуті, готує «рекомендації з метою залучення поваги і дотримання прав людини та основних свобод для всіх». Рада з прав людини при ЕКОСОП є органом так званої «петиційної компетенції»; серед механізмів захисту прав людини, що застосовує Рада, є так звана «процедура 1503». Процедура звернення до Комісії з прав людини Економічної та соціальної ради ООН отримала свою назву від номера резолюції ЕКОСОП, якою була затверджена «процедуру розгляду повідомлень, що стосуються порушення прав людини та основних свобод». Відповідно до цієї процедури на основі отриманих повідомлень розглядаються в основному періодичні порушення прав людини в тій чи іншій країні. Державам направляються рекомендації щодо тих заходів, які слід вжити для усунення виявлених проблем. Всі заходи у відповідності до «процедури 1503» носять секретний характер до того часу, поки Рада не надасть відповідну доповідь Економічній і Соціальній Раді. Звертатися в ЕКОСОП з приводу порушення прав людини та основних

⁴² Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010&c=1#Public

свобод можуть як приватні особи, так і групи осіб, організації.

Важливе значення в процесі дотримання МПСПЛ відіграє конвенційний механізм забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини в системі ООН, який можна розглядати як діяльність утворених на підставі міжнародних угод договірних (конвенційних) органів в системі Організації Об'єднаних Націй, що застосовують відповідні несудові (квазісудові) процедури для розгляду скарг чи повідомлень стосовно порушення прав людини (окремих груп прав людини або окремих груп людей)⁴³. В основі діяльності такого роду міжнародних органів знаходиться *міжнародний договір*, який регулює порядок захисту окремих груп прав людини або окремих груп людей та накладає на держави, що офіційно визнали документ (зазвичай шляхом «ратифікації» або через інші форми «приєднання»), зобов'язання щодо захисту і заохочення прав і свобод – такі держави мають назву держави-учасники договору. Міжнародний договір містить не тільки матеріальні норми, але і процесуальні положення, що визначаються окремим факультативним додатком (протоколом).

Основна ідея механізму розгляду скарг в рамках договорів з прав людини полягає в тому, що будь-яка людина може подати скаргу проти держави-учасниці, що імовірно порушила договірні права, в орган експертів, які спостерігають за виконанням договору. Взаємовідносини приватних осіб із міжнародними органами складають інституційний та пов'язаний із ним процедурний аспект конвенційного механізму міжнародного захисту прав людини в системі ООН. Органи, що створені відповідно до міжнародних угод, так звані «договірні органи» (treaty bodies) або ж в нашому випадку – «конвенційні органи» (conventional bodies), є зазвичай *комітетами*, що складаються з незалежних експертів, які відбираються державами-учасниками відповідного договору. У їх функції входить моніторинг дотримання державами-учасниками прав, закріплених договорами, і винесення рішень щодо скарг проти цих держав. У механізмах діяльності цих комітетів присутні певні відмінності, однак порядок їх функціонування дуже схожий. На сьогодні при дотриманні відповідної проце-

⁴³ Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 19. С. 107-108.

дури (умов прийнятності) можуть отримувати і розглядати індивідуальні скарги або повідомлення приватних осіб наступні комітети:

1. *Комітет з прав людини* (КПЛ). Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення прав, закріплених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права щодо держав-учасників I Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

2. *Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок* (КЛДЖ). Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок державами-учасниками Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

3. *Комітет проти катувань* (КПК). Може розглядати індивідуальні скарги на передбачувані порушення прав, закріплених Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання щодо держав-учасників, які зробили необхідну заяву відповідно до статті 22 Конвенції.

4. *Комітет з ліквідації расової дискримінації* (КЛРД). Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації державами-учасниками, які зробили необхідну заяву відповідно до статті 14 Конвенції.

5. *Комітет з прав інвалідів* (КПІ). Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про права інвалідів державами-учасниками Факультативного протоколу до Конвенції.

6. *Комітет з насильницьких зникнень* (КНЗ). Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Міжнародної конвенції для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень державами-учасниками, які зробили необхідну заяву відповідно до статті 31 Конвенції.

7. *Комітет з економічних, соціальних і культурних прав* (КЕСКП.) Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права державами-учасниками Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і куль-

турні права.

8. *Комітет з прав дитини* (КПД). Може отримувати і розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про права дитини та її Протоколів (ФПТД, ФПОК) державами-учасниками Факультативного протоколу (про процедуру повідомлень) до Конвенції про права дитини.

Деякі автори зараховують до цього переліку і Комітет із захисту прав трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей⁴⁴ та Підкомітет проти катувань⁴⁵, однак якщо для першого органу механізм розгляду індивідуальних скарг ще не вступив в силу, то останній є частиною Комітету проти катувань відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань, де простежується взаємозв'язок між цими органами.

До регіональних міжнародних організацій щодо забезпечення МПСПЛ відносять суб'єкти міжнародного права, діяльність яких поширюється у межах певного континенту. Ефективними регіональними організаціями є Міжамериканська, Африканська та Європейська (Американський комітет з прав людини, Організація з безпеки та співробітництва у Європі, ЄСПЛ та ін.). Серед механізмів міжнародного захисту прав людини варто виділити діяльність Європейського суду – юрисдикційного судового органу, спеціально створеного для контролю за дотриманням прав людини, передбачених Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини.

Імплементация міжнародно-правових стандартів прав людини в національне право країн-членів ООН, які є підписантами основних міжнародних угод, де визначаються МПСПЛ, становить на сьогодні актуальний предмет правової дійсності держав світу. В чому полягають основні складності при стандартизації прав людини на глобальному рівні та відповідно їх впровадженні у національне право? При регулюванні питань, пов'язаних з правами людини, кожна держава має власні уявлення про права людини, їх об'єм, структуру, порядок реалізації та захисту з боку

⁴⁴ Зубарева А. Взаємовідносини Комітету ООН з прав людини з іншими договірними органами з прав людини системи ООН. *Вісник Львівського університету*. Серія міжнародні відносини. 2015. Випуск 37. Частина 2. С. 39.

⁴⁵ Абашидзе А. Х. Договорные органы по правам человека: учебное пособие М.: РУДН, 2012. С. 194.

представників органів державної влади. З цих питань позиції держав, що представляють різні регіони планети, не можуть бути однаковими, вони помітно відрізняються один від одного, а часом стають протилежні. В одних країнах особистість, життя людини, її гідність, оцінюються більш високою міркою, відповідно створюються реальні механізми цих цінностей. В інших державах обсяг прав і свобод, навпаки, звужується, а сама людини піддається постійним утискам. Все це залежить від багатьох чинників історичного, релігійного, соціального, психологічного характеру, що формують державність та суспільний лад країн сучасного світу.

Однак відмінності в підходах багатьох держав з приводу прав людини не можуть залишатися вічними, не кажучи про те, що ці розбіжності негативним чином впливають на забезпечення прав людини по всьому світу. Після створення ООН і прийняття з її боку низки міжнародно-правових актів у галузі прав людини світове співтовариство почало переглядати свою позицію щодо фактів безпідставного обмеження прав людини в тій чи іншій державі. Світова спільнота стала протестувати проти надмірного порушення прав людини і поступово прийшла до розуміння необхідності розробляти і вживати заходів щодо підвищення правового статусу громадян країн, де права людини не знаходяться на належному рівні. Віддавати регулювання таких делікатних питань, в повній мірі, на відкуп самим державам було визнано недоцільним. Тому внутрішньодержавні важелі правового регулювання необхідно було доповнити міжнародно-правовими засобами.

За цим послідували реальні дії з боку держав та інших суб'єктів міжнародного права. Раніше міжнародне право удосконалювалося паралельно з національним законодавством тієї чи іншої держави, рідко стикаючись з ним, не втручаючись у внутрішньодержавні правові проблеми. Однак поступово сфера спільного регулювання стала розширюватися. Практика показала, що міжнародно-правові засоби, на відміну від засобів внутрішньодержавних, є більш прогресивними і ліберальними. Вони акумулюють в собі досвід передових держав в питаннях захисту прав людини і тому спрямовані на те, щоб підняти до свого рівня право країн, що розвиваються, не дати можливості негативного впливу на долі людей, на яких поширюється недосконале законодавство. В результаті, з утвердженням демократичних процесів в

різних регіонах планети, становище в даній сфері поступово стало змінюватися в сприятливу сторону. Посилився вплив міжнародного права на внутрішньодержавне законодавство з питань прав людини. Сьогодні «міжнародні норми виступають як нормативний орієнтир, еталон, стандарт для оновлення національних актів і в процесі їх застосування»⁴⁶.

Сучасна міжнародна ситуація ставить питання про пріоритетне значення міжнародного права по відношенню до внутрішньодержавного законодавства. Але і національне законодавство також проявляє ініціативу щодо розвитку норм міжнародного права, прагнучи реалізовувати заходи із втілення притаманних йому особливостей в правове поле світової спільноти з метою направити його розвиток в бажане русло. Метою взаємодії міжнародного і національного права є прагнення поліпшити механізм регулювання прав людини з усуненням наявних недоліків і помилок. Змістом взаємодії повинен бути синтез всього найкращого, що є в національному законодавстві та міжнародному праві у сфері регулювання прав і свобод людини. Викладена міжнародною спільнотою система принципів і норм міжнародного права, які стандартизують права людини, повинна бути приведена в дію за допомогою внутрішньодержавних заходів щодо фактичної реалізації в національну правову систему.

Комплекс міжнародно-правових документів, що сформувався в міжнародному праві в останні десятиліття, регулює різні аспекти забезпечення та захисту прав і свобод людини. Не перебільшенням буде нагадати, що Україна є підписантом усіх угод в галузі прав людини, тому їх положення повинні бути належним чином втілені в юридичну практику. Будь-яка норма повинна бути практично реалізована, інакше вона небагато чого варта, якщо не чинить реальний вплив на суспільні відносини. Тільки через процес реалізації може розкритися реальний зміст абстрактних положень щодо прав людини. Як для міжнародного, так і для національного права центральною проблемою є впровадження норм міжнародних угод, що визначають стандарти прав людини, у внутрішнє законодавство. В даний час використовуються різно-

⁴⁶ Тихомиров Ю. А. Публичное право: учебник для юридических факультетов и вузов. М. 1995. С. 305.

манітні форми взаємодії національного законодавства та міжнародного права у сфері прав і свобод людини, однак основною формою впровадження міжнародних норм у національне законодавство, за думкою багатьох правознавців, є *імплементація*.

В міжнародному праві діє не тільки правовий, але й організаційно-правовий метод функціонування, що має вираз у прийнятті суб'єктами міжнародного права організаційних заходів щодо реалізації його норм, тому процес впровадження міжнародного права у національне законодавство слід розглядати як єдність правотворчої та організаційно-правової діяльності. *Імплементацією міжнародно-правових стандартів прав людини в національне право України* можна вважати цілеспрямовану організаційно-правову діяльність із своєчасної, всебічної та повної реалізації прийнятих відповідно до норм міжнародного права зобов'язань, що вживаються індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій.

Норми міжнародного права, в разі якщо вони спрямовані на врегулювання між суб'єктами різної державної приналежності, як правило, є самовиконавчими, що мають на території держави пряму дію відповідно до бланкетного методу. При врегулюванні відносин між національними суб'єктами однієї країни, вони, як правило, не є самовиконавчими, і для реалізації їх положень державою приймається відповідний правовий акт, що конкретизує зміст норм, в межах та в обсязі, які визначаються міжнародним актом, положення якого підлягають конкретизації (використовується метод інкорпорації). Коли норми міжнародного права призначені для регулювання відносин, за рамками державних кордонів, національне право з метою імплементації відповідних міжнародно-правових приписів тільки забезпечує нормативну основу функціонування і взаємодії державних органів та посадових осіб у процесі виконання ними положень конкретного міжнародного акта. Ми бачимо, що процедура імплементації міжнародно-правових стандартів прав людини являє собою поєднання правотворчої і, при необхідності, організаційно-виконавчої діяльності.

Таким чином, можна сказати, що механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини у своєму розвитку пройшов два головних етапи: 1) колективне усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів прав людини та 2) юриди-

чне закріплення міжнародно-правових стандартів прав людини. Забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини реалізується через: а) контрольну діяльність міжнародних органів у галузі прав людини та б) імплементацію МПСПЛ в національне право країн-членів ООН. Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини має універсальний та регіональний вимір. Універсальні інституційні механізми – це органи і організації, юрисдикція яких поширюється на весь світ, незалежно від державних та регіональних кордонів. Універсальні механізми в основному створені і діють в структурі чи під егідою ООН, тоді як регіональні механізми створюються під егідою Ради Європи.

В даний час існують і діють різні форми та методи здійснення норм міжнародно-правових актів у галузі прав людини в національну правову систему України. Що стосується наукових підходів до взаємодії національного права та міжнародного права, що регулює процес утворення та реалізації МПСПЛ, то тут слід, напевне, користуватися поняттям «імплементація» як найбільш оптимальним в даній ситуації. Проте незважаючи на різні форми і способи, їх спільною метою є сприяння і визнання захисту прав і свобод людини як найвищої цінності з боку держав.

Питання для самоконтролю:

1. Які в юридичній літературі існують погляди на визначення міжнародно-правових стандартів прав людини?
2. У чому полягає сутність міжнародно-правових стандартів прав людини?
3. Які види міжнародно-правових стандартів прав людини можна виділити?
4. Як розуміти словосполучення «забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини»?
5. Які головні документи міжнародного характеру юридично закріплюють міжнародно-правові стандарти прав людини?
6. Які можна виділити етапи юридичного оформлення міжнародно-правових стандартів прав людини?

Спеціальна література:

Нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесені Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
2. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 31. Ст. 429.
3. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
4. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.
5. Про правонаступництво України: Закон України 12 вересня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.
6. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

7. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
9. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: http://www.un.org.ua/images/documents/3718/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
11. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
12. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 10 грудня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_i50/card6#Public
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та № 14. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
14. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154/card4#History
15. Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225
16. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_011
17. Європейська конвенція про громадянство від 7 листопада 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 13. Ст. 359.
18. Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 року. *Офіційний вісник України*. 2013. № 51 / № 12. ст. 450. Стор. 447. Ст. 1875.
19. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) 13 грудня 2006 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 17, / № 101 (2009, ст. 3496). Стор. 93. Ст. 799.
20. Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами від 31 березня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884_001/card6#Public
21. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та

Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Стор. 83. Ст. 2125.

Підручники, навчальні посібники, наукові публікації

1. Антонович М. Міжнародне публічне право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Академія, 2011. 384 с.
2. Аль-Сулайбі М. Юридична природа міжнародних стандартів прав людини. *Право України*. 2000. № 9. С. 116.
3. Барабаш Ю. Ключові напрями конституційної політики в галузі імплементації міжнародних стандартів прав людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 1. С. 48-54.
4. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2018. 760 с.
5. Білорицький Г. О. Імплементация міжнародних стандартів прав людини в правовій системі Держави Ізраїль: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2013. 20 с.
6. Болотіна Н. Б., Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і Україна. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 36-47.
7. Бурлак О. В. Поняття міжнародного стандарту в міжнародному праві прав людини. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2006. Вип. 33. С. 509-515.
8. Буткевич В. Г. Міжнародне право: Основи теорії: підручник. Київ: Либідь, 2004. 816 с.
9. Вагизов Р. Г. Международно-правовые стандарты в сфере защиты прав человека: нормативно-правовая основа международной системы защиты прав человека. *Российская юстиция*. 2008. № 5. С. 34-36.
10. Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів щодо прав дитини в національному законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2000. 20 с.
11. Введение в вопросы международной защиты прав человека: учеб. пособ. / под редакцией Р. Хански и М. Сукси. Институт прав человека. Университет «Або Академи»; Турку/Або, 1997. 405 с.
12. Войтович П. П. Інформаційні права людини: міжнародно-правовий захист: монографія. Одеса: Гельветика, 2017. 220 с.
13. Гутник В. В. Право на захист у міжнародних криміналь-

них судах: доктрина та практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2018. 40 с.

14. Гуцуляк В. Конкретно-історичний підхід щодо дослідження процесу виникнення міжнародних стандартів прав людини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XIII регіон. наук.- практ. конф. (8-9 лют. 2007 р.)*. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2007. С. 16-18.

15. Добрянський С. Міжнародні стандарти прав людини: до характеристики деяких сучасних тенденцій розвитку. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали 8 регіон. наук.-практ. конф., 13-14 лют. 2002 р.* Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. С. 22-24.

16. Євінтов В. І. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (Коментар до ст. 9 Конституції України). *Український часопис прав людини*. 1998. № 1. С. 26-28.

17. Зубарева А. Взаємовідносини Комітету ООН з прав людини з іншими договірними органами з прав людини системи ООН. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Вип. 37. Ч. 2. С. 39-46.

18. Карпачова Н. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 4-21.

19. Касараба Ю. Я. Адміністративно-правові засади дотримання прав людини щодо затриманих у світлі міжнародних стандартів. *Актуальні питання реформування правової системи України*. 2006. Т. 1. С. 123-127.

20. Кирпичов О. А. Міжнародні стандарти прав та свобод людини і механізми їх забезпечення та захисту. *Вісник Донецького національного університету. Серія Економіка і право*. 2010. Вип. 1. С. 372-375.

21. Ковалев А. А. Международная защита прав человека: учеб. пособ. Москва: Статут, 2013. 591 с.

22. Крестовська Н. М. Міжнародні стандарти прав дитини та національне законодавство України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 16. С. 57-60.

23. Кретьова І. Ю. Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція*. 2015. Вип. 13(1). С. 25-28.

24. Криворучко Л. С. Сутність міжнародних стандартів у ор-

ганізаційно-правовому забезпеченні захисту прав людини в Україні: аналітичний огляд. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2012. № 8. С. 58-64.

25. Ліннік Н. В. Ціннісне та нормативне у розумінні прав людини. *Держава і право*. Вип. 56. С. 43-47.

26. Лицина И. Ю. Международные механизмы защиты прав человека. Харьков: Фолио, 2001. 110 с.

27. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666-672.

28. Ляхівненко С. М. Участь України в реалізації міжнародних правових стандартів у сфері захисту прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 403-406.

29. Мелех Б. В. Конституційні засади захисту прав людини та відповідність їх міжнародним стандартам. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 4. С. 99-110.

30. Міжнародне публічне право: підручник / за ред. В. М. Репецького. 2-ге вид. Київ, 2012. 437 с.

31. Міжнародне право: підручник. / [Ліпкан В. А. та ін.; за заг. ред. Ліпкан В. А.]. Київ: КНТ, 2009. 751 с.

32. Міжнародне публічне право: підручник у 3 т. / [В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий, О. А. Радзівілл та ін.]. Київ: НАУ, 2012. Т.1. 420 с.

33. Міжнародне право / М. Гердеген; пер. з нім. Київ: К. І. С., 2011. 515 с.

34. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

35. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / відп. ред. Ю. С. Шемшеченко, Л. В. Губерський. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

36. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві: міжнародно-правові механізми захисту. Київ: Промені, 2010. 722 с.

37. Международное право / В. Г. Витцтум, М. Боте, Р. Дольцер [и др.]; пер. с нем. Н. Спица; сост. В. Бергманн; 2-е изд. Москва: Инфотропик Медиа, 2015. Кн. 2. 1072 с.

38. Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: автореф. дис ... канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2012. 20 с.

39. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-

правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 600 с.

40. Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Неурядові правозахисні організації України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 245 с.

41. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2014. 152 с.

42. Путраймс І. І. Напрямки підвищення ефективності імplementації міжнародних стандартів прав людини у правову систему України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 3. С. 95-102.

43. Путраймс І. І. Ефективність імplementації міжнародних стандартів прав людини у законодавство України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2013. 20 с.

44. Рабінович П. М. Європейські стандарти прав людини: онтологічні та гносеологічні аспекти (у світлі Європейського суду з прав людини). *Актуальні проблеми політики*. 2003. Вип. 15. С. 35-46.

45. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19-29.

46. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 18-28.

47. Радзівілл О. А., Пивовар Ю. І. Міжнародне право: конспект лекцій. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 191 с.

48. Руднева О. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ. *Юридична Україна*. 2012. № 4. С. 15-19.

49. Руднева О. М. Поняття та ознаки міжнародних стандартів прав і свобод людини. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 49. С. 17-22.

50. Руднева О. М. Теоретичні проблеми класифікації міжнародних стандартів прав і свобод людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 9. С. 32-42.

51. Руднева О. М. Міжнародні механізми захисту прав людини: поняття та класифікація. *Наше право*. 2010. № 2. Ч. 2. С. 135-140.

52. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Харків: Право, 2019. 310 с.

53. Ставнійчук М. І. Роль міжнародних стандартів у захисті та розвитку демократичних принципів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 2. С. 15-23.

54. Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 19. С. 105-113.

55. Тацій В. Я., Грошевий Ю. М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом*: матеріали наук.-практ. конф. Київ, 1998. С. 53-57.

56. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

57. Тиунов О. И. Роль международно-правовых стандартов в регулировании взаимодействия международного и национально-го права. *Журнал российского права*. № 12, 2012. С. 69-83.

58. Тиунов О. И. Международно-правовые стандарты как фактор глобализации правового пространства. *Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век»* (по материалам выступлений). М., 2004.

59. Тичина В. П. Міжнародно-правовий статус Організації економічного співробітництва та розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2019. 20 с.

60. Тищенко К. С. Міжнародні стандарти прав людини: поняття та класифікація. *Молодий вчений*. 2017. № 12 (52). С. 328-330.

61. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.

62. Троцька А. В. Стан конституційного законодавства України щодо прав людини та міжнародно-правові стандарти. *Правова держава очима молодих дослідників*: матеріали 5-ї звіт. щоріч. студент. наук. конф., Одеса, 25 квіт. 2002 р. Одеса, 2002. С. 140-146.

63. Усманов Ю. І. Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів та ситуацій насильства всередині держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2018. 20 с.

64. Черкес М. Ю. Міжнародне право: підручник. Київ: Знання, 2011. 6-те вид. 398 с.

Частина 2.
**ОСНОВНІ МІЖНАРОДНІ УГОДИ,
ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ
СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ**

2.1. Загальна декларація прав людини та інші універсальні угоди, що визначають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини

2.2. Європейська система правових актів, що визначають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини

2.1. Загальна декларація прав людини та інші універсальні угоди, що визначають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини

Серед усіх джерел, визначених доктриною міжнародного права, головним для установаження міжнародно-правових стандартів захисту прав людини є *міжнародна угода*. Це не випадково, оскільки, на відміну міжнародного звичаю або принципів міжнародного права, саме міжнародні акти у галузі прав людини застосовують письмовий, формалізований підхід для становлення міжнародно-правових стандартів захисту прав людини, їх уніфікації та єдиного для усіх суб'єктів застосування. Розвиток міжнародного права в галузі прав людини як на універсальному, так і на регіональному рівні призвів до виникнення всеосяжного зводу права (*corpus juris*), який складається з більш ніж 94 міжнародних конвенцій про права людини. Система міжнародних актів про права людини включає чотири базові категорії договорів:

1. Конвенції загального характеру, що стосуються усіх або значної частки прав людини і прийняті на світовому або регіональному рівні (Пакти ООН, Європейська і Американська конвенції і Африканська хартія).

2. Конвенції з конкретних питань, покликані захищати конкретні права людини і стосуються геноциду, військових злочинів

і злочинів проти людяності, а також рабства, торгівлі людьми, примусової праці, тортур, притулку, свободи інформації, особистого життя та соціального страхування.

3. Конвенції про захист груп, що відповідають особливим вимогам окремих груп: біженців, осіб без громадянства, мігрантів, трудящих, жінок, дітей, комбатантів, полонених і цивільних осіб у період збройних конфліктів.

4. Конвенції, що стосуються дискримінації і покликані попередити дискримінацію за ознакою раси або статі або дискримінацію у сферах освіти, праці та зайнятості⁴⁷. Крім того, деякі норми міжнародного права в галузі прав людини, очевидно, визнані в якості *jus cogens*, або імперативних норм, обов'язкових для всієї міжнародної спільноти, відступ від яких не допускається, якщо вони не будуть змінені наступною нормою загального міжнародного права того ж характеру.

Отже, процес становлення міжнародно-правових стандартів захисту прав людини неодмінно пов'язаний із розробкою й ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких багато прав людини були стандартизовані через відповідні форми та механізми. В новітній історії міждержавних відносин систематизація міжнародних угод, що визначають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, відбулася з 1948 по 1966 роки в серії нормативних актів, неофіційно іменованих Міжнародною хартією прав людини, яку складають Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. У ці ж роки були створені найважливіші універсальні міжнародні механізми захисту прав людини. Міжнародна хартія прав людини є нормативною основою міжнародно-правових стандартів захисту прав людини.

Загальна декларація прав людини 1948 р. і досі залишається з багатьох поглядів документом унікальним. Сьогодні є усі підстави вважати саме цей письмовий акт основою універсалізації прав людини. Декларація стала першим міжнародним докумен-

⁴⁷ Ця типологія регулярно застосовується в журналі *Human Rights Law Journal* в інформаційній колонці, присвяченій ратифікації міжнародних документів з прав людини; її редагує Жан-Бертран Марі (Jean-Bertrand Marie), але спочатку ця типологія була запропонована Васаком (Vasak, 1974, pp. 349-350)

том, у якому систематизовано, у вигляді каталогу були викладені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Крім цього, Декларація вперше проголосила необхідність єдиного для всіх розуміння прав людини.

Не дивлячись на свій абстрактний та дещо політичний характер, Декларація визнається більшістю з членів ООН документом юридичним, значущим, таким, що породжує міжнародно-правові зобов'язання. Каталоги прав і свобод, запозичені з Декларації, містять більше 90 Конституцій, прийнятих після 1948 року, включаючи Конституцію України. Інші конституційні документи містять прямі посилання на Декларацію і покладені в основу багатьох національних законів, положення Декларації інтерпретуються суддями в національних судах.

Формально, відповідно до Статуту ООН, Декларація носить лише рекомендаційний характер, однак для розуміння процесу стандартизації прав людини потрібно брати до уваги подальшу еволюцію цього документу протягом наступних років. Створення Декларації розпочалося із пропозиції про її включення до Статуту ООН. Однак спочатку в Статуті були закріплені цілі і функції ООН у галузі захисту прав людини та визначено органи ООН, відповідальні за їх реалізацію. Головною метою проголошувалося «знову затвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок, в рівність великих і малих націй». Для здійснення зазначених цілей ООН повинна була координувати міжнародну співпрацю із розвитку і заохочення прав людини.

При розробці Статуту ООН вносилися пропозиції включити в нього перелік прав людини, однак ця пропозиція була відкинута через недоречність такого встановлення у Статуті. Все це тягнуло за собою необхідність регламентування процедури надання прав і гарантій, механізм контролю, необхідність внесення змін до Статуту. Тому вирішено було перелік основних прав людини відобразити в окремому самостійному документі, якою стала Декларація як своєрідне продовження Статуту ООН.

На початковому етапі формування тексту Декларації говорити про стандарти прав людини не доводиться. Застосовувалися в основному формулювання абстрактного характеру, оскільки більшість держав-членів ООН, в першу чергу соціалістичні країни і

країни, що розвиваються, вважали права людини своєю внутрішньою компетенцією і тому не були готові наділяти ООН контрольними функціями, побоюючись обмеження державного суверенітету. Реакцією на таку позицією стало формулювання п. 7 ст. 2 Статуту, де зазначалося, що «цей Статут ні в якій мірі не дає Організації Об'єднаних Націй право на втручання у справи, які по суті входять у внутрішню компетенцію будь-якої держави». Проте, незважаючи на абстрактні формулювання щодо прав людини, роль Статуту ООН вже була спрямована на здійснення нормотворчої діяльності в цій галузі.

Нормотворчу діяльність здійснювали Комісія з прав людини (з 2006 р. – Рада з прав людини), створена на основі резолюції ЕКОСОП від 16 лютого 1946 р., яка мала розробляти міжнародні документи з питань громадянських прав і свобод, та Департамент з прав людини, який підготував документ, узагальнюючий національні законодавства різних держав з прав людини і проекти неурядових організацій. Робота над текстом Декларації тривала протягом двох років, що свідчило про високий ступінь ефективності діяльності членів Комісії.

Діяльність Комісії проходила в умовах дипломатичної боротьби, особливо в III Комітеті Державної Асамблеї ООН, куди входило 58 держав-членів ООН. Оскільки членами Комітету були представники різних філософських, релігійних, ідеологічних світоглядів, то обговорення принципових питань прав людини викликало гострі дискусії з кожній статті проекту Декларації. Текст Декларації вдалося узгодити, і 10 грудня 1948 року на 183 пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН Загальна декларація прав людини була прийнята більшістю голосів. Утрималися 8 держав, в тому числі СРСР, Україна, Білорусія. Причиною стриманості стала відсутність підтримки пропозицій про включення в текст Декларації права націй на самовизначення, захисту національних меншин, закріплення заборони фашистської ідеології.

Слід звернути увагу на те, що проект Декларації розроблявся в безпрецедентних умовах, в ситуації, при якій держави вперше опинилися перед необхідністю співпрацювати у сфері захисту прав людини – вкрай важливого питання післявоєнних років. Можливо, це вплинула на занадто абстрактний вигляд запропонованих ініціатив. Навіть сам термін «захист» стосовно співпраці

з прав людини був відкинутий, оскільки держави дуже обережно ставилися до можливості втручання в їх внутрішні справи з боку інших держав або ООН. Проте, не дивлячись на різноманіття позицій і різних, часом протилежних, точок зору, вдалося сформулювати прийнятний текст, який був схвалений світовою спільнотою. Тому Загальна Декларація є наочним зразком можливості співпраці та узгодження позицій з такої непрості проблеми, як права людини. Декларація стала першим міжнародно-правовим документом, в якому держави спільно спробували виділити права людини і відобразити перелік прав, які повинні належати кожній людині, і які усі держави повинні брати до уваги і відповідним чином проводити забезпечувальні заходи.

Зростаючий протягом другої половини минулого століття авторитет Декларації і незмінні посилання на неї свідчать про глобальне визнання цього документа серед більшості країн-членів ООН. Сьогодні Загальна декларація прав людини – це акт самозбереження людства, реакція на фашизм, тоталітаризм, диктатуру і подібні негативні явища, згубні для людини і людства, і разом з тим – це якісно новий людський вимір, нова міра гідності людини, новий рівень людської свідомості і буття, нижче якого людина не повинна сходити, оскільки там може бути інший світ – нелюдський, з точки зору сучасної людини⁴⁸. Можна впевнено казати про те, що Декларація є тим маяком, на який орієнтуються держави в їх прагненні глобальної стандартизації прав людини, зважаючи на особливості їх культур, оскільки, як би не відрізнялися ціннісні принципи різних цивілізацій, заперечення природних людських прав не може надавати авторитету таким лідерам. Декларацію слід розглядати як універсальний каталог прав і свобод людини, який повинен постійно розширюватися і доповнюватися, і який не підлягає обмеженню.

Наведене положення є принциповим моментом для процесу стандартизації прав людини, оскільки попереднє узгодження позицій є не тільки відправною точкою для розробки юридично зобов'язуючих міжнародних нормативних актів, що встановлюють МПСПЛ, а й дозволяє врахувати позиції різних суб'єктів міжна-

⁴⁸ Погорілко В. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття. *Право України*. 1999. № 4. С. 7-9.

родного права, яким доведеться цей стандарт виконувати на національному рівні. Тому далеко не завжди прийнята декларація згодом реалізується у відповідну угоду. Це може означати, що для цього або відсутні реальні передумови, або на певному етапі держави не готові до встановлення юридично зобов'язуючих положень. Правда, в деяких випадках створюються умови, при яких міжнародно-правий договір приймається без попередньої розробки декларації, що означає дозрілу для вирішення міжнародну проблему і готовність держав до її реалізації.

Наступні за Декларацією договірні документи вимагали тривалої роботи по наповненню їх змістовної сторони, розробки механізму контролю за виконанням їх положень. Тому якби ООН відразу взялася на розробку юридично зобов'язуючого документа, то така робота затягнулася б на десятиліття, оскільки до формулювання юридично зобов'язуючих норм будь-яка держава підходить із крайньою обережністю. На розробку Пактів 1966 року до прав людини знадобилося 18 років, і ще 10 років на те, щоб зазначені документи вступили в силу.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. є одним із найбільш авторитетних міжнародно-правових договорів про права людини. Його текст може бути умовно розділений на дві частини: статті, у яких викладено зміст громадянських і політичних прав, і статті, що стосуються міжнародного контролю за дотриманням цих прав. Формулювання статей про права людини не залишають сумнівів у їхньому імперативному характері. Це є наслідком розуміння того, що з дотриманням саме громадянських і політичних прав пов'язані гарантії особистої свободи людини та рух суспільства до дійової демократії. Держави-учасниці зобов'язані забезпечити в межах своєї юрисдикції дотримання громадянських і політичних прав у повному обсязі. Пакт надає державі право обмежити деякі із проголошених прав.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права складається з преамбули та 53 статей, об'єднаних у 6 частинах, і проголошує широкий перелік основних прав і свобод, які повинні надаватися кожною державою всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження,

майнового стану, народження чи іншої обставини (п. 1. ст. 2)⁴⁹. У третій частині Пакту (ст. 6-27) міститься конкретний перелік громадянських і політичних прав, які повинні бути забезпечені людині в кожній державі: право на життя (ст. 6); заборона піддання катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, неприпустимість без вільної згоди людини піддання її медичним чи науковим дослідкам (ст. 7); заборона рабства і работоргівлі в усіх їх видах та примусової праці (ст. 8); право кожного на свободу та особисту недоторканність (ст. 9); право осіб, позбавлених волі, на гуманне поводження і поважання гідності (ст. 10); право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання (ст. 12); рівність всіх осіб перед судами і трибуналами (ст. 14); право кожної людини, де б вона не перебувала, на визнання її правосуб'єктності (ст. 16); невтручання в особисте та сімейне життя людини, недоторканність її житла, таємниці кореспонденції (ст. 17); право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18); право на мирні збори (ст. 22) та ін. Серед політичних прав Пакт проголошує право кожного громадянина без будь-якої дискримінації брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через своїх вільно обраних представників, голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби (ст. 25). Відповідно до Пакту про громадянські і політичні права, закріплені в ньому певні фундаментальні права і свободи мають дотримуватися у будь-якій ситуації, навіть в умовах збройних конфліктів⁵⁰.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. був підписаний одночасно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Його юридичні особливості пов'язані з особливостями проголошених у ньому економічних, соціальних і культурних прав. Економічні, соціальні та культурні права є невід'ємними, як і громадянські та політичні права, і не

⁴⁹ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

⁵⁰ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

менш важливими. Проте існують суттєві особливості в реалізації економічних, соціальних і культурних прав. Вони витратні, тобто обсяг їхньої реалізації залежить від економічного добробуту держави, а тому не може бути однаковим у різних країнах. Реалізація цих прав пов'язана з розширенням патерналістських функцій держави, що завжди містять потенційну загрозу узурпації влади, а тому повинні мати межі. Формулювання статей Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права за загальним правилом є диспозитивними і не передбачають прямої дії.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права складається з преамбули і 31 статті, які поділені на 5 частин. У преамбулі відзначається, що права, проголошені в пакті, випливають з властивої людській особі гідності, а ідеал людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити лише за наявності таких умов, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами. Конкретний їх перелік розпочинається з проголошення права на працю (ст. 6), права кожного на справедливі і сприятливі умови праці (ст. 7), право на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 9), право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї (ст. 11), право кожної людини на освіту (ст. 13), право на участь у культурному житті, користування результатами наукового прогресу (ст. 15)⁵¹.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, так само як і Статут ООН, однозначно орієнтують на заохочення і розвиток поваги до прав людини і основних свобод: «держави зобов'язані заохочувати загальне поважання і дотримання прав і свобод людини...». Ці документи встановлюють мінімальний стандарт прав людини, який зобов'язані визнавати і забезпечувати держави-учасники. Принцип, згідно з яким «держави, незалежно від їх політичних, економічних і культурних систем, несуть обов'язок заохочувати і захищати усі права людини та основні свободи...» і «заохочення і захист всіх прав людини і основних свобод необхідно розглядати в якості першочергового завдання

⁵¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

Організації Об'єднаних Націй...», знайшов своє підтвердження і у Віденській декларації і програми дій 1993 р.⁵².

Отже, в новітній історії міждержавних відносин систематизація міжнародних угод, що визначають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, відбулася з 1948 по 1966 роки в серії нормативних актів, неофіційно іменованих Міжнародною хартією прав людини, яку складають Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Загальна декларація прав людини була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у формі резолюції. Це викликало та викликає чимало питань про юридичну силу цього документа, тому що за загальним правилом резолюції Генеральної Асамблеї ООН мають рекомендаційний характер. Втім більшість правників поділяють думку про те, що норми Декларації є відображенням звичаєво-правових норм і тому мають характер міжнародно-правового зобов'язання. Важно зазначити, що Декларація стала важливим орієнтиром для національного законодавства, її положення покладені в основу всього внутрішньодержавного законодавства. Декларація поклала початок стандартизації в області прав людини, створивши передумови для однакового розуміння прав людини в державах з різними політичними системами. Надалі постало питання про необхідність уточнень і доповнень переліку прав людини. Положення Декларації були конкретизовані і розширені в численних угодах. Декларація сьогодні є філософською основою універсального розуміння цінності прав людини, вона має обов'язкову силу міжнародно-правових актів у галузі прав людини, відображаючи загальну домовленість країн і народів щодо прав кожної людини.

⁵² Венская декларация и программа действий (Принята в г. Вене 25.06.1993 на 2-ой Всемирной конференции по правам человека) // Международное публичное право: сб. документов. Т. 1. М.: БЕК, 1996. С. 521-540.

2.2. Європейська система правових актів, що визначають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини

Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини визначаються не тільки універсальними, а і регіональними міжнародно-правовими актами у галузі прав людини. Такі договори укладаються державами, що є членами ОАД, ОАЄ, ЄС, Ради Європи та інших регіональних організацій. Принцип дотримання прав людини у післявоєнні роки найбільш виразно проявив себе в Європі, зокрема, при створенні різних європейських структур. Цей принцип став наріжним каменем Ради Європи з моменту утворення цієї організації у 1949 р. Так, ст. 3 Статуту Ради Європи проголошує, що кожний член цієї організації визнає принцип верховенства закону й принцип, а силу якого будь-яка особа, котра знаходиться під його юрисдикцією, повинна користуватися правами людини й основними свободами, а ст. 8 передбачає припинення членства і навіть виключення з членів організації в разі серйозного порушення цього принципу.

Деякі вітчизняні автори оперують поняттям «загальноєвропейська система захисту прав людини», під якою розуміється сукупність норм у сфері захисту прав людини, ухвалених у рамках європейських міжнародних організацій (РЄ, ЄС та ОБСЄ), а також діяльність цих організацій щодо забезпечення виконання європейських норм у царині захисту прав людини⁵³. Незважаючи на певну самостійність і специфіку регіонального співробітництва в галузі прав людини, було б невірним цілком відокремлювати регіональне право прав людини від універсальної системи захисту прав. Можна навести чимало прикладів використання регіональними органами захисту прав людини норм універсальних міжнародних договорів як договорів загального права. Єдине, що можна стверджувати – так це ефективність та, як наслідок, авторитетність тієї чи іншої регіональної системи прав людини, і в цьому розумінні європейська система має найбільший вплив на міжнародний процес стандартизації прав людини. Мабуть з цим

⁵³ Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: автореф. дис ... канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2012. 20 с.

пов'язане і те, що в юридичній літературі останніх часів все частіше обговорюється питання про регіоналізацію стандартів в області прав людини з урахуванням особливостей, традицій, суспільного ладу, правової культури, історичних традицій, політичних поглядів та ідеології, що існують в національних правових системах в рамках певного регіону. Виходячи з цього, в загальній системі міжнародних стандартів прав людини як окремої категорії можна виділити її частину – європейські стандарти прав людини.

Європейські міжнародно-правові стандарти прав людини, що представляють собою регіональні норми, становлять разом з існуючими універсальними нормами в сфері прав людини загальну систему норм. Вона свідчить про широку підтримку державами цих норм, що розглядають їх як загальнолюдську цінність – основу єдиних для всіх членів міжнародного співтовариства правил і орієнтирів. Трактують основних, фундаментальних прав і свобод «практично ідентична як в конвенціях, прийнятих в рамках ООН, так і в рамках регіональних міжнародних організацій, що дозволяє кваліфікувати норми таких конвенцій як міжнародні стандарти прав і свобод особистості, які підлягають обов'язковій реалізації державою шляхом імплементації в законодавстві»⁵⁴. Універсальне застосування прав і основних свобод сумісно з національною специфікою і традиціями держав, культурою і релігією їх народів. Універсальні підходи до застосування державами міжнародно-правових стандартів відображають тенденцію інтернаціоналізації суспільного життя, яка виявляється в міжнародних відносинах, що сприяє інтеграційним процесам, спільним рішенням державами загальних проблем сучасності.

Термін «європейські стандарти прав і свобод» включає в себе сформульовані в міжнародних актах, ратифікованих країнами-членами Ради Європи та інших європейських організацій, вимоги до мінімального рівня реалізації прав і свобод людини у внутрішньодержавній правозастосовчій практиці, що забезпечується міждержавним контрольним механізмом. Правові стандарти Ради Європи деякими авторами розглядаються як «комплекс європей-

⁵⁴ Павлова Л. В. К вопросу об универсальности международных соглашений в области прав человека. *Проблемы конституционализма*. Минск, 2000. Вып. 9. С. 19.

ських договірних норм, які безпосередньо стосуються реалізації принципів і цілей організації та порушення яких, як і інших міжнародно-правових норм, передбачає міжнародно-правову відповідальність, характер якої визначається самими учасниками тієї чи іншої конвенції, укладеної в рамках Ради Європи»⁵⁵; «визнані європейськими країнами та закріплені у їхніх спільних документах правові норми, а також механізми їх гарантії, захисту та забезпечення на практиці, що мають бути покладені в основу діяльності держав – учасниць європейських міжнародних організацій у сфері дотримання прав людини»⁵⁶. Отже, зазначений термін у вітчизняному праві є достатньо поширеним⁵⁷, а самі європейські стандарти широко застосовуються в практиці органів публічної влади України.

Правові норми, які можна віднести до стандартів Ради Європи, містять більше ніж двохсот конвенцій, хартії і протоколів до них, інших договорів, укладених в рамках Ради Європи. До них відносяться резолюції та рекомендації Комітету Міністрів і Парламентської Асамблеї Ради Європи, документи інших органів, створених в рамках окремих конвенцій або так званих часткових угод. Після вступу України до Ради Європи в нашій державі розпочався процес інтеграції європейських стандартів прав і свобод людини в національну правову систему. Україною були ратифіковані основні міжнародно-правові акти європейського регіону у сфері захисту прав людини: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) зі змінами, внесеними Протоколами до неї; Європейська соціальна хартія (1961 р.); Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському

⁵⁵ Демичева З. Б. Правовые стандарты Совета Европы: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.10. М., 2006. С. 25.

⁵⁶ Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: автореф. дис ... канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2012. 20 с.

⁵⁷ Див.: Венецька О. Вплив Європейського Союзу на формування новітніх європейських стандартів прав людини // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVII регіон. наук.-практ. конф. (3-4 лют. 2011 р.) / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Юрид. ф-т; [редкол.: А. М. Бойко та ін.]. Л., 2011. С. 6-7.; Венецька О. Лісабонський договір і єдині європейські стандарти прав людини. *Вісник Львівського університету. Серія юридична* / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; [редкол.: В. Т. Нор (голов. ред.) та ін.]. Л., 2009. Вип. 49. С. 3-7.; Волков В. Європейські стандарти прав людини та юридична освіта в Україні. *Право України*. 2007. № 5. С. 195-107. та інші праці.

або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню (1987 р.) та Протоколи до неї; Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 р.); Європейська хартія місцевого самоврядування (1985 р.) та ін. Серед зазначених міжнародних договорів Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод має особливе значення для реалізації європейських стандартів прав і свобод людини.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. – найстаріший серед регіональних договорів про права людини та найбільш авторитетний міжнародно-правовий документ із прав людини в Європі. Крім основного тексту Конвенція містить Протоколи, у яких розвинуті, доповнені чи уточнені окремі її положення. Конвенція була одним із перших міжнародних документів, що містив поняття політичної демократії, одночасно визнаючи її найважливішою умовою дотримання прав людини. Тим самим була підкреслена антитоталітарна спрямованість цього акта, ухваленого «європейськими країнами, що є односторонніми та мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві права», з метою «зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації [прав людини]» (Преамбула). Конвенція стала першим міжнародним правовим документом в галузі прав людини, який не тільки проголошував ці права й закликав до їх дотримання, але й накладав певні юридичні обов'язки на сторони й вводив розраховану на постійне застосування систему контролю за здійсненням прав людини на терені держав членів. На протязі десятиріч Конвенція доповнювалась і змінювалась шляхом прийняття протоколів до неї, тим самим удосконалюючи механізм своєї дії.

Конвенція сьогодні на повних підставах оцінюється як одне з найбільших досягнень Ради Європи. Вона являє собою фундаментальну основу всього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб. Саме завдяки ефективному забезпеченню прав особи, що зокрема передбачає право на індивідуальне звернення за захистом порушених прав, Конвенція стала першим міжнародним правовим документом, спрямованим на захист широкого спектра громадянських та політичних прав. Конвенція та Протоколи до

неї за юридичною природою є обов'язковим міжнародним правовим договором, який запровадив систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини на внутрішньодержавному рівні.

Права й свободи, передбачені Конвенцією, охоплюють найважливіші сторони життя особи і мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Головні з них – право на життя, свободу, особисту недоторканність особи, вільне пересування, свободу думки, совісті, релігії, виявлення поглядів, мирних зборів й асоціацій, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, мирне володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону.

Разом з тим Конвенція встановлює, що з метою захисту інтересів держави, національної безпеки, економічного добробуту, здоров'я та моралі суспільства, прав і свобод інших людей чи запобігання злочинам або заворушенням країни-учасниці можуть обмежувати права людини, проголошені Конвенцією. Однак таке право держав також не є абсолютним, і за жодних обставин не можуть бути порушені зобов'язання держави поважати право особи на життя, обов'язки щодо заборони катувань, рабства, неприпустимості зворотної дії закону. Ключова роль у забезпеченні чіткого і дієвого контролю за реалізацією державами-учасницями Конвенції взятих на себе зобов'язань щодо забезпечення прав та основних свобод людини належить Європейському суду з прав людини.

Поява Конвенції зумовлена необхідністю запровадження механізму колективного контролю з метою недопущення повторення масових та систематичних порушень прав і свобод людини, які мали місце під час Другої світової війни. Основні права та свободи, вперше задекларовані у Загальній декларації прав людини, у європейській конвенції закріплені на рівні конкретних юридичних зобов'язань держав-учасниць. На відміну від Загальної декларації прав людини, яка торкається практично всіх прав і свобод, положення Конвенції проголошують захист переважно політичних, громадянських та особистих прав, оскільки в період її розробки гарантії дотримання саме цієї категорії прав були для країн Західної Європи пріоритетними. Водночас не всі громадян-

ські, політичні та особисті права та свободи одразу знайшли своє закріплення в тексті конвенції. Текст конвенції було доповнено низкою додаткових протоколів, які значно розширили перелік прав та свобод, що підлягали конвенційному захисту. Зокрема, дія Конвенції була поширена на захист права володіти майном, права на освіту, права на вільні вибори, на заборону колективного вислання іноземців та ін.

У зміст поняття «європейські стандарти прав людини» включають положення Конвенції про захист прав людини і основних свобод (як основного документа, що закріплює перелік таких прав і свобод, узгодженого між більшістю європейських країн), а також акти Європейського суду з прав людини, що розкривають зміст і основні гарантії реалізації цих стандартів. Регіональний характер таких стандартів обґрунтовується вченими тією обставиною, що в нормах Конвенції відбивається погляд на права людини, орієнтований виключно на західні культури, історичні традиції, політичні погляди і ідеологію, сформульовані основні правові принципи розвитку сучасної європейської цивілізації, розуміння прав і свобод.

Основні загальновизнані європейські юридичні стандарти формуються перш за все правовими системами РЄ та ЄС, які є найбільш ефективними формами європейської правової інтеграції. Міжнародні європейські норми є набором цінностей, тобто вони втілюють цінності й ідеї, загальноприйняті в сучасному європейському правовому просторі⁵⁸. Важливу роль у стандартизації прав людини відіграє прецедентне право, створене практикою Європейського суду з прав людини. Європейський суд дозволяє сформулювати нові правові норми і принципи, що повинні дотримуватися державами-учасниками названої Конвенції у взаємовідносинах зі своїми громадянами.

Імплементация норм Конвенції в національну правову систему є більш ширшим завданням впровадження європейських стандартів прав людини в національне законодавство (матеріальних і процесуальних норм). Дотримання даних стандартів є критерієм вдосконалення правозастосовчої діяльності органів публі-

⁵⁸ Ляхвінєнко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Випуск 51. С. 668.

чної влади, прийняття заходів з організації механізму систематизації та реалізації зазначених стандартів на внутрішньодержавному рівні, новим імпульсом розвитку вітчизняної юридичної науки у напрямку захисту прав і свобод людини.

Важливо, що норми даного регіонального міжнародного акту в сфері захисту прав людини, що відображають основні «європейські стандарти», забезпечені міжнародним механізмом контролю за їх дотриманням в нормотворчій та правозастосовчій діяльності країн-учасниць Конвенції, основною ланкою якого виступає Європейський суд з прав людини. Зворотний зв'язок між Конвенцією та створеним нею контрольним механізмом проявляється в тому, що останній вказує напрямки її розвитку шляхом тлумачення її положень. Це дозволяє застосовувати закріплені Конвенцією стандарти в мінливих соціально-політичних умовах розвитку європейської спільноти. При цьому тлумачення конвенційних норм нерозривно пов'язане з фактичними і юридичними підставами конкретних скарг, що надходять до Європейського Суду. У зв'язку з цим слід зазначити, що даний наднаціональний суд не заперечує необхідності враховувати контекст своїх рішень і, по суті, не виключає можливості перегляду раніше сформульованої позиції при істотній зміні обставин, юридично значущих для розуміння і оцінки суті конкретної справи.

В юридичній науці існують різні оцінки місця правових позицій Європейського Суду в національній правовій системі і, відповідно, їх значення для суб'єктів публічної влади при реалізації МПСПЛ. Дані судові акти утворюють прецедентне право (прецедентну практику), юридична сила якого несумісна зі змістом вітчизняної правової системи. Однак існує думка, що юридичні погляди Європейського Суду не мають статусу прецеденту як джерела права, властивого країнам загального права, і такого роду судові акти співвідносяться з прецедентом і правовою позицією як форма і зміст, а прецедентне значення надається не рішенням Європейського Суду, а вираженим в ньому правовим позиціям. Окремими авторами пропонується розглядати правові позиції даного наднаціонального суду як «квазінорми», що містять у собі специфічну, автономну інтерпретацію правових понять в світлі

Конвенції⁵⁹. Крім того, в літературі набув поширення термін «прецеденти тлумачення», під яким розуміється результат діяльності Європейського Суду з з'ясуванням для себе і роз'ясненням для інших змісту права, гарантованого нормою Конвенції, формулювання її сенсу для однакового застосування до обставин конкретних справ у всіх країнах-учасницях.

Проблема визначення правових позицій Європейського Суду місця в українській правовій системі нерідко пов'язується з питанням допустимості існування в ній судового прецеденту. Можна сказати, що у науковій літературі склалася однозначна думка щодо можливості надання судового прецеденту статусу джерела українського права. Ще у 1998 році В. Я. Тацій та Ю. М. Грошевий стверджували, що українською правовою наукою має бути переосмислено ставлення до судового прецеденту, який розглядається англійським юристом Р. Кроссом не тільки як народження нової правової системи, а й як свого роду конкретизація існуючої правової норми⁶⁰. Такі події в новітній історії України, як зближення національного права з правом європейським, підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийняття Законів України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» та «Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод», наближують до розуміння правового прецеденту як джерела національного права. Тим більше, що де-факто судовий прецедент як джерело права в Україні вже використовується, адже, виходячи з положень усіх процесуальних кодексів (крім Кримінального), підставою для касаційного перегляду рішення є неоднакове застосування судами одного і того ж положення закону. Можна побачити, що в останні два десятиліття ставлення до судового прецеденту як джерела

⁵⁹ Абдрашитова В. З. Теоретико-правовые основы исполнения решений Европейского Суда по правам человека Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 12.00.01. М., 2008. С. 12.

⁶⁰ Тацій В. Я., Грошевий Ю. М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали наук.-практ. конф. К., 1998. С. 53-57.

права у вітчизняній юриспруденції почало змінюватись, однак «інерція попереднього мислення продовжує відчуватись і нині, як у загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках»⁶¹. У зв'язку із активною конвергенцією національного та європейського права, питання про необхідність впровадження правового прецеденту, визначення його місця в національній правовій системі України сьогодні постає є як ніколи актуальним та вкрай необхідним, особливо на тлі судової реформи.

Особливості тлумачення міжнародних договорів у галузі прав людини, зокрема ЄСПЛ, висвітлювалися на шпальтах наукових публікацій за авторством окремих вітчизняних дослідників⁶². Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення ЄСПЛ є обов'язковими до виконання. Утім видається, що повноцінне використання потенціалу судової практики Європейського Суду не стільки вимагає механічного посилення на відповідні рішення, скільки спонукає до глибокої імплементації суті рішень в правове життя⁶³. Разом з тим, при відповіді на питання про місце європейських стандартів прав людини в національній правовій системі, на наш погляд, необхідно виходити зі змісту та особливостей процесу імплементації рішень ЄСПЛ. Як вже було зазначено раніше, його складають положення Конвенції про захист прав людини і основних свобод, закріплюють основоположні гарантії їх реалізації, що застосовуються з урахуванням тлумачення Європейського Суду. Таке повноваження надано даному наднаціональному суду учасниками Конвенції. Тлумачення міжнародного договору уповноваженим на це органом розглядається в міжнародній практиці як невід'ємний елемент юридичного змісту договірних норм, які не можуть застосовуватися у відриві або всупереч їх тлумаченню. Так Віденська конвенція про право між-

⁶¹ Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. С. 352.

⁶² Кретова І. Ю. Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 13(1). С. 25-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_13%281%29__7

⁶³ Курило В., Панталієнко П. Судовий прецедент у правовій системі України: окремі аспекти практики реалізації. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/1. С. 101.

народних договорів передбачає, що для цілей тлумачення договору контекст (крім тексту, включаючи преамбулу й додатки) охоплює, в тому числі, будь-яка угода, яка стосується договору і якої було досягнуто між усіма учасниками у зв'язку з укладенням договору. Крім того, поряд з контекстом враховується наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення⁶⁴.

Системний аналіз положень розділу 3 частини 3 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та статті 32 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дозволяє прийти до висновку, що правові позиції Європейського Суду, що виробляються їм в ході розгляду конкретних справ, висловлюють узгоджену волю учасників Конвенції з огляду на порядок тлумачення даного міжнародного договору і протоколів до неї. Європейський Суд, керуючись принципом верховенства права, вирішує всі спірні питання, пов'язані як з тлумаченням «наднаціонального права», так і з його застосуванням. Іншими словами, зміст європейських стандартів прав людини укладено в конвенційних нормах, застосовуваних в контексті правових позицій Європейського Суду. У зв'язку з цим конвенційне тлумачення є невід'ємною частиною самого змісту зазначених норм і, як наслідок, закріплених ними стандартів. Більш докладно це питання розглядається у підрозділі 4.2, де викладаються положення щодо дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини судовими органами України.

Таким чином, європейські стандарти прав людини є частиною української правової системи, по-перше, в силу положень Конституції України, Законів України «Про міжнародні договори України», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», по-друге, з огляду на практику та механізм відтворення стандартів, створених ЄСПЛ, в ряді норм національного законодавства. При цьому правові позиції, висловлені Європейським Судом щодо тлумачення і застосування норм Конвенції, є частиною вищевказаних стандартів і розкривають зміст або вимоги до реалізації останніх. У зв'язку з цим

⁶⁴ Див.: п. «а» ч. 2, п. «б» ч. 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118

практика Європейського Суду з прав людини, що містить тлумачення норм Конвенції, підлягає обов'язковому врахуванню в правозастосовчій діяльності на внутрішньодержавному рівні незалежно від наявності або відсутності у неї статусу формально-юридичного джерела українського права.

Можна констатувати, що, незважаючи на дискусійність багатьох, пов'язаних з даною проблематикою теоретичних питань, європейські стандарти прав людини, що містяться в нормах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що застосовуються в контексті їх тлумачення Європейським судом з прав людини, є частиною вітчизняної правової системи і підлягають обов'язковій реалізації в нормотворчій та правозастосовчій діяльності всередині держави.

Питання для самоконтролю:

- 1. Яку роль відіграє Загальна декларація прав людини у міжнародному процесі стандартизації прав особи?*
- 2. Які міжнародно-правові стандарти прав людини визначає Загальна декларація прав людини?*
- 2. Які, окрім Декларації, існують універсальні міжнародні угоди, що визначають стандарти прав людини?*
- 3. Як розуміти словосполучення «європейські стандарти прав людини»?*
- 4. Які головні документи з прав людини, прийняті європейськими організаціями, юридично закріплюють міжнародно-правові стандарти прав людини?*
- 5. Які можна виділити спеціальні конвенції Ради Європи, що визначають міжнародно-правові стандарти окремих прав людини?*

Спеціальна література:

Нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесені Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та № 14 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
5. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: http://www.un.org.ua/images/documeNots/3718/UNe%20Charter_Ukrai№ia№.pdf
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
7. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
8. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 10 грудня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_i50/card6#Public
9. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154/card4#History
10. Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225

11. Європейська конвенція про громадянство від 7 листопада 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 13. Ст. 359.

12. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_011

13. Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 51 / № 12. ст. 450. Стор. 447. Ст. 1875.

14. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) 13 грудня 2006 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 17, / № 101 (2009, ст. 3496). Стор. 93. Ст. 799.

15. Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами від 31 березня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884_001/card6#Public

16. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

17. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_105

18. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

19. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Стор. 83. Ст. 2125.

20. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

21. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України 23 березня 2017 р. № 164. *Офіційний вісник України*. 2017. № 61. Стор. 180. Ст. 1886.

22. Про затвердження рекомендацій щодо проведення щорічної акції «16 днів проти насильства» від 17 вересня 2012 р. № 581. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0581739-12>

23. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року (зі змінами і до-

пов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.

24. Про закордонних українців: Закон України від 4 березня 2004 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 25. Ст. 343.

25. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

26. Про імміграцію: Закон України від 7 червня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 41. Ст. 19.

27. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

28. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21 січня 1994 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 18. Ст. 101.

29. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 83.

30. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283.

31. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

32. Про затвердження зразків довідок про подання особою заяви про надання їй статусу біженця, про особу стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання їй статусу біженця, про прийняття скарги до розгляду, про звернення до суду: Наказ Державного комітету України у справах еміграції від 14 квітня 2004 року № 21. *Офіційний вісник України*. 2004. № 18. С. 68-74.

Підручники, навчальні посібники, наукові публікації

1. Hromivchuk I., Subbotina N. The European Court of Human Rights: the prospects for protection of human rights in the Autonomous Republic of Crimea. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1, ч. 1. С. 32-36.
2. Iacob I. Dreptul fundamental la viață: între garantare constituțională și restrângere legală. *Верховенство Права*. 2017. № 1 (30). С. 48-53.
3. Krakhmalova K. Zakaz dyskryminacji przy realizacji przez osoby wewnętrznie przesiedlone ich praw i wolności na Ukrainie. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 109-114.
4. Nurcan O. Limitele și caracterul efectiv al dreptului de acces la justiție. *Legea si Viata*. 2017. № 5, ч. 1. С. 53-58.
5. Panina T. Legal and non – legal ways of realization of human rights provide. *Sciences of Europe*. 2017. № 18, ч. 2. С. 57-59.
6. Аблякімова Е. Е. Реалізація права на доступ по публічної інформації в законодавстві Європейського Союзу. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 164-171.
7. Аврамова О. Право народу на протест. *Юридична Україна*. 2010. № 12 (96). С. 11-16.
8. Аврамова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми. *Право України*. 2010. № 2. С. 101-104.
9. Адашис Л. І., Дробко О. А. Конституційне право громадян на мирні зібрання: сучасний стан правового регулювання в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 54-57.
10. Ажнюк Б. Мовні права: колективні й індивідуальні. *Право України*. 2016. № 3. С. 84-93.
11. Альонкін О. Правове забезпечення економічних гарантій права людини на свободу світогляду і віросповідання. *Право України*. 2010. № 1. С. 92-95.
12. Антонович М. Міжнародне публічне право: навч. посіб. Київ: Академія, 2011. 384 с.
13. Асірян С. Р. Рада ООН з прав людини (інституційно-

організаційний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.

14. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2018. 760 с.

15. Барабаш Ю. Ключові напрями конституційної політики в галузі імплементації міжнародних стандартів прав людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 1. С. 48-54.

16. Баран С. О. Конституційне право людини і громадянина на відшкодування шкоди та його забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 236 с.

17. Бедь В. В. Право людини на свободу совісті: конституційно-правове регулювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2011. 36 с.

18. Бик Т. Особливості тлумачення стандартів захисту прав людини, закріплених у пакті про соціальні, економічні і культурні та Пакті про громадські і політичні права. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2007. Вип. 20. С. 141-151.

19. Биштыга А. Европейский суд по правам человека; науч. ред. А. Е. Вашкевич; пер. с пол. Е. Г. Генделя. Минск: Тесей, 2000. С. 10-30.

20. Блажівська Н. Є. Виконання рішень Європейського суду з прав людини: порівняльний аспект. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 2. С. 83-89.

21. Болотіна Н. Б., Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і Україна. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 36-47.

22. Буткевич В. Г. Міжнародне право: Основи теорії: підручник. Київ: Либідь, 2004. 816 с.

23. Васьковська В. П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2006. 224 с.

24. Введение в вопросы международной защиты прав человека: учеб. пособ. / под редакцией Р. Хански и М. Сукси. Институт прав человека. Университет «Або Академи»; Турку/Або, 1997. 405 с.

25. Великоречанін П. О. Множинне громадянство: конституційно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 23 с.

26. Венецька О. Вплив Європейського Союзу на формування новітніх європейських стандартів прав людини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVII регіон. наук.-практ. конф. 3-4 лют. 2011 р.* Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. С. 6-7.

27. Венецька О. Лісабонський договір і єдині європейські стандарти прав людини. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2009. Вип. 49. С. 3-7.

28. Головка В. М. Громадянство у світ-системній перспективі: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Харків, 2013. 16 с.

29. Головка О. М. Інформаційно-правова політика України у сфері безпеки людини у медіапросторі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 19 с.

30. Гомьен Д. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы. Страсбург: Изд. Совета Европы, 1994. 136 с.

31. Гомьен Д., Зваак Л., Харрис Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / перевод с англ.; под науч. ред. Л. Б. Архипова. Москва: Изд-во МНИМП, 1998. 600 с.

32. Гультай М. Роль європейських стандартів правозахисту у конституційному судочинстві України. *Вісник Академії правових наук України.* 2012. № 3. С. 54-66.

33. Данелія О. С. Правосуб'єктність юридичної особи як суб'єкта Європейського суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.

34. Де Сальвіа М. Европейская конвенция по правам человека. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 267 с.

35. Демичева З. Б. Правовые стандарты Совета Европы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Москва, 2006. 26 с.

36. Дідікін А. Рішення Європейського суду з прав людини у національній правовій системі. *Юстиніана.* 2009. № 1. С. 65-68.

37. Євінтов В. І. Пряме застосування міжнародних стандар-

тів прав людини (Коментар до ст. 9 Конституції України). *Український часопис прав людини*. 1998. № 1. С. 26-28.

38. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. Київ: ВІ-ПОЛ, 2004. 960 с.

39. Європейські стандарти в галузі прав людини / Міністерство юстиції України. Київ: Ін Юре, 2002. 232 с.

40. Журавка О. В. Міжнародно-правова характеристика інституту громадянства: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1999. 203 с.

41. Карпачова Н. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – основа формування європейських стандартів прав і свобод людини в Україні. *Право України*. 2010. № 10. С. 24-42.

42. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Застосування в Україні: офіційне видання / Міністерство Юстиції України. Київ, 2006. 176 с.

43. Крестовська Н. М. Міжнародні стандарти прав дитини та національне законодавство України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 16. С. 57-60.

44. Кретьова І. Ю. Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція*. 2015. Вип. 13 (1). С. 25-28.

45. Кулабухова А. В. Інститут громадянства Європейського Союзу (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.

46. Курило В., Панталієнко П. Судовий прецедент у правовій системі України: окремі аспекти практики реалізації. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. №5/1. С. 100-105.

47. Лищина И. Ю. Международные механизмы защиты прав человека. Харьков: Фолио, 2001. 110 с.

48. Лукьянцев Г. Е. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской системы защиты прав человека и основных свобод. Москва: Звенья, 2000. 253 с.

49. Любашенко В. І. Концепція «обов'язок захищати» як гарантія захисту основоположних прав людини в міжнародному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 22 с.

50. Ляшенко Н. А. Застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.

51. Магда С. О. Забезпечення прав, свобод та реалізації обов'язків громадян в умовах надзвичайних адміністративно-правових режимів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 20 с.

52. Манукян В. И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии: науч.-практ. пособие. Киев: Истина, 2006. 368 с.

53. Международное право / В. Г. Витцтум, М. Боте, Р. Дольцер [и др.]; пер. с нем. Н. Спица; сост. В. Бергманн; 2-е изд. Москва: Инфотропик Медиа, 2015. Кн. 2. 1072 с.

54. Международное право в документах: учеб. пособ. / Сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2000. 880 с.

55. Міжнародне право / М. Гердеген; пер. з нім. Київ: К. І. С., 2011. 515 с.

56. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

57. Міжнародне право: підручник / [Ліпкан В. А. та ін.; за заг. ред. Ліпкан В. А.]. Київ: КНТ, 2009. 751 с.

58. Міжнародне публічне право: навч. посібник / Відп. ред. Ю. С. Шемшеченко, Л. В. Губерський. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

59. Міжнародне публічне право: підручник у 3 т. [В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий, О. А. Радзівілл та ін.]. Київ: НАУ, 2012. Т. 1. 420 с.

60. Міжнародне публічне право: підручник. 2-ге вид. / за ред. В. М. Репецького. Київ, 2012. 437 с.

61. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: позиція держави та погляд громадянського суспільства (Збірка документів) / Упорядн. О. М. Руднева, Г. О. Хримова; наук. ред.

О. М. Руднева. Київ: Істина, 2007. 240 с.

62. Мірошниченко О. А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 191 с.

63. Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2012. 20 с.

64. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 600 с.

65. Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Неурядові правозахисні організації України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 245 с.

66. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини: навч. посібник. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2014. 152 с.

67. Недибалюк В. Д. Конституційне право людини на повагу до її гідності та його правове забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.

68. Обязательства государств-участников Европейской конвенции о защите прав человека по исполнению постановлений Европейского суда / под ред. Л. М. Чуркиной; общ. ред. С. И. Беляева. Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2005. 134 с.

69. Огурцов О. П. Попередження та скорочення стану осіб без громадянства в Україні: конституційно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2014. 20 с.

70. Олефіренко Е. О. Адміністративно-правові гарантії реалізації прав і свобод громадян: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2006. 20 с.

71. Пабат О. В. Адміністративно-процесуальні гарантії прав та свобод громадян: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 20 с.

72. Павлишин С. Я. Захист прав і свобод людини в умовах збройного конфлікту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2017. 15 с.

73. Павлова Л. В. К вопросу об универсальности международных соглашений в области прав человека. *Проблемы консти-*

туціоналізма. Минск, 2000. Вып. 9. С. 19.

74. Пазенок А. С. Соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні та Федеративній Республіці Німеччині: порівняльне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 208 с.

75. Паліюк В. П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Київ: Фенікс, 2004. 264 с.

76. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 18 с.

77. Погорілко В. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття. *Право України*. 1999. № 4. С. 7-9.

78. Права людини в контексті Загальної декларації прав людини: Наукова збірка за матеріалами міжвузівської конференції, м. Бердянськ, 10 грудня 2008 р. Бердянськ-Донецьк: Норд-Прес, 2009. 181 с.

79. Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2008. 48 с.

80. Рабінович А. В. Право людини на гідний рівень споживання та юридичний механізм його забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 189 с.

81. Рабінович П. М. Європейські стандарти прав людини: онтологічні та гносеологічні аспекти (у світлі Європейського суду з прав людини) / *Актуальні проблеми політики*. 2003. Вип. 15. С. 35-46.

82. Рабінович С. П. Права людини у природно-правовій думці неотомізму: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2003. 19 с.

83. Радзівілл О. А., Пивовар Ю. І. Міжнародне право: конспект лекцій. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 191 с.

84. Разметаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид.

наук. Харків, 2009. 20 с.

85. Ракша Н. С. Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2007. 20 с.

86. Сенюта І. Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 217 с.

87. Сидоренко Н. С. Європейська соціальна хартія: регіональний міжнародно-правовий механізм захисту соціальних та економічних прав людини (позиція України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2003. 220 с.

88. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Харків: Право, 2019. 310 с.

89. Слабан М. М. Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 18 с.

90. Сорока О. С. Конституційне право людини на вільний розвиток своєї особистості: проблеми забезпечення у контексті світового досвіду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 19 с.

91. Степаненко К. В. Система судочинства в зарубіжних країнах та міжнародні суди: науково-практичні рекомендації. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 37 с.

92. Стефанюк В. Права і основні свободи людини в світлі європейських стандартів правового захисту. *Укр. часопис міжнар. права*. 2003. № 2. С. 58-64.

93. Тацій В. Я., Грошевий Ю. М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом*: матеріали наук.-практ. конф. Київ, 1998. С. 53-57.

94. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

95. Тичина В. П. Міжнародно-правовий статус Організації економічного співробітництва та розвитку: автореф. дис. ... канд.

юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2019. 20 с.

96. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.

97. Толкачова І. А. Конституційні засади розвитку інституту громадянства в Україні і країнах СНД: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.

98. Усманов Ю. І. Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів та ситуацій насильства всередині держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2018. 20 с.

99. Фролов Ю. М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 20 с.

100. Хаммарберг Т. Європейські стандарти прав людини та Україна. *Право України*. 2010. № 10. С. 19-23.

Частина 3

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ОКРЕМИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

3.1. Міжнародно-правові стандарти громадянських (особистих) прав людини

3.2. Міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини

3.3. Міжнародно-правові стандарти прав осіб, що належать до певних груп населення

3.1. Міжнародно-правові стандарти громадянських (особистих) прав людини

Особисті права людини називають природними, тобто такими, які людина одержує від народження. Особисті права становлять зміст свободи людини і забезпечують особі не тільки життєво важливі умови існування, а й надають фактичну можливість вільно реалізовувати власний потенціал, гарантують невтручання у сферу її індивідуальної життєдіяльності. Саме тому їх поширюють не тільки на громадян конкретної держави, а й на усіх інших людей, що перебувають на її території.

Особисті права людини називають ще і громадянськими в силу того, що вони забезпечують свободу і автономію індивіда як члена громадянського суспільства, його юридичну захищеність від будь-якого незаконного втручання. Особисті права людини належать до «першого покоління» прав людини, їх зміст та структура почали формуватися на хвилі республіканських революцій в Європі та пов'язаного із цим впровадження юридичних механізмів обмеження абсолютної влади. Теорія прав людини виділяє такі основні громадянські (особисті) права: право на життя, право на повагу до особистості, право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, недоторканність житла, право на свободу світогляду і віросповідання, недоторканність особистого і сімейного життя, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на вибір місця прожи-

вання, свободу пересування та ін.

В Україні особисті права закріплені у розділі II Конституції, цей каталог відповідає переліку особистих прав, визначених Загальною декларацією прав людини 1948 року. Таким чином, суб'єкти публічної влади, забезпечуючи конституційні права громадян України, вже приймають участь в однаковому процесі захисту прав людини для усіх держав-членів ООН та підписантів міжнародних угод, де визначаються стандарти в області громадянських прав людини. Насамперед мова йде про такі документи, як Пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, та ряд інших міжнародних актів.

Міжнародно-правові стандарти захисту громадянських (особистих) прав людини розпочинаються із захисту основного права цієї категорії – *права на життя*. Це право передбачено в ст. 6 Пакту про громадянські і політичні права: «Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». У стандарт захисту права на життя входять і норми, що регулюють застосування смертної кари. Вона може призначатися тільки «за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить вимогам цього Пакту і Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього». Вирок у вигляді смертної кари може виноситися тільки компетентним судом. Смертна кара не застосовується щодо вагітних жінок, а вирок не виноситися за злочини, вчинені особами, молодшими за 18 років. Крім того, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього забороняє дії (включаючи, звичайно, і зміну національного законодавства), що здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку.

Головна мета договорів та інших міжнародно-правових актів про права людини полягає не в підміні національного законодавства, а у встановленні чітких загальних стандартів поведінки держав, в забезпеченні їх повсюдного визнання й однакового застосування. Відповідно до такого критерію, класифікація міжна-

родних стандартів захисту права на життя, сфера їх застосування та поширення, може відбуватися на двох рівнях: універсальному та регіональному. До першого рівня стандартів відносяться Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та інші основоположні міжнародні нормативно-правові акти. До цього рівня можна віднести конвенції та рекомендації, прийняті спеціалізованими організаціями під егідою ООН (наприклад, Конвенція №130 Міжнародної організації праці про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби 1969 року та інші). Дані нормативно-правові акти накладають юридичні зобов'язання на держави-учасників щодо вживання усіх необхідних заходів, включаючи законодавчі та адміністративні, для здійснення прав, закріплених в них.

Універсальний рівень закріплення права на життя є важливою гарантією визнання світовою спільнотою даного права і накладає на держави обов'язки щодо використання механізмів його забезпечення і захисту. Згідно зі ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, право на життя охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, єдиним випадком позбавлення права на життя є смертна кара. Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права спрямований на скасування смертної кари.

У загальному коментарі 1982 року Комітет з прав людини відзначав, що захист права на життя вимагає від держави вжиття рішучих заходів щодо збереження життя, наприклад зниження дитячої смертності та ліквідації недоїдання та епідемій. Через два роки Комітет пішов ще далі, зазначивши, що зброя масового знищення є однією з найбільших загроз права на життя, і вказав: «виробництво, випробування, володіння, розгортання і застосування ядерної зброї слід заборонити і визнати в якості злочинів проти людяності»⁶⁵. Зважаючи на часті порушення принципів міжнародного права, що призводять до непоодиноких випадків позбавлення життя людей, що опинилися в епіцентрі військових конфліктів, такі заклики набувають все більшої актуальності та вимагають від міжнародної спільноти рішучих дій з попереджен-

⁶⁵ Гомьен Д., Зваак Л., Харрис Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. Перевод с английского; под науч. ред. Л. Б. Архипова. М.: Изд-во МНИМП, 1998. С. 121-122.

ня міжнародних злочинів окремими суб'єктами міжнародного права, вироблення ефективних засобів контролю за виготовленням та розповсюдженням зброї масового знищення.

Регіональний рівень стандартизації права на життя відображається у дії Статуту Ради Європи, конвенціях РЄ, а також резолюціях і рекомендаціях Комітету Міністрів і Парламентської Асамблеї Ради Європи. Це, наприклад, такі документи, як Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 р., Європейська рамкова конвенція «Про контроль за придбанням і зберіганням вогнепальної зброї приватними особами» від 28 червня 1978 р., Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи №1044 «Про скасування смертної кари» від 4 жовтня 1994 та ін. Так, у 1996 році Комітетом Міністрів Ради Європи була прийнята Конвенція Ради Європи з біоетики. Ст. 2 Конвенції, що встановлює пріоритет людини, підкреслює, що перспектива отримання навіть найпривабливіших наукових результатів не дає підстав для того, щоб в ім'я неї проводилися експерименти над особою без її згоди.

Значний вплив на процес утворення стандартів захисту права на життя має Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Так, ст. 2 Конвенції, Протокол № 6 до Конвенції, містять заборону умисного довільного позбавлення життя та передбачають скасування смертної кари в мирний час як правове зобов'язання держав. Крім цього, існує Протокол № 13 до Конвенції щодо скасування смертної кари у всіх випадках за будь-які дії, включаючи дії, вчинені під час війни або неминучої загрози війни, однак дане зобов'язання є факультативним (Україна підписала і ратифікувала цей Протокол у 2003 році). Конвенція покладає на держави обов'язок охороняти право кожної особи на життя законом. З цього приводу важливою є позиція членів Комісії з прав людини, викладена в доповіді у справі Макканн та інші проти Сполученого Королівства⁶⁶: положення ст. 2 Конвенції не слід тлумачити як таке, що повинне мати ідентичне формулювання у внутрішньому праві, достатньо того, що національне

⁶⁶ Постановление Европейского суда по правам человека от 27.09.1995 «Макканн (McCaun) и другие против Соединенного Королевства» (жалоба № 18984/91) [рус. (извлечение), англ.] // Европейский суд по правам человека. Избранные решения. Т. 2. М.: Норма, 2000. С. 123-149.

право забезпечує охорону права на життя, передбаченого Конвенцією.

Для з'ясування змісту та особливостей реалізації міжнародного регіонального стандарту права на життя державам-учасникам слід чітко розуміти положення ч. 1 ст. 2 Конвенції. Так, автори коментаря Конвенції стверджують, що «ані стаття 2, що закріплює це право, ані Протокол № 6, який закликає до скасування смертної кари, не мають на меті безумовний захист життя як такого або гарантію певної якості життя. Ці положення спрямовані в першу чергу на те, щоб захистити особу від довільного позбавлення життя державою»⁶⁷. Можна зустріти інші тлумачення захисту Конвенцією права на життя про те, що «стаття 2 не закріплює саме право на життя, а покладає на владу держав обов'язок захищати право кожного на життя і містить заборону на навмисне позбавлення життя»⁶⁸; держава «зобов'язана докладати всіх зусиль для забезпечення свободи жити і без потреби не втручатися в користування цією свободою»⁶⁹. Беручи до уваги висловлені думки, аналізуючи положення Конвенції стосовно права на життя, можна прийти до висновку, що положення ст. 2 Конвенції передбачає як негативні (не допускати випадків безпідставного позбавлення життя), так і позитивні (охороняти життя осіб, які перебувають під їх юрисдикцією) зобов'язання держави. Воно спрямоване не тільки на те, щоб законодавчо забезпечити недоторканність життя, уникнути зловживань з боку третіх осіб, а й забезпечити застосування превентивних заходів в тому разі, коли людина самостійно ставить своє життя в небезпечне становище. Тобто, право на життя, проголошене ст. 2, лише принципом «невтручання» держави не обмежується. Це підтверджується і думкою Комісії з прав людини, про те, що «ст. 2 дає привід для позитивних зобов'язань з боку держави». Комісія, наприклад, вважає, що у держави є позитивний обов'язок захищати життя в тих випадках, коли існує велика ймовірність того, що окрема

⁶⁷ Гомьен Д., Зваак Л., Харрис Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. Перевод с английского; под науч. ред. Л. Б. Архипова. М.: Изд-во МНИМП, 1998. С. 13.

⁶⁸ Гомиен Д. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы. Страсбург: Изд. Совета Европы, 1994. С. 15.

⁶⁹ Гомиен Д. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы. Страсбург: Изд. Совета Европы, 1994. С. 17.

особа може стати жертвою вбивства. Держава повинна не допускати, наскільки це можливо, вчинення вбивств окремими громадянами⁷⁰.

У рішенні по справі Макканн та інші проти Сполученого Королівства від 27 вересня 1995 року Європейський суд констатував, що при проведенні антитерористичних заходів держава повинна, з одного боку, виконувати свій обов'язок з охорони права на життя людей, які зазнали загрозу теракту, а з іншого – мінімально застосовувати силу, яка може спричинити позбавлення життя, проти тих, хто підозрюється в створенні такої загрози (п. 194). Антитерористичні операції повинні плануватися і проводитися так, щоб звести до мінімуму (наскільки це можливо) застосування сили, яка може спричинити позбавлення життя (п. 194). Владі слід застосовувати велику обережність при оцінці інформації, яка знаходиться в їх розпорядженні, інструктуючи військовослужбовців, застосування зброї якими передбачає стрільбу на ураження (п. 201, 211). Військовослужбовці, в свою чергу, при використанні вогнепальної зброї повинні проявляти необхідну обережність, навіть коли вони мають справу з людьми, підозрюваними в тероризмі. У всіх випадках застосування сили, що призвели до смерті, держава відповідно до ст. 2 Конвенції зобов'язана провести ефективне розслідування обставин смерті. Хоча дане зобов'язання прямо не закріплено в ст. 2 Конвенції, Суд і Комісія вважають, що воно є невід'ємною частиною загального зобов'язання щодо охорони життя. Суд передбачає, що розслідування має бути повним, неупередженим і ретельним.

Однак позитивні зобов'язання держави цим не обмежуються. За певних умов влада повинна вжити превентивні оперативні заходи щодо захисту людини, чие життя наражається на небезпеку злочинних дій з боку іншої особи. Але дане позитивне зобов'язання не повинно тлумачитися як підстава для пред'явлення владі нездійсненні певних дій або невідповідних вимог. Як зазначає Т. Фоміченко, щоб покласти на державу відповідальність за невиконання її позитивного зобов'язання щодо охорони життя, необхідно встановити, що влада знала або повинна була знати

⁷⁰ Гомьен Д., Зваак Л., Харрис Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. Перевод с английского; под науч. ред. Л. Б. Архипова. М.: Изд-во МНИМП, 1998. С. 516-517.

про існування реальної і безпосередньої небезпеки для життя конкретної людини або людей, і не вжила в межах своєї компетенції адекватних заходів, які могли б запобігти ризику⁷¹.

Відповідно до ст. 2 Конвенції, держава несе особливу відповідальність за життя осіб, над якими вона здійснює повний контроль, зокрема осіб, позбавлених волі. Суд виходить з того, що ув'язнені перебувають у вразливому становищі і влада зобов'язана захищати їх. Так, в рішенні по справі Тарарієвої проти Росії Європейській суд підкреслив, що Держава несе відповідальність за будь-які тілесні ушкодження, отримані при утриманні під вартою, і цей обов'язок повинен особливо строго виконуватися в разі смерті ув'язненого. Якщо Договірна Сторона передбачила положення, спрямовані на забезпечення високого рівня фахівців у сфері охорони здоров'я і охорони життя пацієнтів, для залучення держав до відповідальності в зв'язку з невиконанням позитивних зобов'язань відповідно до ст. 2 Конвенції, недостатньо встановлення помилковості думки медичних працівників або відсутності належної координації в їх діях в процесі лікування конкретного пацієнта⁷². Крім того, перелік позитивних і негативних зобов'язань не може вважатися вичерпним⁷³. З огляду на те, що зобов'язання можуть не мати безпосереднього нормативного закріплення, саме судові розслідування конкретних справ, що стосуються захисту права на життя, можуть привести до виявлення (і, відповідно, реалізації на практиці) нових зобов'язань позитивного характеру щодо захисту права громадян на життя.

Здійснення заходів, спрямованих на забезпечення і захист права на життя, тісно пов'язане з іншими правами і свободами, зокрема, *правом на охорону здоров'я*. Так, порушення соціальних прав розглядається Європейським судом з прав людини як обставина, що спричинила порушення права на життя, гарантованого Європейською конвенцією. Наприклад, Міжнародний пакт про

⁷¹ Фомиченко Т. М. Конституционно-правовые проблемы обеспечения в Российской Федерации права на жизнь в свете правовых стандартов Совета Европы: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.02. М., 2004. С. 45.

⁷² Фомиченко Т. М. Конституционно-правовые проблемы обеспечения в Российской Федерации права на жизнь в свете правовых стандартов Совета Европы: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.02. М., 2004. С. 46.

⁷³ Семенов И. С. Право на жизнь: Международно-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10. М., 2009. С. 25.

економічні, соціальні і культурні права 1966 р. визнає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Заходи, які повинні вжити держави-учасниці Пакту для повного здійснення цього права, включають: 1) забезпечення скорочення мертвонароджуваності, дитячої смертності і здорового розвитку дитини; 2) поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці в промисловості; 3) попередження та лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьба з ними; 4) створення умов, які забезпечували б усім медичну допомогу і медичний догляд у разі хвороби.

З цього приводу слід згадати і Європейську Соціальну Хартію (ратифікована Україною у 2006 р.), яка містить дві статті, присвячені праву на охорону здоров'я (ст. 11 і ст.13). Ст. 11 зобов'язує держави, які підписали Хартію, вжити заходів, що передбачають: 1) усунення, наскільки це можливо, причин погіршення здоров'я (держава дотримується цього зобов'язання, якщо представило свідчення наявності належної системи охорони здоров'я, що включає наступні елементи: належну і загальнодоступну державну систему охорони здоров'я, що дозволяє надавати необхідну медичну допомогу всьому населенню і забезпечує профілактику і діагностику хвороб; спеціальні заходи щодо захисту здоров'я матерів, дітей і осіб похилого віку; загальні заходи, спрямовані на «запобігання забрудненню повітря і води, захист від радіації та шуму, контроль якості продуктів харчування і стану навколишнього середовища і боротьбу з алкоголізмом і наркоманією»⁷⁴; 2) надання послуг консультаційного та освітнього характеру, спрямованих на зміцнення здоров'я і розвиток почуття особистої відповідальності за своє здоров'я; 3) запобігання, наскільки це можливо, епідемічних, ендемічних та інших захворювань⁷⁵.

Ст. 13 Європейської Соціальної Хартії з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну та медичну допомогу зобов'язує Договірні Сторони, зокрема, забезпечити кожній осо-

⁷⁴ Гомьен Д., Харрис Д, Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. М.: Изд-во МНИМП, 1998. С. 516-517.

⁷⁵ Європейська соціальна хартія (переглянута). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

бі, яка не має достатніх коштів для існування і яка не в змозі ні добути їх своїми власними зусиллями, ні отримати їх з інших джерел, надання відповідної допомоги, а в разі хвороби – догляд, якого вимагає її стан. Згідно п.1 та п.2 ст. 3 Європейської Соціальної Хартії Договірні Сторони зобов'язуються «видати правила безпеки і гігієни праці» для всіх секторів економіки і вжити заходів по контролю за їх застосуванням. Наприклад, правила, що стосуються транспорту, повинні регулювати такі питання, як тривалість роботи водіїв і безпеку транспортних засобів.

Також необхідно відзначити Конвенцію Ради Європи про захист навколишнього природного середовища за допомогою кримінального права від 4 листопада 1998 р. (СЕД №172). Вона передбачає зобов'язання держав-учасників вжити необхідних заходів для визнання кримінальними злочинами наступних діянь: 1) викид або виділення певної кількості небезпечної речовини або радіаційного випромінювання в повітря, ґрунт або воду, що спричинило смерть або заподіяння серйозного збитку будь-якій особі або створило серйозну загрозу для життя і здоров'я особи; 2) незаконний викид або виділення певної кількості небезпечної речовини або радіаційного випромінювання в повітря, ґрунт або воду, що спричинило тривале погіршення стану, смерть або заподіяння серйозної шкоди будь-якій особі; 3) незаконна передача, переробка, зберігання, транспортування, експорт або імпорт небезпечних відходів, які викликали або могли викликати смерть або заподіяння серйозної шкоди будь-якій особі; 4) незаконна діяльність підприємства з небезпечним виробництвом, яке викликає або може викликати смерть або заподіяння серйозної шкоди будь-якій особі; 5) незаконне виробництво, переробка, зберігання, використання, транспортування, експорт або імпорт ядерних матеріалів або інших небезпечних радіоактивних речовин, які викликають або можуть викликати смерть або заподіяти серйозної шкоди будь-якій особі.

В даний час міжнародні організації, приймаючи норми з охорони навколишнього середовища, утилізації відходів виробництва, стандартів якості продуктів, розвитку фізичної культури тощо, також мають на меті правове забезпечення здоров'я суспільства. Стали популярними численні міжнародні норми, спрямовані на контроль за випуском і розповсюдженням алкоголю, тю-

тюну, а також розвиток фізичної культури, які мають на меті зміцнення здоров'я населення.

Окрім права на життя, міжнародна практика визначає стандарти захисту інших особистих прав людини. Так, *стандарт захисту проти катування*, встановлений Загальною декларацією прав людини, знайшов своє продовження у ст. 7 Пакту про громадянські і політичні права і розвинений у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Відповідно до цього стандарту, забороняється піддавати людей катуванням або жорсткому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню чи покаранню, зокрема, ставити наукові досліди на людях без їх згоди. Тортурями в Конвенції визначається «будь-яка дія, якою будь-якій особі заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вони підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають здійснювали свої офіційні повноваження, чи з їх підбурювання, чи з їх відома або мовчазної згоди». Тамо ж зазначається, що «в це визначення не включаються біль або страждання, які виникають в результаті лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково»⁷⁶.

Пакт про громадянські і політичні права забороняє також рабство і работоргівлю, примусову або обов'язкову працю. Примусовим або обов'язковим працею відповідно до Пакту не є: каторжна чи інша робота, що призначена за вироком суду; робота, що виконується в порядку альтернативної служби, або служба військового характеру; будь-яка служба, обов'язкова у разі надзвичайного стану; служба, що входить у звичайні громадянські обов'язки. Поняття рабства визначено в Конвенції про рабство від 25 вересня 1926 р.: «Рабство є стан або становище людини,

⁷⁶ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085

над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них»⁷⁷. Визначення работоргівлі міститься в Додатковою конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 7 вересня 1956 р.: «Під работоргівлею розуміються і в неї включаються всі дії, пов'язані із захопленням, придбанням будь-якої особи або з розпорядженням їм з метою звернення його в рабство; всі дії, пов'язані з придбанням раба з метою його продажу або обміну; всі дії по продажу або обміну особи, придбаної з цією метою, і взагалі будь-яка дія по торгівлі або перевезення рабів якими б то не було транспортними засобами»⁷⁸.

На додаток до цього в Конвенції про рабство визначенням рабства Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства до зазначених ознак забороняє також: боргову кабалу, тобто становище або стан, що виникає внаслідок застави боржником у забезпечення боргу своєї особистої праці або праці залежної від нього особи, якщо належним чином визначається цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу, якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений; права сім'ї жінки видати жінку заміж без її згоди, передати її іншій особі або у спадщину після смерті чоловіка; право сім'ї дитини чи підлітка молодше 18 років, передавати іншій особі з метою експлуатації його самого або його праці.

Велике значення для розвитку особистості має стандарт, який гарантує кожному *право на свободу та особисту недоторканність*. У нього входить відразу кілька нормативів, що стосуються не тільки власне права на вільне пересування, а й умови для арешту і засудження. Затримання особи проводиться тільки з підстав, зазначених у законі. Затриманому при арешті повідомляються причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене обвинувачення. У Пакті про громадянські і політичні права міститься положення про те, що затримана чи заарештована особа повинна негайно доставлятися до

⁷⁷ Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року із змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161

⁷⁸ Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160

судді (у вітчизняному законодавстві подібна норма відсутня). Складовою частиною стандарту є вимога про згоду суду на законність арешту або затримання.

Обвинувачені за можливістю поміщаються окремо від засуджених, а обвинувачені неповнолітні окремо від повнолітніх. Кожен, кого заарештовано і заарештований має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. При незаконність арешту або затримання потерпілий має право на компенсацію. Забороняється позбавляти волі за невиконання цивільно-правових зобов'язань. Висилка іноземців дозволена, але їм надаються деякі гарантії проти свавілля у формі вимоги перегляду рішення про висилку судом.

Одним із важливих особистих прав людини є *право на недоторканність житла*, що забезпечується шляхом реалізації відповідних міжнародно-правових стандартів. Міжнародні угоди визнають це право за кожним індивідом незалежно від наявності громадянства чи будь-яких інших ознак. Так, у ст. 12 Загальної декларації прав людини стосовно суб'єкта права на недоторканність житла закріплюється: «Ніхто не може піддаватися ... свавільним посяганням на недоторканність житла...» [6]⁷⁹. Ідентичне формулювання використовується в ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. У ст. 8 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод застосовується схоже за змістом формулювання: «Кожен має право на повагу ... до свого житла...»⁸⁰. Більш цікавим є визначення суб'єкта права в ст. 18 Каїрської декларації про права людини в ісламі: «Приватне житло користується недоторканністю в будь-яких випадках. До нього заборонено входити без дозволу його жителів...»⁸¹. Тобто міжнародне співтовариство чітко визначило, що право на недоторканність житла має належати всім індивідам незалежно від наявності чи відсутності громадянства, матеріального чи соціального становища в суспільстві. Існування такого

⁷⁹ Загальна декларація прав людини: прийнята 10 груд. 1948 р. URL: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.

⁸⁰ Каирская декларация о правах человека в исламе: принята 5 авг. 1990 г. URL: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.

⁸¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята 4 листоп. 1950 р. URL: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

міжнародно-правового стандарту права особи на недоторканність житла є логічним, адже, як і інші особисті права, дане право безпосередньо впливає на можливість існування людини як такої. Закріпити ж суб'єктом даного права лише певну соціальну групу – значить унеможливити гармонійний розвиток осіб, які не належать до цієї соціальної групи.

Наступним міжнародно-правовим стандартом права особи на недоторканність житла доцільно визнати недопущення державою свавільних чи незаконних посягань стосовно даного права. Терміни «свавільне посягання» та «незаконне посягання», на перший погляд, використовуються лише в Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Причому в Загальній декларації прав людини використовується завідомо ширший термін «свавільне втручання». Але й у деяких інших міжнародно-правових актах вказується не лише на незаконне, а й на свавільне втручання та посягання на право недоторканності житла, хоча сам термін і не використовується. Реалізація права особи на недоторканність житла тісно пов'язана з необхідністю законодавчого захисту від свавільних чи незаконних посягань на недоторканність житла. Даний міжнародно-правовий стандарт закріплений у ст. 12 Загальної декларації прав людини та у ч. 2 ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, де кожній людині гарантується «право на захист закону від такого втручання чи таких посягань». Більш докладно з питаннями дії стандартів права на недоторканність житла можна дізнатися зі статті О. Козир «Міжнародно-правові стандарти конституційного права особи на недоторканність житла» (2009)⁸².

Закріплена система стандартів і в *сімейно-правових відносинах*. Так, Пакт про громадянські і політичні права обмежує довільне втручання в особисте і сімейне життя особи, гарантує право на недоторканність житла, таємницю кореспонденції, захищає від зазіхань на честь і ділову репутацію. Крім того, декларується право на захист сім'ї з боку суспільства і держави. Стосовно до

⁸² Козир О. В. Міжнародно-правові стандарти конституційного права особи на недоторканність житла. *Право і безпека*. 2009. № 5. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_5/PB-5/PB-5_6.pdf . – 11.09.13. – Назва з екрану.

цієї групи відносин повторюється принцип рівності людей (в даному випадку йдеться про чоловіка і жінку і про подружжя). Проголошується обов'язок держави захищати дітей.

Нарешті, Пакт про громадянські і політичні права декларує рівність усіх людей і забороняє дискримінацію, а для представників різних меншин (етнічних, релігійних і мовних) повторюється положення про свободу віросповідання, свободу користуватися своєю культурою і рідною мовою. Наприклад, міжнародні стандарти права на освіту у його співвідношення з правом на свободу совісті та віросповідання містяться у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про права дитини, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Визначення стандартів захисту цих прав пов'язано з Декларацією принципів толерантності 1995 року, прийнятій на сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, яка означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Дані стандарти є загальноприйнятими і не потребують особливих коментарів. (Більш докладно із практикою ЄСПЛ щодо дотримання міжнародно-правових стандартів громадянських (особистих) прав людини можна ознайомитись, звернувшись до відповідних рішень, систематизованих на офіційному сайті ЄСПЛ⁸³, Міністерства юстиції України⁸⁴ або у спеціальних збірниках⁸⁵).

Одним із найважливіших міжнародних органів, діяльність якого впливає на дотримання та розвиток міжнародних стандартів захисту особистих прав людини, є *Комітет з прав людини ООН*, створений на основі резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) від 16 грудня 1966 року у відповідності зі ст. 28 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. Комітет створено для спостереження за дотриманням конкретного

⁸³ European Court of Human Rights. Document collections. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%20>

⁸⁴ Захист інтересів держави в Європейському суді. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329

⁸⁵ Наприклад, Збірники витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді (станом на січень 2018 року). URL: <http://nsj.gov.ua/ua/science/prints/890-1/>

договору з прав людини, тому є підстави вважати його діяльність універсальним механізмом захисту міжнародно-правових стандартів особистих прав, у тому числі, за тією підставою, що цей орган є юридичним органом з прав людини на відміну від т.зв. політичних органів, що складаються з представників держав. Комітет має право здійснювати контроль над дотриманням положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. шляхом розглядів: 1) періодичних доповідей держав-учасників про прийняті ними заходи для реалізації положень Пакту; 2) скарг держав-учасників про порушення положень Пакту; 3) скарг індивідів при порушенні державою-учасником прав, закріплених у Пакті.

Отже, в цілому слід сказати, що наведений перелік громадянських прав людини та міжнародних стандартів достатньо повно відображає основні напрямки міжнародного регулювання цієї категорії прав. Важливим елементом механізму застосування зазначених у підрозділі міжнародно-правових стандартів є діяльність міжнародних органів у напрямку забезпечення права на життя. Виходячи з міжнародно-правових стандартів забезпечення та захисту права на життя, держава покладає на себе зобов'язання здійснювати захист цього виду громадянських прав за такими напрямками: не допускати посягань на життя людини; не вживати дій, що сприяють виникненню загрози праву на життя; намагатися створити сприятливі умови реалізації права на життя; застосовувати свої владні повноваження в разі зазіхань на людське життя.

3.2. Міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини

Міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини закріплені у міжнародних угодах універсального та регіонального рівня. Розподіл цих актів за сферою дії здійснюється і Управлінням Верховного Комісара з прав людини ООН при складанні «Посібника для національних установ», де міжнародні угоди у сфері захисту соціальних і економічних прав поділяються на дві підсистеми: основні (всесвітні) та регіо-

нальні. До основних відносяться: Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Декларація соціального прогресу і розвитку 1969 року, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок 1979 року, Декларація про право на розвиток 1986 року, Конвенція про права дитини 1989 року, Міжнародна конвенція про захист прав працюючих мігрантів та членів їх сімей 1990 року. Як основні регіональні угоди зазначаються: Африканська хартія прав людини і народів (1981 р.), Додатковий протокол до Американської конвенції про права людини, що стосується економічних, соціальних і культурних прав (Сан-сальвадорський протокол) 1988 р., Європейська соціальна хартія (переглянута у 1996 році) та додатковий протокол до неї⁸⁶.

Крім цього, в рамках ООН було розроблено низку міжнародних договорів щодо захисту економічних, соціальних та культурних прав і свобод людини, які розвивають положення Загальної декларації прав людини. Декларація юридичне закріплює права «другого покоління», однак вони не виокремлюються в окрему групу чи розділ, а просто перераховуються. Загальна декларація прав людини закріплює такі соціальні та економічні права: 1) право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими (ст. 17); 2) право на соціальне забезпечення та на здійснення людиною необхідних для підтримання її гідності та вільного розвитку прав в економічній, соціальній та культурній сферах (ст. 22); 3) право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку (ст. 24); 4) право на працю, вільний вибір праці, на справедливі та сприятливі умови праці, на захист від безробіття (ст. 23); 5) право на рівну оплату за рівну працю як справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, ... а в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення (ст. 23); 6) право на утворення професійних союзів та на віль-

⁸⁶ Экономические, социальные и культурные права // Руководство для национальных правозащитных учреждений. Серия материалов по вопросам профессиональной подготовки. Нью-Йорк и Женева, 2005. № 12. С. 3. URL: <http://www.refworld.org.ru/docid/53677f764.html>.

ний вступ до них з метою захисту власних інтересів (ст. 23); 7) право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримки здоров'я і добробуту людини та її родини (ст. 25); 8) право на особливий захист материнства і дитинства (ст. 25); 9) право на безоплатну початкову освіту та рівний доступ до технічної та професійної освіти, яка спрямована на повний розвиток особи (ст. 26); 10) право вільно брати участь у культурному житті суспільства (ст. 27); 11) право на захист результатів інтелектуальної діяльності (ст. 27)⁸⁷.

Наступним за значенням міжнародним актом універсальної дії, що закріплює міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини, є Пакт про економічні, соціальні і культурні права. Пакт має наступну особливість: не зважаючи на обов'язкову силу свої положень для його учасників, цей документ визначає економічні, соціальні та культурні права в якості факультативних. І хоча в силу положень ч. 1 ст. 2 Пакту держави-учасники зобов'язані «...вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами...», межі реалізації та захисту прав особи сформульовані розмито, що дає державам-учасникам певну свободу дій в частині виконання таких зобов'язань. Держави-учасники Пакту, незалежно від рівня економічного розвитку, зобов'язані забезпечити соціально-економічні і культурні права для всіх, хоча б у мінімальному ступені⁸⁸. Такий підхід до питання про природу і ступінь юридичних зобов'язань, узятих державами-учасниками Пакту про економічні, соціальні і культурні права, було сформульовано у 1986 році у Лімбургському університеті головними експертами з різних країн світу⁸⁹. Отже, ми бачимо, що, незважаючи на дискусійний характер формулювання частини першої статті 2 Пакту, держави, що його підписали, зобов'язані вжити заходи для забезпечення мінімальних умов для реалізації особою цієї групи

⁸⁷ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.

⁸⁸ Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2002. С. 175.

⁸⁹ The Limburg Principles in the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights Quarterly. 1987. Vol. 9. № 2. P. 122-135.

прав.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року закріплює такі права: 1) право на самовизначення (ст. 1); 2) рівність чоловіків та жінок (ст. 3); 3) право на працю, яку вона, особа, вільно обирає або на яку вона вільно погоджується (ст. 6); 4) право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, в тому числі справедливу зарплату і рівну винагороду за рівну працю, гідне існування особи та її сім'ї (ст. 7); 5) право на безпечні умови праці, відпочинок і дозвілля (ст. 7); 6) право на створення профспілок та участь в них (ст. 8); 7) право на соціальне забезпечення (ст. 9); 8) право на захист сім'ї, материнства і дитинства (ст. 10); 9) право особи на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя (ст.11); 10) право людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (ст. 12); 11) право на освіту, в тому числі на обов'язкову і безкоштовну загальну освіту (ст. 13,14); 12) право на участь у культурному житті (ст. 15)⁹⁰. І. Лищина наведені права поділяє на три групи: 1) право на працю у справедливих і сприятливих умовах; 2) право на соціальний захист та достатній рівень життя та на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я; 3) право на освіту та на використання плодів свободи в сфері культури і результати наукового прогресу⁹¹. Вичерпний каталог економічних, соціальних та культурних прав Пакту робить цей документ системоутворюючим нормативним актом щодо стандартизації цієї групи прав людини.

Крім міжнародних актів, які входять до Міжнародного білля про права людини, в рамках ООН прийнято і інші конвенції, які визначають міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини. До них можна віднести: Декларацію соціального прогресу та розвитку, проголошену резолюцією 2542 Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1969 р., Декларацію про використання науково-технічного прогресу в інтересах миру та на благо людства, проголошену резолюцією 3384 Гене-

⁹⁰ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_042.

⁹¹ Лищина И. Ю. Международные механизмы защиты прав человека. Х.: Фолио, 2001. С. 28.

ральної Асамблеї ООН від 10 листопада 1975 р., Конвенцію про політику у сфері зайнятості, прийняту 9 липня 1964 р., Конвенцію про сприяння зайнятості та захисту від безробіття, прийняту 21 червня 1988 р. на Генеральній конференції МОП⁹². В рамках ООН прийнято і інші міжнародні нормативно-правові документи, які деталізують положення Загальної декларації прав людини та Пакту про економічні, соціальні та культурні права.

Зокрема, відповідно до Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 року держави-учасниці зобов'язуються заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо щодо здійснення, зокрема, прав в економічній, соціальній і культурній галузях: права на працю, вільний вибір роботи, справедливі і сприятливі умови праці, захист від безробіття, рівну плату за рівну працю, справедливу і задовільну винагороду; права створювати професійні спілки і вступати до них; права на житло; права на охорону здоров'я, медичну допомогу, соціальне забезпечення і соціальне обслуговування; права на освіту і професійну підготовку; права на рівну участь у культурному житті; права на доступ до всякого місця або всякого виду обслуговування, призначеного для громадського користування, як, наприклад, транспорт, готелі, ресторани, кафе, театри і парки⁹³.

Підписання Угоди про асоціацію з ЄС, прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)», остаточно визначили вектор зовнішньої політики України на всебічну інтеграцію до європейських співтовариств. З цього приводу надзвичайно актуальним вбачається роль основних регіональних (європейських) конвенцій, які установлюють міжнародно-правові стандарти у сфері захисту соціальних, економіч-

⁹² Калюжна Н. М. Соціальні права людини в сучасному міжнародному праві як гарантії розвитку національних систем управління соціальним захистом. *Наукові праці МАУП*. 2012. Вип. 2 (33). С. 118.

⁹³ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Міжнародний документ від 21.12.1965 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

них та культурних прав. Так, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року «не оминула закріплення і деяких соціально-економічних прав, тим самим підтверджуючи ідею універсальності, неподільності й невідчужуваності усіх прав людини»⁹⁴. Разом з тим, перелік економічних та соціальних прав людини, що захищаються Конвенцією не є досить широким. До таких прав, які закріплені Конвенцією, можна віднести лише положення статті 4, яка забороняє рабство і примусову працю, а також положення статті 11, яка передбачає право на створення профспілок та вступ до них з метою захисту своїх прав. Однак, практика звернень до ЄСПЛ з підстав, передбачених статтею 4 Конвенції, не є досить поширеною. Додатковим протоколом № 1 до Конвенції закріплено право на власність (ст. 1), змістом якого є можливість фізичної або юридичної особи мирно володіти своїм майном. Водночас передбачено загальні підстави, за яких особа може бути обмежена у своїх повноваженнях власника або бути позбавленою свого майна.

Європейській конвенції, окрім прямого закріплення економічних та соціальних прав, притаманне також закріплення непряме (опосередковане). Наприклад, права передбачені ч. «е» та ч. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції хоч і належать традиційно до «громадянських» (особистісних), але не позбавлені певного соціального забарвлення, оскільки містять і деякі соціальні гарантії права на справедливе судочинство. Так, особам, які не володіють мовою судочинства, безкоштовно надаються послуги перекладача; обвинуваченому безкоштовно надаються послуги адвоката, якщо він сам не може їх оплатити. Тим самим передбачається певна матеріальна участь держави у забезпеченні справедливого судочинства⁹⁵. Тому, можна сказати, що з прийняттям Конвенції було встановлено гарантії реалізації і захисту і економічних та соціальних прав.

При становленні стандартів економічних та соціальних

⁹⁴ Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження). Львів: Край, 2009. С. 55.

⁹⁵ Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження). Львів: Край, 2009. С. 58.

прав, особливу увагу потрібно звернути на аналіз Європейської соціальної хартії 1961 року та Переглянутої Хартії 1996 року як найбільш широке на регіональному рівні зібрання соціальних прав людини. Європейська соціальна хартія (переглянута) є міжнародною угодою, яка об'єднала всі права, що були закріплені в Хартії 1961 р., Додаткових протоколах 1988 та 1995 років, а також поправки, які стосуються цих прав та нові права, що були схвалені Комітетом по Європейській соціальній хартії. Європейська соціальна хартія (переглянута) являє собою систематизований перелік соціальних та економічних прав, тому в науковій літературі можна зустріти декілька підходів щодо їх класифікації. Так, М. Феськов зазначає, що права, передбачені Хартією, можуть бути поділені за предметним (галузевим) критерієм на: права у сфері праці; комплексні права (у сфері праці та в інших сферах суспільних відносин); права у сфері соціального забезпечення; права у сфері охорони здоров'я; права у сфері житлового права; інші комплексні права, а за суб'єктивним критерієм виділяють індивідуальні та колективні трудові права⁹⁶.

Н. Сидоренко пропонує таку класифікація прав, передбачених Хартією: 1) за колом суб'єктів: а) права зайнятих осіб (тобто тих, що працює), в тому числі, дорослих працівників, підлітків, працюючих жінок на виробництві – ст.ст. 2,3,4,8,18, п.1,2,4,5-7,10 ст. 7, п. 4 ст. 19; б) права осіб, що навчаються (в тому числі дітей, підлітків, інвалідів) – п. 3 ст. 7, п. 1 ст. 15, ст.ст. 9, 10; в) права безробітних – п. 4 ст. 1; г) права дітей – ст. 17; д) права матерів – ст.ст. 8,17; е) права працівників, які мають сім'ю – ст. 16, п. 6 ст. 19; є) права інвалідів – ст.ст. 9,15; ж) права мігрантів – ст. 19; 2) за предметом регулювання: а) права в галузі виробництва – ст.ст. 2,3,4,7,8; б) права в галузі освіти та навчання – п. 4 ст. 1, п. 3 ст. 7, п. 1 ст. 15, ст.ст. 9,10; в) права в галузі охорони здоров'я – п. 9 ст. 7, п. 2 ст. 19, ст.ст. 11,13; г) права в галузі соціального забезпечення – п. 3 ст. 19, ст.ст. 12-14,17; 3) за способом регулювання: а) права імперативні (п. 3 ст. 3 – право на щорічну оплачувану відпустку, п. 2 ст. 2 – право на оплачувані свята, п. 2 ст. 2 – право на підвищену ставку винагороди за роботу в надурочний час, п. 3 ст.

⁹⁶ Феськов М. М. Трудове законодавство України і Європейська соціальна хартія (переглянута): питання адаптації: монограф. К.: Знання, 2005. С. 25-35.

4 – право чоловіків і жінок на рівну винагороду за працю рівної цінності тощо); б) права диспозитивні (п. 4 ст. 2 – право на додаткові оплачувані відпустки або скорочену тривалість робочого часу для працівників, зайнятих на роботах, де умови праці визнані небезпечними або шкідливими, п. 1 ст. 15 – право на забезпечення професійного навчання інвалідів через функціонування державних або приватних спеціалізованих заходів тощо); 4) за юридичною силою: а) права облігаторні, прийняті державами-сторонами Хартії в якості обов'язкових згідно ст. 20, відступ від яких тягне для них міжнародно-правову відповідальність; б) права факультативні – всі права, окрім прийнятих державами-сторонами Хартії в якості обов'язкових згідно ст. 20 (проте з моменту коли держава виражає згоду на обов'язковість таких факультативних положень за ст. 20 ЄСХ, вони переходять в статус облігаторних); в) права еволюційні (так звані «права-цілі»), тобто такі, реалізація яких ставиться за мету, що може бути поступово досягнута шляхом постійного вживання відповідних заходів⁹⁷.

Отже, на даний час міжнародна спільнота визначила цілу низку мінімальних стандартів соціальних та економічних прав людини, що діють на універсальному та регіональному рівні. Такого роду стандарти мають вираження, як зазначає С. Верланов, в оціночних категоріях, як то «достатній життєвий рівень», «справедливі, безпечні та здорові умови праці», «належні умови для професійної підготовки», «належний соціальний, правовий та економічний захист», «гідне ставлення на роботі»⁹⁸. Однак не зважаючи на факультативний характер захисту цієї групи прав, кожна держава-член ООН, в процесі здійснення соціальної функції зобов'язана неухильно забезпечувати надання *мінімального рівня* соціального захисту кожній особі. Цей мінімальний рівень не залежить від економічного стану, тому неприпустимим є посилення органів публічної влади на тимчасове або постійне ненадання мінімально визначеної соціальної захищеності населення в силу відсутності фінансових можливостей. (Цей принцип було

⁹⁷ Сидоренко Н. С. Європейська соціальна хартія: регіональний міжнародно-правовий механізм захисту соціальних та економічних прав людини (позиція України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2003. С. 34-35.

⁹⁸ Верланов С. О. Особливості соціальних, економічних та культурних прав людини: до сучасних дискусій. *Юридична Україна*. 2005. № 9. С. 11-17.

підтверджено в рішенні у справі «Сук проти України»⁹⁹, а також у справі «Жовнер проти України» від 29 червня 2004 року (п. 38)¹⁰⁰). Розмір і межі мінімального рівня соціального захисту встановлюються в національному законодавстві з урахуванням міжнародних стандартів та зобов'язань, які держава покладає на себе внаслідок приєднання до міжнародних конвенцій.

Контроль за дотриманням міжнародних мінімальних економічних та соціальних стандартів прав людини здійснюють міжнародні інституції, зокрема, ЄСПЛ. Як зазначає Р. Максимович, завдяки застосуванню ЄСПЛ розширеного еволюційного тлумачення, все більше прав, текстуально які не закріплені в Конвенції та Протоколах, у тому числі соціальних та економічних, підпадає під дію Конвенції і стає предметом розгляду ЄСПЛ¹⁰¹. Відсутність чіткої межі між громадянськими, політичними і соціально-економічними правами у розрізі діяльності Європейського суду було зафіксовано ще у 1979 р., у справі Ерей проти Ірландії¹⁰². Одну з найбільших груп відносин, пов'язаних із захистом соціальних та економічних прав людини ЄСПЛ, складають правовідносини щодо виплати соціальних пособій та пенсій (справи «Мюллер проти Австрії» (Müller v. Austria), «Стек та інші проти Великобританії» (Stec and Others v. UK), «Гайгусуз проти Австрії» (Gaygusuz v. Austria) та ін.). (Більш докладно із практикою ЄСПЛ щодо дотримання міжнародно-правових стандартів економічних та соціальних прав людини можна ознайомитись, звернувшись до відповідних рішень, систематизованих на офіційному сайті ЄСПЛ¹⁰³, сайті Міністерства юстиції України¹⁰⁴ або у спеці-

⁹⁹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Сук проти України”: від 10 березня 2011 року. URL:

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_715.

¹⁰⁰ Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Жовнер проти України”: від 29 червня 2004 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_221.

¹⁰¹ Максимович Р. О. Конституційно-правовий механізм захисту соціальних та економічних прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2017. 266 с. С. 186.

¹⁰² Palmer E. Protecting socio-economic rights through the European convention on Human Rights: trends and developments in the European Court of Human Rights. *Erasmus Law Review*. 2009. Volume 02. Issue 04. P. 398.

¹⁰³ European Court of Human Rights. Document collections. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%20>

¹⁰⁴ Захист інтересів держави в Європейському суді. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329

альних збірниках¹⁰⁵).

На розвиток стандартів соціальних прав людини впливає діяльність Європейського комітету із соціальних прав. Так, у рішенні у справі Autism-Europe v France Комітет вказав, що у разі, коли забезпечення певного права пов'язаного з імплементацією Європейської соціальної хартії є виключно складним і вимагає значних фінансових ресурсів – держава-учасниця має вжити заходів, які дозволять досягнути цілей Європейської соціальної хартії у розумний строк, із поступовим прогресом до вичерпного виконання із залученням максимально доступних ресурсів. Держави-учасниці повинні бути максимально завбачливими щодо впливу перетворень, які будуть поширені на найбільш уразливі та соціально незахищені групи населення. Адже саме на них лягатиме найбільше навантаження у разі інституційних прорахунків. Отже, мінімальні стандарти соціально-економічних прав людини повинні забезпечуватися незалежно від політичної системи держави, її форми правління чи державного устрою¹⁰⁶. Ця ж проблема стосується забезпечення *культурних прав людини*. Якщо раніше ця категорія прав людини переважно розглядалися в якості декларативної, то сьогодні вона наповнена конкретним юридичним змістом. Даний факт знаходить відображення в міжнародних актах, що встановлюють стандарти захисту саме цієї категорії прав особи, судовій практиці і національних законодавствах.

З урахуванням зростаючої ролі і значення сфери культури в житті суспільства подальша розробка і законодавче закріплення культурних прав представляються виключно актуальними. Як і раніше актуальним стає питання про гарантії реалізації культурних прав людини, що передбачає створення нових правозахисних механізмів. Світова спільнота чітко усвідомлює, що забезпечення культурних прав має соціально-ціннісний вимір. Досягнення значних результатів у цій справі вирішальним чином залежить від

¹⁰⁵ Наприклад, Збірники витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді (станом на січень 2018 року). URL: <http://nsj.gov.ua/ua/science/prints/890-1/>

¹⁰⁶ International Association Autism-Europe (IAAE) v France (Complaint no. 13/2002) URL: http://www.coe.int/t/e/human_rights/esc/4_collective_complaints/list_of_collective_complaints/RC13_on_merits.pdf.

активних дій держав. Держави покликані забезпечувати права людини в сфері культури шляхом їх закріплення в національному законодавстві, а також шляхом створення ефективного механізму їх реалізації і захисту.

Контроль за дотриманням державами-учасницями положень Пакту про економічні, соціальні і культурні права здійснює *Комітет з економічних, соціальних і культурних прав*, створений Економічною і Соціальною Радою ООН у 1985 році. Комітет має право здійснювати контроль за дотриманням положень Пакту: 1) розглядаючи періодичні доповіді, які подаються країнами-учасницями про реалізацію закріплених у Пакті прав; 2) надаючи державам-учасникам рекомендації про ефективне застосування норм Пакту та робить зауваження загального характеру у формі тлумачення змісту правових норм Пакту; 3) розглядаючи скарги однієї держави на другу про порушення прав людини; 4) з врахуванням положень Факультативного протоколу може приймати і розглядати скарги окремих осіб, які стверджують, що вони стали жертвами порушень даною державою-учасницею певного із закріплених у Пакті прав¹⁰⁷. Нагляд за дотриманням положень Пакту здійснюється Комітетом не лише у формі розгляду доповідей країн-учасниць, а й шляхом аналізу інших установ ООН, зокрема, ЮНЕСКО, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Всесвітньої організації праці тощо. Велика кількість джерел інформації щодо стану реалізації прав людини державами учасниками дає можливість Комітету здійснювати ефективний контроль у даній сфері. Окрім Комітету з економічних, соціальних і культурних прав, існує Незалежний експерт з культурних прав Ради ООН з прав людини, а також так звана «процедура 104», що діє в рамках ЮНЕСКО.

Механізм контролю за дотриманням регіональних стандартів цієї категорії прав людини закріплений і Європейською соціальною хартією. Відповідно до положень ст.ст. 21-22 Європейської соціальної хартії 1961р., держави-учасниці Хартії повинні кожні 2 роки подавати Генеральному секретареві Ради Європи регулярні доповіді про застосування прийнятих положень Хартії і

¹⁰⁷ Лищина И. Ю. Международные механизмы защиты прав человека. Х.: Фолио, 2001. С. 28.

через відповідні проміжки часу – нерегулярні доповіді про положення, які вони не прийняли під час ратифікації або затвердження. Нерегулярні доповіді надаються державами-учасницями Хартії на запит Комітету міністрів Ради Європи. Аналіз доповідей країн-учасниць здійснює спеціальний орган Ради Європи – Європейський комітет із соціальних прав. Комітет здійснює попередню оцінку національних доповідей, яка береться за основу іншими органами, розглядає справи і приймає рішення у процедурі колективного оскарження, а також здійснює тлумачення положень Хартії. До функцій Комітету із соціальних прав належить надання правової оцінки дотримання договірними сторонами взятих за Хартією зобов'язань. Ця оцінка дається у формі висновків у рамках процедури подання доповідей і рішень відповідно до процедури подання колективних скарг. Висновок може бути позитивним, негативним і відкладеним (якщо не вистачає інформації)¹⁰⁸. Після опрацювання доповіді держави-учасника Комітет міністрів Ради Європи приймає резолюцію (за колективними скаргами і узагальнюючими положеннями) щодо застосування Хартії в цілому, а також надсилає державам, які не повністю виконують вимоги Хартії, індивідуальні рекомендації з пропозицією внести зміни до законодавства та практики з тим, щоб привести їх у відповідність до вимог Хартії¹⁰⁹.

Отже, міжнародні нормативні акти, покликані забезпечувати виконання соціально-економічних та культурних прав людини, є високими стандартами і принципами в сфері захисту цієї категорії прав людини. Існує необхідність всебічного дослідження єдиного механізму захисту соціальних та економічних прав і свобод людини та громадянина, утворення стандартів цієї групи прав з метою подальшої їх імплементації у вітчизняне законодавство. Міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини закріплені у значній кількості міжнародних нормативно-правових актів. З цього приводу було б доцільним, для створення єдиних стандартів щодо захисту соціальних

¹⁰⁸ Болотіна Н. Б., Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і Україна. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 42.

¹⁰⁹ Сидоренко Н. С. Європейська соціальна хартія: регіональний міжнародно-правовий механізм захисту соціальних та економічних прав людини (позиція України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2003. С. 96.

та економічних прав у світовому масштабі, систематизувати соціальні та економічні норми в єдиному міжнародно-правовому акті шляхом прийняття відповідного документа на рівні ООН. Створення такого універсального акту в подальшому дало б можливість здійснити каталогізацію цієї групи прав людини на регіональному рівні, оновити регіональні міждержавні угоди щодо гарантій та захисту економічних, соціальних та культурних прав людини.

3.3. Міжнародно-правові стандарти прав осіб, що належать до певних груп населення

Світова спільнота опікується захистом прав осіб, які в міжнародній практиці визначаються як *особи, що належать до певних груп населення*. До них відносяться: 1) національні, етнічні, релігійні і мовні меншини; 2) жінки; 3) діти; 4) біженці та 5) особи з обмеженими фізичними здібностями. Крім цього, окремі міжнародно-правові стандарти стосуються захисту прав людей похилого віку, мігрантів, корінних народів та осіб, які живуть в умовах бідності.

Сьогодні не піддається сумніву твердження про те, що права осіб, що належать до певних груп населення, проголошені в Загальній декларації прав людини і закріплені в універсальних і регіональних міжнародних договорах, національних законодавствах, стали важливим елементом сучасних демократій, частиною повсякденного життя. Дотриманню міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, що належать до певних груп населення, в цивілізованих демократичних країнах приділяється особлива увага. Зокрема, це проглядається в дії концепції «позитивної дискримінації», коли певним групам населення надаються преференції щодо захисту їх прав. Прийняття урядом спеціальних заходів для підвищення рівня прав осіб, що належать до певних груп населення, здійснюється з єдиною метою досягнення фактичної рівності і не являє собою дискримінацію в тому випадку, якщо такі заходи не призводять до створення непропорційного захисту або формування окремої системи захисту для певних осіб або груп таких осіб, і якщо застосування цих заходів припиняється після

досягнення тих цілей, заради яких вони приймалися.

Розглянемо більш детально міжнародно-правові стандарти прав осіб, що належать до певних груп населення.

Міжнародно-правові стандарти прав національних, етнічних, релігійних і мовних меншин. Протягом розвитку людської цивілізації, в ході формування великих держав панувала концепція мононаціонального представництва, що виключала можливість свободної асиміляції на певній території представників інших народностей та захисту їх прав. Тільки у ХХ столітті почали створювати універсальні соціально-юридичні механізми захисту прав значної кількості груп людей із мовними, релігійними, етнічними особливостями, які мешкають в державах сучасного світу та прагнуть до збереження своєї національної ідентичності. Перші міжнародні договори у цій галузі були прийняті Лігою Націй на початку ХХ століття, а вже з другої його половини питанням юридичного захисту прав меншин стали опікуватися міжнародні організації під егідою ООН, а також на регіональному рівні, насамперед в Європі.

Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 27), закріплюють за особами, які належать до національних, етнічних, релігійних, мовних меншин, всі загальновизнані громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. У той же час міжнародно-правове регулювання статусу меншин залишається в основному рамковим: відсутнє визначення національної, етнічної, релігійної, мовної меншини, серйозною проблемою як для міжнародного, так і для національного права залишається визначення суб'єкта права меншини. Причини такої невизначеності слід шукати у політичній площині, адже в новітній історії міжнародних відносин присутні непоодинокі випадки, коли два принципи міжнародного права – принцип самовизначення народів і націй та принцип територіальної цілісності держав – вступали у протиріччя, у зв'язку із чим створювалися загрози національному суверенітету, передумови для масового порушення прав людини. Зазвичай міжнародне право не розглядає національну, мовну меншину як носія права на самовизначення, проте в окремих випадках, коли спостерігається систематичне порушення їх особистих прав, може визнати певні групи меншин суб'єктом, що претендує на терито-

рію та власну державність.

На відміну від системи Ліги Націй, де захист національних меншин розглядався переважно як захист групи, після Другої світової війни перевагу було віддано захисту особистих прав людини, яка належить до меншин (ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права). Це надає можливість захистити як права індивідів, так і права груп, у які вони входять. Акцент на особисті права зроблено в Європейській конвенції про права меншин 1994 р., а у ст. 5 Конвенції ЮНЕСКО про боротьбу проти дискримінації в галузі освіти надається посилення на «права членів національної меншини». Однак не можна заперечувати, що у меншин існують такі права, які можуть бути не тільки здійснені колективно або окремим членом групи, але й порушені виключно щодо групи цієї категорії осіб. Наприклад, у разі дій, що загрожують існуванню меншини як групи. Причому це може бути загроза не тільки фізичному існуванню групи, а й асиміляції, що, у свою чергу, порушує «колективне» право на збереження та розвиток самобутності національної меншини. Обов'язок держави щодо прав меншин зводиться до того, щоб забезпечувати особам, належним до меншин, можливість здійснювати свої спеціальні права як індивідуально, так і колективно.

До спеціальних прав меншин можна віднести такі: право на існування, у тому числі право на фізичне існування та право на повагу до своєї культурної самобутності, включаючи свободу від примусової асиміляції; заборону дискримінації осіб, які належать до національних та інших меншин; право на вільне збереження та розвиток культурної самобутності; право на одержання відповідної частки державних субсидій, що спрямовуються на забезпечення прав меншин, а також право одержувати добровільну фінансову допомогу для реалізації перерахованих вище прав і свобод і створювати з цією метою необхідні громадські фонди. Спеціальні політичні права та свободи меншин включають: право на створення громадських організацій, зокрема створення міжнародних неурядових організацій і участь у їхній діяльності; право на культурну автономію; право впливати на ухвалення рішень, що стосуються меншин, шляхом створення законодавчо врегульованих механізмів; право на ефективні засоби юридичного захисту в разі порушення спеціальних прав меншин; право на захист від

будь-якої діяльності (включаючи пропаганду), що має ворожий вплив на усвідомлення та розвиток самобутності меншини.

Сфера застосування п. 1 (а) ст. 15 Пакту про економічні, соціальні і культурні права охоплює право меншин і осіб, що належать до меншин, брати участь у культурному житті суспільства, а також зберігати, пропагувати і розвивати свою власну культуру. Це право тягне за собою зобов'язання держав-учасників визнавати, поважати і захищати культуру меншин в якості найважливішого компонента самобутності самих держав. Відповідно меншини мають право на свої культурне розмаїття, традиції, релігію, форми освіти, мови, засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення, Інтернет) та інші прояви їхньої культурної самобутності та приналежності.

Меншини, а також особи, які належать до меншин, мають право не тільки на свою власну самобутність, але також на розвиток у всіх сферах культурного життя. Тому будь-яка програма, спрямована на заохочення конструктивної інтеграції меншин і осіб, що належать до меншин, в суспільство держави-учасниці, повинна ґрунтуватися на участі і недискримінації з метою збереження відмінних рис культур меншин.

Міжнародно-правові стандарти прав жінок. У першій половині ХХ ст. під впливом масових жіночих рухів законодавство окремих держав починає приділяти увагу захисту прав жінок, у цей же час в міжнародному праві з'являються договори, які устанавлюють міжнародно-правові стандарти прав цієї категорії осіб. До найважливіших міжнародно-правових актів із захисту прав жінок відносяться Конвенція про політичні права жінок 1952 р., Конвенція про громадянство заміжньої жінки 1957 р.; Конвенція про рівність в оплаті чоловічої і жіночої робочої сили за рівноцінну працю 1951 р.; Конвенція щодо дискримінації в галузі найму та роботи 1958 р.; Конвенція про охорону материнства 1952 р.; Конвенція щодо дискримінації в галузі освіти 1960 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. та ін.

На регіональному рівні міжнародно-правові стандарти прав жінок містяться: в Європі – у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейській соціальній хартії, Переглянутої соціальної хартії; в Америці – в Американській конвенції

нції з прав людини, Всеамериканській конвенції з питань запобігання, викорінювання насильства проти жінок і покарання за нього. Також існує чимало юридично не обов'язкових міжнародних актів (в основному резолюції міжнародних міжурядових організацій), що відображають напрями подальшого міжнародного співробітництва в боротьбі з дискримінацією щодо жінок.

Одним з основних принципів міжнародного захисту прав людини є рівноправність жінок і чоловіків. Вона полягає в забороні будь-якої дискримінації за статевою ознакою. У найзагальнішій формі цей принцип закріплений у Статуті ООН як зобов'язання поважати права всіх незалежно від статі. У Загальній декларації прав людини 1948 р. всі перелічені в ній права і свободи також проголошені щодо всіх людей: «Кожна людина повинна мати всі права та всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії... або іншого становища» (ст. 2). Цей самий принцип сформульовано в обох Міжнародних пактах про права людини 1966 р., що закріпили норму про рівноправність статей. У ст. 3 обох Пактів держави зобов'язалися забезпечувати рівність чоловіків і жінок у користуванні всіма громадянськими, політичними, економічними, соціальними та культурними правами. Цим же питанням присвячені статті 6, 7, 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права та ст. 23 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Отже, Пакти про права людини закріпили принцип рівноправності статей у категоричній, імперативній формі, при цьому розглядаючи рівність прав жінок і чоловіків ширше, ніж просте декларування їхньої загальної рівності перед законом. Ідея рівноправності жінок і чоловіків конкретизована в багатьох інших міжнародно-правових актах. Можна стверджувати, що рівноправність жінок і чоловіків є тим принципом, на який можуть спиратися всі спеціальні права жінок. Міжнародно-правова боротьба з дискримінацією щодо жінок має такі основні напрями: політичний, економічний, освітній і напрям сімейних стосунків.

Особливе значення для характеристики можливостей наданих міжнародним правом державам для гендерного реформування суспільства, мають норми Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року. Відповідно до Конвенції

держави-учасники засуджують дискримінацію щодо жінок в усіх її формах, зокрема, учасники зобов'язалися не допускати будь-якого розрізнення, винятків або обмежень за ознакою статі, спрямованих на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі. По-перше, Конвенція закріплює позитивні та негативні обов'язки держав. Позитивні передбачають вжиття певних заходів: забезпечення практичного здійснення принципу рівноправності (п. (а) ст. 2), вживання законодавчих заходів (п. (б) ст. 2), установа юридичного захисту (п. (в) ст. 2). Негативні полягають в утриманні від дій, від вчинення будь-яких дискримінаційних актів (п. (г) ст. 2). По-друге, Конвенція прямо говорить про обов'язки держав щодо реформування свого законодавства не тільки згідно з конкретними нормами Конвенції, але, що особливо важливо, і таким чином, щоб воно гарантувало рівноправність. По-третє, Конвенція дозволяє державам застосовувати в законодавчій практиці як тимчасовий захід так звану позитивну дискримінацію (ст. 4). Статтею 11 цієї Конвенції закріплено гарантії недискримінації жінок у сфері зайнятості¹¹⁰.

Індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок державами-учасниками Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок може розглядати *Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок*.

Міжнародно-правові стандарти прав дітей. 20 листопада 1989 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини, яка, ґрунтуючись на положеннях Загальної декларації прав людини, Декларації прав дитини, закріплює основні міжнародно-правові стандарти прав дітей. Конвенція визначає поняття «дитина» як кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо національним законодавством не передбачено більш ранній вік досягнення повноліття, а також використовує

¹¹⁰ Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Міжнародний документ від 18.12.1979 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

загальний термін «діти». Ухвалення Конвенції про права дитини дозволило міжнародній практиці вважати 18-річний вік найбільш прийнятним стандартом, що передбачає припинення дії інституту правового захисту дітей в зв'язку з настанням повної цивільної дієздатності повнолітніх. Очевидно, що в Конвенції знайшли відображення основи правового статусу дітей, що охоплюють всі сфери їх життєдіяльності. Крім того, в ній закріплюється ряд нових прав дитини: право на збереження індивідуальності; право на виживання і розвиток; право на інформацію, свободу асоціацій і мирних зборів; право на неучасть у військових діях, таємницю кореспонденції; право на рівень життя, необхідний для фізичного, морального і соціального розвитку; право сповідувати свою релігію та ін.

Важливим досягненням міжнародної правової системи захисту дитини є встановлення в Конвенції прав і обов'язків батьків, основних принципів інституту усиновлення, проголошення дитини повноправною особистістю і самостійним суб'єктом права, носієм прав і обов'язків. Вищенаведене свідчить про зародження нової загальної моделі діяльності держав у сфері дотримання прав дітей, заснованої на визнанні їх в якості недоторканих цінностей.

Крім того, вперше в історії в рамках Конвенції було створено дієвий міжнародний механізм контролю за виконанням її положень – *Комітет з прав дитини*. Комітет з прав дитини може отримувати і розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про права дитини та її Протоколів (ФПТД, ФПОК) державами-учасниками Факультативного протоколу (про процедуру повідомлень) до Конвенції про права дитини. В сучасних геополітичних умовах важливо, щоб мета міжнародного контрольного органу не перебувала тільки в застосуванні санкцій до держав за невиконання міжнародних правових зобов'язань у сфері захисту прав дітей. Подібний механізм повинен сприяти ефективному використанню та дотримання міжнародних правових норм.

Конвенція про права дитини, що закріплює чіткі стандарти в області захисту прав і свобод дітей, стала одним з найбільш широко ратифікованих міжнародних документів. Даний документ називають Великою хартією вольностей для дітей, оскільки він

гарантує право на повний розвиток своїх можливостей в гідних умовах. Встановлюючи загальні правила, вона враховує і існування різнопланових культурних, соціальних, економічних і політичних реалій окремих держав, що дозволяє кожному з них вибрати свої власні національні засоби для виконання конвенційних норм. Безумовно, що в цьому процесі мають бути задіяні всі засоби, що дозволяють удосконалити існуючий механізм міжнародного правового захисту дітей.

Важливим для повноцінного розвитку дитини є міжнародно-правовий стандарт права на освіту, у тому числі для дітей, які відносяться до меншин. Беручи до уваги свої зобов'язання щодо права на освіту відповідно до Пактів і інших договорів в області прав людини (ст. 28 і 29 Конвенції про права дитини та ін.), держави повинні діяти в рамках цілей розвитку освіти, які полягає в передачі і збагаченні загальних культурних і моральних цінностей, в яких окрема людина і суспільство знаходять свою самобутність і гідність. Саме цей підхід знайшов закріплення в ч. 3 ст. I Всесвітньої декларації про освіту для всіх: задоволення основних потреб в області навчання 2009 року. Відповідно до положень зазначених документів, освіта повинна бути прийнятна з культурної точки зору, передбачати вивчення прав людини і надавати дітям можливості для формування їх особистості та культурної самобутності і вивчення і розуміння культурних цінностей і практики громад, до яких вони належать, а також цінностей і практики інших громад і товариств.

Така постановка питання зумовлює необхідність того, щоб в рамках своїх освітніх програм держави-учасники Пакту прищеплювали повагу до культурних особливостей національних або етнічних, мовних та релігійних меншин, а також корінних народів і включати в ці програми відомості про їхню історію, знання і технології, а також про їх соціальні, економічні і культурні цінності і сподівання. Такі програми повинні охоплювати плани шкільного навчання, призначені для всіх учнів, а не тільки для учнів з числа меншин і корінних народів. Державам-учасницям Пакту слід вживати заходів і докладати усіх необхідних зусиль для забезпечення того, щоб освітні програми для меншин і корінних народів проводилися на їхній рідній мові з урахуванням побажань, висловлених цими громадами, і при дотриманні міжнародних правоза-

хисних стандартів в цій галузі. Дане положення зафіксоване в цілому ряді міжнародних документів: Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин 1992 року, Декларації ООН про права корінних народів 2007 року і Конвенції МОП про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах 1989 р. Крім того, освітні програми повинні служити засобом передачі необхідних знань, що дозволяють кожній людині повною мірою і на рівноправній основі брати участь в житті своєї і інших національних громад.

Міжнародно-правові стандарти прав осіб з обмеженими здібностями. Основна кількість стандартів прав осіб з обмеженими здібностями зосереджена в Конвенції про права інвалідів 2006 року. В Конвенції про права інвалідів сформована загальнообов'язкова до виконання вимога, відповідно до якої держави-члени зобов'язуються забезпечувати й заохочувати повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма інвалідами без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності. З цією метою національні органи публічної влади повинні реалізовувати наступні заходи: забезпечувати легальними організаційними та управлінсько-розпорядчими діями і методами реалізацію та захист прав інвалідів, що визнаються у міжнародно-правових актах; коригувати чинне законодавство, а також, по можливості, громадську думку у суспільстві, які є дискримінаційними стосовно інвалідів; ефективно враховувати в усіх стратегіях і програмах захисту прав людини потреби інвалідів, а також їхню думку під час створення таких стратегій і програм, особливо пропозиції та рекомендації організацій інвалідів, згідно з п. 12 Декларації про права інвалідів (ООН), 1975 р., пп. 91-94 Всесвітньої програми дій стосовно інвалідів (ООН), 1982 р. та п. 6 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 22.12.2003 р. 58/132 «Реалізація Всесвітньої програми дій відносно інвалідів: суспільство для усіх в XXI столітті»¹¹¹; вживати всіх належних заходів для усунення дискримінації за ознакою інвалідності з боку будь-якої фізичної чи юридичної особи, а також підприємств, установ, організацій різ-

¹¹¹ Осуществление Всемирной программы действий в отношении инвалидов: общество для всех в XXI веке: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 22.12.2003 г. 58/132: [офіційний веб-сайт ООН]. URL: <http://www.un.org/russian/>.

ної форми власності; проводити дослідну та конструкторську розробку товарів, послуг, устаткування тощо, пристосування яких до конкретних потреб інваліда вимагало б якомога меншої адаптації й мінімальних витрат; сприяти використанню нового обладнання та технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних, що полегшують життєдіяльність інвалідів; надавати інвалідам доступну інформацію про засоби, що полегшують мобільність, обладнання та допоміжні технології, зокрема нові технології, а також інші форми допомоги, у тому числі, первинної правової допомоги, допоміжні послуги та об'єкти¹¹².

У Всесвітній програмі дій стосовно інвалідів (ООН) 1982 р. акцентується на завданнях різних елементів публічної влади, що у поєднанні спрямовані на досягнення однієї мети – реалізацію і захист прав та свобод інвалідів. Зокрема, основною керівною ланкою, що несе відповідальність перед світовою спільнотою, є уряди держав-членів ООН та всі органи виконавчої влади. Вони зобов'язані запроваджувати й реалізовувати державну політику, програми розвитку і заходи щодо популяризації доцільності залучення інвалідів до всіх сфер соціального, економічного й політичного життя, а також забезпечувати інвалідам можливість досягти однакового зі своїми співгромадянами рівня життя¹¹³.

У ст. 30 Конвенції про права інвалідів 2006 року закріплено право цієї категорії осіб на доступ до творів культури, телевізійних програм, фільмів, театру та інших культурних заходів в доступних форматах; на доступ до таких місць культурних заходів і послуг, як театри, музеї, кінотеатри, бібліотеки і туристичні послуги, а також – в найбільш можливому ступені – доступ до пам'ятників і об'єктів, що мають національну культурну значущість; на визнання їх особливої культурної та мовної самобутності, включаючи жестові мови та культуру глухих; і на заохочення і пропаганду їх якомога повнішого участі в рекреаційних закладах дозвілля та спортивних заходах.

Ще одним документом, спрямованим на стандартизацію прав цієї категорії осіб є Стандарти правила забезпечення рівних

¹¹² Конвенція про права інвалідів від 13.12.2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

¹¹³ Всесвітня програма дій стосовно інвалідів від 03.12.1982. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_427

можливостей для інвалідів 1993 року. Наприклад, п. 17 Стандартних правил передбачено, що державам слід забезпечити, щоб інваліди, які проживають як в міських, так і сільських районах, мали можливість використовувати свій творчий, художній та інтелектуальний потенціал не лише для свого блага, але і для збагачення всього суспільства, і що держави повинні сприяти доступності культурно-просвітницьких установ і можливості їх використання¹¹⁴.

Конвенція Міжнародної організації праці № 159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» від 20.06.1983 р. вимагає відповідних заходів від держав-учасниць щодо професійної реабілітації всіх категорій інвалідів, а також сприяння зайнятості останніх на відкритому ринку праці¹¹⁵. У положеннях Європейської соціальної хартії (переглянута) 1996 р. закріплено зобов'язання публічної влади з розробки та реалізації загальних програм щодо забезпечення інвалідам орієнтування, освіти та професійної підготовки, сприяння їхньому доступові до роботи та ін.¹¹⁶. Викладене свідчить, що останніми десятиліттями у світі розроблялися та вдосконалювалися загальнообов'язкові й рекомендаційні міжнародні стандарти діяльності органів публічної влади щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів. Основним напрямками такої діяльності на сьогодні є: 1) забезпечення визнання у суспільстві рівності прав і свобод інвалідів з іншими співгромадянами на державному та регіональному рівнях; 2) заборона дискримінації за ознаками інвалідності та впровадження відповідальності за такі дії; 3) створення належних соціальних, політичних, правових і економічних засад життєдіяльності інвалідів; 4) залучення всіх ланок органів публічної влади до реалізації і захисту прав та свобод інвалідів; 5) активізація з боку державної влади, місцевого самоврядування, недержавних установ і організацій

¹¹⁴ Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 року. URL: http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ikpp_kpp_Sozhialno-pravovuy_zahust_ditey/100.html

¹¹⁵ Конвенція МОП від 20.06.1983 р. 159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_065.

¹¹⁶ Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996.: [Рада Європи]. *Офіційний вісник України*. 2006 р. 40. Ст. 2660.

сприяння реалізації і захисту прав та свобод інвалідів¹¹⁷.

Міжнародний механізм забезпечення прав інвалідів реалізується через діяльність *Комітету з прав інвалідів*. КПІ може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про права інвалідів державами-учасниками Факультативного протоколу до Конвенції.

Міжнародно-правові стандарти прав людей похилого віку. Відповідно до Пакту про економічні, соціальні і культурні права держави-учасниці зобов'язані приділяти особливу увагу заохоченню і захисту прав літніх людей. Крім цього, держави-учасниці повинні враховувати рекомендації, які містяться в Принципах ООН щодо осіб похилого віку¹¹⁸, і перш за все принцип, згідно з яким люди похилого віку повинні бути, як і раніше, залучені в життя суспільства, активно брати участь в розробці і здійсненні політики, що безпосередньо зачіпає їх добробут, і ділитися своїми знаннями та досвідом з представниками молодого покоління; і принцип, згідно з яким люди похилого віку повинні мати доступ до можливостей суспільства в плані освіти, культури, духовного життя і відпочинку.

Люди похилого віку відіграють важливу роль в силу їх творчих, художніх та інтелектуальних здібностей, а також в якості джерел передачі інформації, знань, традицій і культурних цінностей. У зв'язку з цим важливо надати особливого значення ідеї, відображеної в рекомендаціях 44 і 48 Віденського міжнародного плану дій з проблем старіння¹¹⁹, щодо розробки програм, в рамках яких люди похилого віку виступали б в якості наставників і носіїв знань, культури і духовних цінностей, а урядам і міжнародним організаціям настійно пропонується надавати підтримку програмам, спрямованим на надання літнім людям більш легкого фізичного доступу до закладів культури (таким як музеї, театри,

¹¹⁷ Соболев Є. Ю. Діяльність органів публічної влади щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів: адміністративно-правова теорія та практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 546 с. С. 232.

¹¹⁸ Принципы Организации Объединенных Наций в отношении пожилых людей от 16 декабря 1991 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml.

¹¹⁹ План действий по проблемам старения (Вена, 26 июля – 6 августа 1982 г.) // Док. ООН А/CONF.113/31, глава VI. URL: <http://www.un.org/russian/topics/socdev/elderly/oldactio.htm#Венский>.

концертні зали і кінотеатри) (п. 38 і 40)¹²⁰.

Міжнародно-правові стандарти прав біженців. Проблема захисту біженців є однією з найбільш давніх і гострих та супроводжує всю історію існування людства. У широкому розумінні біженцем стає будь-яка особа, яка залишає місце свого проживання, намагаючись врятуватися від обставин, що загрожують її життю. Майже усю історію людства увага до цих людей залишалася у сфері моралі, а держави не мали юридичних зобов'язань щодо захисту біженців. Міжнародні події, пов'язані із масовими порушеннями прав людини, насильницьким захопленням територій, військовими діями (геноцид вірменів у 1915 р., жовтневий переворот 1917 р. в Росії, прихід до влади у 1933 р. в Німеччині націонал-соціалістів та ін.) спричинили міграцію мільйонів людей. Опинившись в інших державах, ці люди не хотіли, а частіше за все не могли розраховувати на захист країн свого походження. У ХХ ст. держави усвідомили, що для захисту біженців слід використовувати міжнародне право.

Перші зусилля в напрямку захисту біженців докладалися на рівні Ліги Націй. Після закінчення Другої світової війни питаннями біженців опікувалася ООН. Саме під егідою цієї організації у 1951 році була прийнята Конвенція про статус біженців – універсальна міжнародна угода, що охоплює різні сфери життя біженців і гарантує їм щонайменше те ж саме поводження, що й з іноземцями, а в деяких правах зрівнює статус біженців із громадянами країни, що дає їм притулок. Укладення цього договору стало вираженням переконання міжнародної спільноти в тому, що біженці не тимчасове явище, а проблема, що набула глобального значення. Існування Конвенції – це визнання того, що біженці повинні мати можливість користуватися фундаментальними правами та свободами, а ефективний захист біженців допоможе уникнути ситуацій, коли проблеми порушення прав людини стають причиною напруженості між державами.

Конвенція визначила у ст. 1 поняття «біженець», яке згодом було уточнено Протоколом 1967 р., а також закріпила перелік прав біженців. Конвенція та Протокол формулюють основну но-

¹²⁰ Замечание общего порядка № 6 (1995 год) «Экономические, социальные и культурные права пожилых людей» // Док. ООН HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol. I) от 27.05.2008 г.

рму у сфері захисту прав біженців: держава не вправі висилати біженців у ті країни, де існує загроза переслідування за расовою, релігійною, національною, соціальною чи політичною ознакою. Заборонено також безпідставно відмовляти в наданні статусу біженця, тобто в державі має бути прийнята та дотримана процедура розгляду заяви про надання притулку. Конвенція спрямована проти обмеження прав біженців як прав людини. Зокрема, це стосується: заборони дискримінації; заборони застосування до біженців заходів, які держава може застосовувати до громадян-небіженців тієї ж країни; зобов'язання надання біженцям національного режиму щодо свободи віросповідання, захисту авторських і промислових прав, права звернення до суду, забезпечення харчуванням, освіти, надання урядової допомоги, трудових прав і соціального забезпечення, податків тощо.

Норми, що стосуються біженців, містяться і в інших міжнародних документах, зокрема в Загальній декларації прав людини, у Женевських конвенціях 1949 р. і в двох додаткових протоколах до них 1977 р., в ряді регіональних документів, прийнятих ОАЄ, Радою Європи, ЄС, ОАД. Важливе значення для розуміння норм Конвенції про статус біженців мають висновки *Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ)*. УВКБ здійснює координацію міжнародних зусиль з надання біженцям міжнародного захисту. Управління є органом ООН і діє на підставі Статуту, прийнятого Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 428 (V) від 14 грудня 1950 р. Згідно зі Статутом діяльність УВКБ має не політичний, а гуманітарний і соціальний характер.

Міжнародно-правові стандарти прав і свобод мігрантів. З поняттям «біженець» тісно пов'язано такий статус особи, як мігрант. Міграція в тій чи іншій мірі охоплює більшість країн сучасного світу, впливаючи на визначальні політичні, соціальні, правові та економічні процеси¹²¹. Загальна декларація прав людини закріплює право на міграцію як одне з найважливіших прав людини: «Кожна людина має право вільно пересуватися і вибирати собі місце проживання у межах кожної держави. Кожна людина має право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну,

¹²¹ Наливайко Л. Р., Грицай І. О., Степаненко К. В. Міграційне право: навчальний посібник. 2-ге видання, перероб. та доповн. К.: «ХайТек Прес», 2016. С. 4.

та повертатися у свою країну» (ст. 13)¹²². Ці положення є першою після Другої світової війни задекларованою можливістю шукати притулок і користуватися ним. Право на міграцію, викладене в Загальній декларації, були уточнені і конкретизовані в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

Так, державам-учасникам Пакту про економічні, соціальні і культурні права слід приділяти особливу увагу захисту культурної самобутності мігрантів, а також їх мови, релігії і фольклору і їх права на проведення культурних, мистецьких та міжкультурних заходів. Державам-учасникам Пакту слід не перешкоджати мігрантам підтримувати культурні зв'язки з державами їх походження, як це зазначено у ст. 31 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей 1990 р. Оскільки освіта нерозривно пов'язана із культурою, державам-учасникам необхідно вживати належних заходів, що дозволяють дітям мігрантів відвідувати на основі рівного ставлення державні освітні установи та користуватися освітніми програмами.

Крім цього, міжнародна спільнота прийняттям відповідних актів намагається врегулювати спеціальний вид міграції – трудову міграцію. З цього приводу у 1990 році ГА ООН була прийнята Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей – міжнародна угода, яка визначає стандарти прав цієї категорії мігрантів. Відповідно до ст. 72 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей, для цілей спостереження за застосуванням Конвенції створено *Комітет із захисту прав трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей*. Основний вид діяльності Комітету – розгляд періодичних доповідей держав-учасників Конвенції про законодавчі, судові, адміністративні та інші заходи, вжиті ними для виконання положень Конвенції. Спочатку держави зобов'язуються представити ці доповіді протягом одного року з дня набуття чинності Конвенції для них, далі – раз на п'ять років і всякий раз, коли Комітет просить про це. За підсумками розгляду доповідей Комітет надсилає зацікавленій державі-учасниці такі зауваження, які він вва-

¹²² Загальна декларація прав людини: прийнята 10 груд. 1948 р. URL: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.

жатиме доцільними. Ці зауваження також можна вважати фактором міжнародної стандартизації прав мігрантів.

Міжнародно-правові стандарти прав корінних народів. Захист окремих прав народів, таких як право на самовизначення, прав національних меншин та пов'язаних прав людини, є вже традиційним для міжнародної спільноти питанням. За думкою А. Приходько, стандарти ООН стосовно прав корінних народів слід визначати як взаємопов'язаний комплекс норм міжнародного права, відображених у Декларації, розвинутих у резолюціях Генеральної асамблеї ООН з питань корінних народів та втілених у практичну діяльність й доктринальну роботу спеціалізованих органів ООН з питань корінних народів¹²³.

Вперше на рівні колективних договорів проблема корінних народів була відображена у Берлінському акті 1885 р. та потім отримала еволюційний розвиток у Брюссельському акті 1890 р., Статуті Ліги Націй 1919 р. та Конвенції про перегляд 1919 р. Закріплення стандартів прав корінних народів розпочалося у Конвенції МОП № 169 Про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах 1989 р. Ця Конвенція має виключне значення у контексті визнання наявності у корінних народів колективних прав, особливих прав на землі та території, власних правових систем та низки обов'язків держави відносно корінних народів. Прийнята у 2007 році Декларація ООН про права корінних народів становить на сьогодні сучасний каталог стандартів прав цієї категорії осіб. Крім цього, окремі аспекти захисту корінних народів визначаються Конвенцією ООН про права дитини 1989 р., Конвенцією ООН про охорону біологічного різноманіття 1992 р. та Нагойським протоколом до неї 2010 р.

Такі колективні міждержавні угоди, схвалені під егідою ООН, як Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1965 р. та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., стали підґрунтям для схвалення у 90-х рр. XX ст. Комітетом з ліквідації расової дискримінації ООН та Комітетом з прав людини ООН загальних роз'яснень, у яких норми вказаних угод тлумачилися щодо їх використання для захис-

¹²³ Приходько А. В. Стандарти ООН стосовно прав корінних народів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2017. С. 3.

ту прав корінних народів. Міжнародним Пактом про економічні, соціальні і культурні права визначаються стандарти прав корінних народів у культурному житті, щоб належним чином враховувалися ті цінності культурного життя, які можуть носити суто громадський характер або які можуть виражатися і реалізовуватися корінними народами тільки в їх сукупності, як це передбачено в ст. 1 Декларації про права корінних народів і п. 2 ст. 1 Конвенції МОП про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах. Чітко виражена громадська складова культурного життя корінних народів, згідно п. 1 ст. 26 Декларації ООН про права корінних народів 2007 р., абсолютно необхідна для їх існування, добробуту і всебічного розвитку і включає в себе право на землі, території і ресурси, якими вони традиційно володіли, які вони традиційно займали або іншим чином використовували або набували.

Відповідно до ст. 13-16 Конвенції МОП № 169 та ст. 20 і 33 Декларації ООН про права корінних народів до культурних цінностей і прав корінних народів, пов'язаних з їх споконвічними землями та їх ставленням до природи, слід ставитися з повагою і забезпечувати їх захист з метою недопущення деградації особливого укладу життя цих народів, включаючи їхні кошти до існуванню, і втрати їх природних ресурсів і, в кінцевому рахунку, їх культурної самобутності. У зв'язку з цим державам-учасникам Пакту необхідно вживати заходів, спрямованих на визнання і захист прав корінних народів мати у власності, освоювати, контролювати і використовувати свої общинні землі, території і ресурси, а в тих випадках, коли вони були іншим чином заселені або використані без їх вільного і усвідомленого згоди, робити кроки до повернення їм цих земель і територій¹²⁴.

Корінні народи, згідно зі ст. 5 і 31 Конвенції МОП № 169 та ст. 11-13 Декларації ООН про права корінних народів 2007 р. мають право вживати дії на колективній основі для забезпечення поваги свого права зберігати, контролювати, захищати і розвива-

¹²⁴ Солнцев А. М. Международное право и экологические права коренных народов // Международно-правовые основы по содействию, поощрению и защите прав коренных народов: Материалы лекций по Программе стажировок для русскоязычных коренных народов Управления Верховного комиссара ООН по правам человека (УВКПЧ ООН) / Под общ. ред. А.Х. Абашидзе. М.: РУДН, 2009. С. 390-438.

ти свою культурну спадщину, традиційні знання і традиційні форми культурного самовираження, а також прояви своїх наукових знань, технологій і культур, включаючи людські та генетичні ресурси, насіння, лікарські препарати, знання властивостей фауни і флори, усні традиції, літературу, орнаменти, спортивні змагання і традиційні ігри, а також художнє і виконавське мистецтво. Державам-учасницям Пакту слід поважати принцип вільного, попереднього і усвідомленої згоди корінних народів у всіх питаннях, які охоплюються їх конкретними правами, як це зафіксовано в ст. 6 (а) Конвенції МОП № 169 та ст. 19 Декларації ООН про права корінних народів 2007 р.

Міжнародно-правові стандарти прав осіб, які живуть в умовах бідності. Боротьба з бідністю є одним з найважливіших завдань, що стоять перед світовим співтовариством в даний час. Багато міжнародних документів, включаючи Декларацію тисячоліття ООН, визнають тісний взаємозв'язок між можливістю людини реалізувати свої права та її матеріальним становищем.

У 2001 році Комісія з прав людини (з 2006 р. – Рада з прав людини) наголосила на необхідності розробки нового документа на основі існуючих норм і стандартів у сфері захисту прав людини, в якому спеціально розглядалося б явище бідності, включаючи крайню бідність, а також керівні принципи з питання про здійснення існуючих норм і стандартів в області прав людини в контексті боротьби з крайньою убогістю¹²⁵. Підкомісія щодо заохочення і захисту прав людини (нині – Консультативний комітет Ради з прав людини) організувала роботу спеціальної групи експертів з підготовки проекту керівних принципів з прав людини та боротьби з крайньою убогістю, які згодом були передані у 2006 році на розгляд Ради з прав людини. На прохання Ради з прав людини УВКПЛ провело консультації з державами, структурами ООН, міжнародними організаціями, національними установами з прав людини та іншими зацікавленими установами з питання проекту керівних принципів. На основі виконаної роботи Рада з прав людини у вересні 2009 року прийняла резолюцію¹²⁶, в якій

¹²⁵ Резолюція Комісії по правам человека 2001/31 от 23 апреля 2001 г. // Док. ООН. E/CN.4/RES/2001/31.

¹²⁶ Резолюция Совета по правам человека 12/19 от 12 октября 2009 г. // Док. ООН. A/HRC/RES/12/19.

звернулася до Незалежного експерта з питання про права людини і крайньої убогості з пропозицією продовжити роботу з розробки проекту керівних принципів з прав людини та боротьби з крайньою убогістю і представити доповідь з його рекомендаціями про те, як удосконалити цей документ не пізніше 15 сесії Ради з прав людини у вересні 2010 р. Незалежний експерт представив Раді доповідь з питання про права людини і крайній убогості, а також інструкцію про роботу з удосконалення проекту керівних принципів¹²⁷.

Особливу увагу Незалежний експерт пропонує приділити обов'язкам держав щодо осіб в стані крайньої бідності, до числа яких належить встановлення особистості людей, що живуть у крайній убогості; повагу, захист і здійснення прав людей в стані бідності; підвищення обізнаності про права бідних і гарантування їх організаційних здібностей. Разом з тим Незалежний експерт відзначає, що на державах, крім згаданих обов'язків, лежать і інші зобов'язання, а саме зобов'язання щодо забезпечення рівності в здійсненні прав і доступу до соціальних послуг; доступу до ресурсів і майна як гарантії гідного рівня життя; права на гідне житло і безпечне володіння нерухомістю; права на гідну роботу і доступ до соціального страхування; закріплення законного статусу людей, що живуть в злиднях; доступу до правосуддя та надання правової допомоги; рівного доступу до освіти і культури; права на захист сімейної та приватного життя; права на особисту безпеку і недоторканність.

Міжнародне співтовариство, а також держави-донори та організації, на думку Незалежного експерта, повинні: гарантувати ефективну участь уряду країни-реципієнта і постраждалого населення в розробці і моніторингу політик і програм з надання різної допомоги, сприяння і співпраці; організовувати широкий спектр допомоги, що виходить за рамки звичайного фінансування, включаючи, наприклад, надання допомоги із створення нормативно-правової бази для приватного сектора, включаючи транснаціональні корпорації, дотримуючись при цьому порівняльної переваги держав; гарантувати довгострокову перспективу в області

¹²⁷ Report of the independent expert on the question of human rights and extreme poverty, Magdalena Sepúlveda Carmona, on the draft guiding principles on extreme poverty and human rights // Док. ООН. A/HRC/15/41 от 06.08.2010 г.

надання допомоги з довгостроковою метою зміцнення спроможності держав-реципієнтів реалізовувати ефективні програми з викорінення бідності без допомоги ззовні¹²⁸.

По відношенню до цієї категорії осіб діють стандарти прав людини, закріплені в універсальних угодах. Наприклад, при здійсненні правових зобов'язань, закріплених в п. 1 (а) ст. 15 Пакту про економічні, соціальні і культурні права, держави-учасники повинні негайно вжити конкретних заходів щодо забезпечення достатнього захисту і всебічного здійснення права осіб, що живуть в умовах убогості, і їх громад на користування культурним життям і участь в ньому. Це обумовлює необхідність розгляду специфіки захисту культурних прав основних вразливих груп населення державами-учасниками Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

В останній час у світі збільшилися випадки військових конфліктів із застосуванням різного виду зброї, що призводить до масового порушення громадянських прав багатьох людей. У цьому зв'язку актуалізується такий напрям міжнародних відносин, як *міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів*. Міжнародне право розрізняє дві категорії осіб, які належать до збройних сил воюючих сторін: 1) воюючі (комбатанти); 2) ті, які не беруть участь у боях (некомбатанти)¹²⁹. Комбатанти – це особи, які входять до складу збройних сил воюючих сторін, що безпосередньо ведуть бойові дії проти супротивника, використовуючи зброю. Потрапивши у полон, комбатанти набувають статусу військовополонених. Відповідно до норм міжнародного права, до некомбатантів (невоюючих) належать особи, які правомірно знаходяться у складі збройних сил воюючої сторони з метою надання їй допомоги у досягненні успіхів у бойових діях, але в них безпосередньої участі не беруть (наприклад, це можуть бути військові кореспонденти, медичний персонал, юристи, інтенданти, представники духовенства тощо).

Цивільне населення – це особи, які не належать до жодної категорії учасників збройного конфлікту та безпосередньо не бе-

¹²⁸ Абашидзе А. Х., Конева А. Е. Состояние нищеты – нарушение прав и свобод человека. *Вестник РУДН. Серия «Юридические науки»*. 2011. № 4. С. 137-138.

¹²⁹ Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 438.

руть участі у військових діях. Правовий захист цивільного населення здійснюється в конфліктах як міжнародного, так і неміжнародного характеру. Багато сучасних конфліктів мають внутрішній характер, і дії в них спрямовані, перш за все, проти етнічних, расових і релігійних меншин всередині однієї держави, при цьому, найбільше від них страждають, як правило, найбідніші верстви населення. Комбатанти часто вдаються до терору як засобу встановлення контролю над суспільством; ведеться свого роду тотальна війна, яка охоплює усі сфери суспільства – економіку, політику, соціальне життя, культуру, а цивільне населення все частіше стає в цьому конфлікті об'єктом нападу. Іноді це робиться навмисно, і страждань уникнути не може ніхто; представники найменш захищених груп населення стають жертвами насильства у першу чергу.

Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини під час збройних конфліктів визначаються, окрім універсальних угод у галузі прав людини, спеціальними міжнародними конвенціями, головним чином це окремі положення Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 рр. про закони та звичаї війни, а також чотири Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни і Додаткові протоколи до них, прийняті у 1977 р. Так історично склалося, що майже всі конвенції, що містять норми, які захищають інтереси військових, що вибули зі строю, і некомбатантів, приймалися на конференціях, які відбувалися в Женеві, тому ці норми ще називають «Право Женеви». «Право Женеви» охороняє в період збройних конфліктів: а) поранених і хворих, які вибули із строю; б) осіб, які зазнали аварії корабля на морі; в) військовополонених, цивільне населення; г) іноземців та інших осіб, котрі не беруть участі у військових діях¹³⁰. Відповідно до положень «Права Женеви» особи, які беруть участь у воєнних діях і ті, хто безпосередньо не бере участі в них, мають право на повагу, захист і гуманне ставлення.

До принципів, що притаманні ставленню до жертв збройних конфліктів, відносять:

– *принцип нейтралітету*, відповідно до якого гуманітарне сприяння (допомога) ніколи не втручається в конфлікт (в обмін

¹³⁰ Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 422.

на імунітет, що йому надається, медичній персонал повинен утримуватися від будь-яких ворожих дій; медичному персоналу надається захист; ніхто не може переслідуватися або бути засудженим за надання допомоги пораненим або хворим);

– *принцип вільного стану*, відповідно до якого особи, що перебувають під захистом, повинні мати можливість вести нормальний спосіб життя, на скільки це можливо (полон – не покарання, а лише засіб утримати супротивника від стану, у якому він міг би завдати шкоди);

– *принцип захисту*, відповідно до якого держава повинна забезпечити захист на національному і міжнародному рівнях особам, що перебувають під її юрисдикцією (полонений перебуває не під владою військ, що полонили його, а у владі держави, якій належать ці війська; держава супротивника відповідає за умови й утримання під вартою полонених, а також за підтримання порядку і діяльності комунальних служб на окупованій території; жертви конфліктів повинні забезпечуватись міжнародним захистом у тому разі, якщо у них немає необхідного природного захисту).

З метою надання якомога більш ефективного захисту всім жертвам війни незалежно від того, чи йде мова про міжнародні або не міжнародні конфлікти, гуманітарне право не віддає переваги певним категоріям осіб. Усі особи, які опинилися в епіцентрі воєнних дій, особливо це стосується цивільного населення – жінок, дітей, осіб похилого віку тощо, користуються загальним захистом, що має вираз у наданні їм основних гарантій. Так само як і інші цивільні особи, вони мають право на повагу їх життя, фізичної і психічної недоторканності. З будь-якими категоріями цивільного населення забороняється жорстоко поводитися, катувати їх, застосовувати до них колективні міри покарання і репресалії.

Режим військового полону регламентовано III Женевською конвенцією 1949 р. Згідно із Конвенцією *військовополоненими* вважаються особи, які потрапили під владу ворога: особовий склад збройних сил, ополчення та добровольчих загонів, які входять до складу збройних сил; особовий склад партизанських загонів; особовий склад збройних сил, який підпорядковується уряду, не визнаному державою, яка утримує в полоні; військові кореспонденти, постачальники, інші особи, які слідують за збройними силами; члени екіпажа торгового флоту та цивільної авіації;

населення неокупованої території, що взялося за зброю, якщо воно відкрито носить зброю та виконує закони та звичаї війни¹³¹.

Держава, яка утримує у полоні, несе відповідальність за поводження із військовополоненими. Військовополонені не можуть бути піддані фізичному каліченню, науковим і медичним досліддам. До них не можуть бути застосовані репресалії. Військовополонені повинні бути захищені від насильства та залякування, їм забезпечуються повага до особистості та гідності. Військовополонені забезпечуються приміщенням, харчуванням, одягом, медичною допомогою. До них має бути забезпечений доступ медичного та духовного персоналу.

Військовополоненим забезпечується можливість працювати, примушення до праці забороняється. Заборонено використовувати військовополонених на небезпечних роботах (наприклад, для знешкодження мін) або таких, що принижують гідність. У процесі роботи мають виконуватися вимоги техніки безпеки. Військовополонені повинні мати зв'язок із зовнішнім світом. Їм забезпечується також право подання скарги органам влади держави, яка утримує їх у полоні.

Військовополонені зобов'язані виконувати закони держави, яка їх утримує у полоні та яка має право застосовувати судові та дисциплінарні стягнення за проступки. Однак стягнення може бути накладене лише один раз за один проступок. Забороняються колективні покарання. За втечу військовополонений може бути підданий тільки дисциплінарному стягненню. Після закінчення воєнних дій військовополонені звільняються та репатріюються.

Отже, права осіб, що належать до певних груп населення, проголошені в Загальній декларації прав людини і закріплені в універсальних і регіональних міжнародних договорах, національних законодавствах, стали елементом нашої цивілізації, частиною повсякденного життя. Дотриманню міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, що належать до певних груп населення, в цивілізованих демократичних країнах приділяється особлива увага. До осіб, що належать до певних груп населення, відносяться: національні, етнічні, релігійні і мовні меншини; жінки; діти;

¹³¹ Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 306-307.

біженці та особи з обмеженими фізичними здібностями. Крім цього, окремі міжнародно-правові стандарти стосуються захисту прав людей похилого віку, мігрантів, корінних народів та осіб, які живуть в умовах бідності.

Питання для самоконтролю:

1. Які можна назвати основні міжнародно-правові стандарти громадянських (особистих) прав людини?
2. У чому полягає особливість міжнародно-правових стандартів права на життя?
3. Які міжнародно-правові стандарти передбачені відносно економічних, соціальних та культурних прав людини?
4. У чому полягає зміст міжнародно-правових стандартів:
 - а) національних, етнічних, релігійних і мовних меншин;
 - б) жінок;
 - в) дітей;
 - г) біженців;
 - д) осіб з обмеженими фізичними здібностями?

Спеціальна література:

Нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесені Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
2. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: http://www.un.org.ua/images/documeNots/3718/UN%20Charter_Ukr ai№ia№.pdf
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права

- від 16 грудня 1966 р. URL: http://zako№2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zako№2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
6. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 10 грудня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_i50/card6#Public
7. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154/card4#History
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та № 14 URL: http://zako№2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
9. Віденська декларація та Програма дій. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504
10. Європейська соціальна хартія (переглянута). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062
11. Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225
12. Європейська конвенція про громадянство від 7 листопада 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 13. Ст. 359.
13. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_011
14. Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 51 / № 12. ст. 450. Стор. 447. Ст. 1875.
15. Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами від 31 березня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884_001/card6#Public
16. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
17. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року із змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161

18. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160

19. Каирская декларация о правах человека в исламе: принята 5 авг. 1990 г. URL: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.

20. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

21. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

22. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

23. Всесвітня програма дій стосовно інвалідів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_427

24. Конвенція про права інвалідів від 13 грудня 2006 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

25. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 р. URL: http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ikpp_kpp_Sozhialno-pravovuy_zahust_ditey/100.html

26. Конвенція МОП № 159 Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів від 20.06.1983 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_065.

27. Принципи Організації Об'єднаних Націй стосовно літніх людей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_314

28. Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_870

29. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212

30. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032

31. Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Нью-Йорк: ООН, 1992. 334 с.

Підручники, навчальні посібники, наукові публікації

1. Krakhmalova K. Zakaz dyskryminacji przy realizacji przez osoby wewnętrznie przesiedlone ich praw i wolności na Ukrainie. Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 1, ч. 1. С. 109-114.

2. Nurcan O. Limitele și caracterul efectiv al dreptului de acces la justiție. *Legea si Viata*. 2017. № 5, ч. 1. С. 53-58.
3. Panina T. Legal and non – legal ways of realization of human rights provide. *Sciences of Europe*. 2017. № 18, ч. 2. С. 57-59.
4. Абашидзе А. Х., Конева А. Е. Состояние нищеты – нарушение прав и свобод человека. *Вестник РУДН. Серия юридические науки*. 2011. № 4. С. 129-138.
5. Базов О. В. Юрисдикція Європейського суду з прав людини. Доктрина та практика: моногр. Київ: Істина, 2017. 422 с.
6. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2018. 760 с.
7. Бик Т. Особливості тлумачення стандартів захисту прав людини, закріплених у пакті про соціальні, економічні і культурні та Пакті про громадські і політичні права. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2007. Вип. 20. С. 141-151.
8. Бисага Ю. М. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект: моногр. Ужгород: Гельветика, 2015. 207 с.
9. Болотіна Н. Б., Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і Україна. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 36-47.
10. Великоречанін П. О. Правове регулювання множинного громадянства: моногр. Одеса: Юридична література, 2015. 179 с.
11. Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження). Львів: Край, 2009. 196 с.
12. Верланов С. О. Особливості соціальних, економічних та культурних прав людини: до сучасних дискусій. *Юридична Україна*. 2005. № 9. С. 11-17.
13. Вільчик Т. Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні: моногр. Харків: Право, 2015. 399 с.
14. Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів щодо прав дитини в національному законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2000. 20 с.
15. Волков В. Європейські стандарти прав людини та юридична освіта в Україні. *Право України*. 2007. № 5. С. 195-107.

16. Галич Р. В. Реалізація конституційного права працівника на захист: моногр. Дніпропетровськ: Форест, 2015. 176 с.

17. Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение*. 2007. № 1. С. 112-124.

18. Гомьен Д., Зваак Л., Харрис Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / перевод с англ.; под науч. ред. Л. Б. Архипова. Москва: Изд-во МНИМП, 1998. 600 с.

19. Гончаренко О. Поняття міжнародних стандартів прав дитини: теоретичний аспект. *Наукові записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України*. 2012. Вип. 3. URL: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/nzizvru/2012_3/p12_4.html.

20. Демиденко К. Є. Шляхи імплементації міжнародних стандартів стосовно дитини до національного законодавства. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 29-35.

21. Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект: колект. моногр. / [Барбелко Н. С. та ін.]; за заг. ред. Н. А. Сейко. 3-є вид. Житомир: Волинь, 2016. 220 с.

22. Заблоцька Л. Г. Міжнародні стандарти в галузі прав дитини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2004. Вип. 50, ч. 2. С. 21-23.

23. Заключительные замечания и рекомендации конвенционных органов ООН по докладам Украины в сфере соблюдения прав человека: Сб. док. / Под ред. Н. И. Карпачевой. Київ: К.И.С., 2004. 160 с.

24. Запобігання тортурам в Україні: Виконання національних та міжнародних стандартів поводження з особами, що затримані та позбавлені волі: посібник. Київ: Сфера, 2003. 240 с.

25. Захист конституційних прав і свобод людини у процесі проведення біомедичних досліджень: моногр. Ужгород: Гельветика, 2018. 177 с.

26. Збірники витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді (станом на січень 2018 року). URL: <http://nsj.gov.ua/ua/science/prints/890-1/>

27. Зубарева А. Є. Комітет ООН з прав людини: моногр. / за наук. ред. В. М. Репецького. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017.

275 с.

28. Інформація щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-vikonannya-rishen-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravah-proti-ukraini>

29. Калюжна Н. М. Соціальні права людини в сучасному міжнародному праві як гарантії розвитку національних систем управління соціальним захистом. *Наукові праці МАУП*. 2012. Вип. 2 (33). С. 114-119.

30. Карпачова Н. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – основа формування європейських стандартів прав і свобод людини в Україні. *Право України*. 2010. № 10. С. 24-42.

31. Карпачова Н. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 4-21.

32. Карташкин В. А. Права человека: международная защита в условиях глобализации: моногр. Москва: ИНФРА-М. 2011. 288 с.

33. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду: моногр. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 538 с.

34. Кобрусєва Є. А., Соколенко О. Л., Кононець В. П. Адміністративно-правовий захист прав та свобод людини і громадянина на мирні зібрання: моногр. Дніпропетровськ: Крос-Принт, 2016. 236 с.

35. Козир О. В. Міжнародно-правові стандарти конституційного права особи на недоторканість житла. *Право і безпека*. 2009. № 5. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_5/PB-5/PB-5_6.pdf.

36. Конституційно-правовий статус адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: моногр. Ужгород: Гельветика, 2018. 180 с.

37. Кормич Б. А. Міжнародні стандарти прав людини на інформацію. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 15. С. 223-229.

38. Короткий Т. Р. Міжнародні стандарти прав людини у

сфері біомедицини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 16. С. 404-409.

39. Крестовська Н. М. Міжнародні стандарти прав дитини та національне законодавство України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 16. С. 57-60.

40. Кудрявцева О. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав дитини. *Право України*. 2013. № 5. С. 390-397.

41. Лицина И. Ю. Международные механизмы защиты прав человека. Харьков: Фолио, 2001. 110 с.

42. Максимович Р. О. Конституційно-правовий механізм захисту соціальних та економічних прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2017. 266 с.

43. Малишко В. Н. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання: моногр. Київ: Котигорошко, 2007. 160 с.

44. Мацькевич М. М. Конституційно-правові засади забезпечення культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні: моногр. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. 462 с.

45. Міжнародні стандарти забезпечення свободи слова: зб. публ. міжнар. орг. "Артикль 19" / упоряд. та ред. Лаб. законодав. ініціатив. Київ: Міленіум, 2003. 140 с.

46. Наливайко Л. Р. Гарантування трудових прав державних службовців в умовах очищення влади в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 83-88.

47. Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Адміністративно-правове регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2013. 272 с.

48. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини: навч. посібник. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2014. 152 с.

49. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: моногр. Київ: Алтера, КНТ, Центр навч. л-ри, 2008. 472 с.

50. Політанський В. С. Право на інформацію як фундаментальне право людини: моногр. Харків: Право, 2017. 206 с.

51. Права дитини: європейський досвід: метод. посібник. Львів: ПАІС, 2007. 114 с.

52. Права людини в контексті сучасного суспільствотворення: моногр. / [М. Г. Вербенський та ін.]. Київ; Вінниця: Нілан, 2016. 260 с.

53. Приходько А. В. Стандарти ООН стосовно прав корінних народів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2017. 20 с.

54. Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням та жорсткому поводженню / Харківська правозахисна група. Харків: Фоліо, 2003. 160 с.

55. Савич О. С. Міжнародні соціальні стандарти прав людини: сутність та значення. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія право.* 2009. Вип. 2. URL:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_pr/2009_2/24.pdf.

56. Семенов И. С. Право на жизнь: международно-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10. Москва, 2009. 46 с.

57. Сидоренко Н. С. Європейська соціальна хартія: регіональний міжнародно-правовий механізм захисту соціальних та економічних прав людини (позиція України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2003. 220 с.

58. Соболев Є. Ю. Діяльність органів публічної влади щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів: адміністративно-правова теорія та практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 546 с.

59. Соколов В. Соціально-економічні стандарти та права людини в Європейському Союзі на сучасному етапі його розвитку. *Віче.* 2009. № 18. С. 8-10.

60. Солнцев А. М. Международное право и экологические права коренных народов. *Международно-правовые основы по содействию, поощрению и защите прав коренных народов*: материалы лекций по Программе стажировок для русскоязычных коренных народов Управления Верховного комиссара ООН по правам человека (УВКПЧ ООН) / Под общ. ред. А.Х. Абашидзе. Москва: РУДН, 2009. С. 390-438.

61. Сопільник Р. Л. Судовий захист фундаментальних прав людини: євроінтеграційний вектор розвитку: моногр. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 406 с.

62. Тітко Е. В. Правомірне обмеження свободи вираження поглядів: досвід Європейського суду з прав людини: моногр. Вінниця: Нілан, 2016. 167 с.

63. Феськов М. М. Трудове законодавство України і Європейська соціальна хартія (переглянута): питання адаптації: монограф. Київ: Знання, 2005. 276 с.

64. Фомиченко Т. М. Конституционно-правовые проблемы обеспечения в Российской Федерации права на жизнь в свете правовых стандартов Совета Европы: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.02. Москва, 2004. 222 с.

65. Христова Г. Законодавчі засади попередження жорстокого поводження з дітьми у світлі міжнародних стандартів прав людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 75-85.

66. Цебенко С. Право на релігійну освіту: до характеристики міжнародних стандартів. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 49. С. 8-13.

67. Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 р. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/03/13/20190313101256-68.pdf>

68. Экономические, социальные и культурные права // Руководство для национальных правозащитных учреждений. Серия материалов по вопросам профессиональной подготовки. Нью-Йорк и Женева, 2005. № 12. 196 с. URL: <http://www.refworld.org.ru/docid/53677f764.html>.

69. Яцишин М. М., Чернета С. Ю. Міжнародні стандарти правової підтримки соціально незахищених неповнолітніх. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. 2011. № 17: Педагогічні науки. С. 111-115.

Частина 4

ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

4.1. Дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини правоохоронними та правозахисними органами України

4.2. Дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини судовими органами України

4.1. Дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини правоохоронними та правозахисними органами України

З набуттям Україною незалежності збільшилося значення міжнародного права у суспільно-політичному, економічному і культурному розвитку нашої держави. Вирішення великої кількості питань, пов'язаних із сталим розвитком, перейшло у сферу міждержавних відносин – двосторонніх і багатосторонніх. Відповідно до ст. 18 Конституції України, «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права». Україна є учасником понад 4 тис. міжнародно-правових документів з різних галузей міжнаціонального співробітництва. Серед цих угод і Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., положення якої імplementовані у Законі України «Про міжнародні договори України» 2004 року. Інтегровані в національне законодавство міжнародні норми, що визначають стандарти прав людини, роблять Україну суб'єктом глобального процесу стандартизації цієї галузі міждержавних відносин. Головними «виконавцями» міжнародно-правових стандартів прав особи на національному рівні постають органи публічної влади, змістом та сенсом діяльності яких є забезпечення прав людини та громадянина.

Вітчизняні юристи, спираючись на міжнародне право прав людини як провідну галузь міжнародного публічного права, у наукових публікаціях, усних виступах, достатньо часто вдаються до використання категорії «міжнародні стандарти». МПСПЛ згадуються і при складанні офіційної документації щодо стану дотримання Україною положень міжнародних договорів. Так, Заключні коментарі Комітету ООН з прав людини, прийняті за результатами розгляду шостої періодичної доповіді України від 11 квітня 2006 року, використовують категорію «стандарт», «стандарт захисту» тощо¹³². Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2008 році мала назву «Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини». В цьому контексті категорія «міжнародний стандарт» у документах звітного та рекомендаційного характеру вживається з метою оцінки відповідності рівня забезпечення прав людини та громадянина в Україні, засобів правового захисту вимогам, встановленим нормами міжнародного права. З обранням євроатлантичного курсу правового розвитку, питання впровадження міжнародно-правових стандартів прав людини у національне право, їх дотримання суб'єктами публічної влади, набувають все більшої актуальності.

Робота всіх державних органів здійснюється у рамках закону і сприяє утвердженню основ законності та укріпленню правопорядку, але існує цілий ряд державних установ та громадських організацій, які займаються виключно виконанням правоохоронної функції¹³³. В Україні безпосередньо захистом прав і свобод людини займається розгалужена система правоохоронних та правозахисних органів, а реалізація міжнародно-правових стандартів прав людини, закріплених у міжнародних документах, відбивається в діяльності саме цих суб'єктів публічної влади. Інституційний підхід до визначення правоохоронної системи дозволяє говорити про неї як про сукупність органів державної влади, конституційним обов'язком яких є охорона прав, свобод та інтересів

¹³² Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: позиція держави та погляд громадянського суспільства (Збірка документів) / Упорядн. О. М. Руднева, Г. О. Христова; наук. ред. О. М. Руднева. К.: Істина, 2007. С. 97.

¹³³ Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. І допов. К.: КНТ, 2011. С. 23.

особи.

В Конституції України присутній термін «правоохоронні органи», що зобов'язує законодавця та інших суб'єктів, які займаються нормотворенням, використовувати цей термін у своїй правотворчій діяльності у тих чи інших термінологічних словосполученнях і надавати їм однакову сутність. Водночас аналіз чинного законодавства не дозволяє говорити про однозначне тлумачення того чи іншого державного органу як правоохоронного. Невизначеність законодавця при формуванні нормативно-правового поняття правоохоронних органів та їх системи, зауважує Р. Шай, призводить до того, що при нормативному забезпеченні правоохоронної діяльності суб'єкти нормотворення вносять у поняття «правоохоронні органи» різну сутність та по-різному підходять до їх трактування¹³⁴. Певну ясність з цього приводу вносить Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», де до правоохоронних органів законодавець відносить органи прокуратури, внутрішніх справ, митні органи, органи Державної податкової служби, органи й установи виконання покарань, контрольно-ревізійної служби рибоохорони, державної лісової охорони та інші, що здійснюють правозастосовні й правоохоронні функції у нормативно-правових актах, які закріплюють їх правовий статус, правоохоронними не називаються. Більш широкий підхід з цього питання демонструє В. Тацій, зауважуючи, що «у результаті широкого тлумачення правоохоронної функції до правоохоронних органів включаються майже всі органи виконавчої влади, які тією чи іншою мірою займаються виконанням правоохоронних функцій, тобто так чи інакше правоохоронною діяльністю»¹³⁵. Однак, у будь-якому разі, теоретична та нормативна невизначеність в цьому питанні ніяк не може стати виправданням для ігнорування Україною МПСПЛ.

Що стосується правозахисних органів, то на сьогодні у національній юридичній науці співвідношення понять «правоохоронна діяльність» та «правозахисна діяльність» також залишається дискусійним питанням. Остання, безумовно, має деякі спільні

¹³⁴ Шай Р. Я. Роль і місце правоохоронних органів у правовій державі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 2. С. 503.

¹³⁵ Тацій В. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 4.

ознаки з правоохоронною діяльністю, але відрізняється за предметом, за суб'єктами її здійснення, а також методами діяльності. В загальному розумінні, правозахисна діяльність полягає у роз'ясненні громадянам їх прав та обов'язків. Так, у Конституції України закріплюється право на юридичну допомогу (ст. 59), що є основою правозахисної діяльності. Отже, правозахисна діяльність полягає у правовій допомозі громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, юридичним особам, у спірних питаннях з охорони права, захисті від обвинувачення та у державному гарантуванні охорони прав громадян. До правозахисних органів слід відносити органи юстиції України, інститут Уповноваженого з прав людини, адвокатуру та нотаріат.

Вдосконалення вітчизняного законодавства і правозастосовчої практики можливо за умови належного розуміння і реалізації міжнародних договорів, міжнародно-правових норм, визнаних Україною або створених за її безпосередньої участі. Система права України включає в себе не тільки Конституцію, закони та інші внутрішньодержавні правові акти, а й загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори. Пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права вперше було сформульовано в Декларації про державний суверенітет України 1990 р. (ст. X). Прийнята у 1996 році Конституція України встановила, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (ст. 9)¹³⁶. Відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України», «укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства»¹³⁷. Ці положення мають загальне значення і поширюється на різні сфери діяльності органів державної влади, особливо тих, хто здійс-

¹³⁶ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник. 2014. № 19. Ст. 583).

¹³⁷ Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

нює відповідно до закону правоохоронну і правозахисну функцію.

Формування міжнародних стандартів прав людини є складним об'єктивним процесом, який увібрав в себе загальнолюдський досвід створення норм міжнародного права. На сьогоднішній день Україною підписано та ратифіковано багато міжнародних угод в галузі прав людини, положення яких шляхом імплементації (або через інший механізм) інкорпоровані в національне право. Таким чином, правову основу діяльності правоохоронних і правозахисних органів складають поряд з вітчизняним законодавством і міжнародні договори України, а також визнані Україною міжнародно-правові норми.

Міжнародні стандарти визначають обов'язковий для держав або рекомендований державам нормативний мінімум правового статусу особистості, включаючи юридичний захист і відповідні правомочності і обов'язки державних органів і посадових осіб. Незважаючи на те, що саме поняття «стандарт» не має однозначного тлумачення як у теоретиків права, так і у вчених-міжнародників (див. підрозділ 1.1), суб'єктам публічної влади (посадовим особам) слід розуміти це поняття як визначені уніфіковані мінімально необхідні від держав-учасників умови захисту певних прав людини або прав певної категорії осіб. Наприклад, прийняті Конгресом ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками Мінімальні стандартні правила поведіння з в'язнями, прямо обумовлюють: їх мета викласти те, що зазвичай вважається правильним в галузі поведіння з ув'язненими (п. 1)¹³⁸.

В науці міжнародного права існують спроби класифікації МПСПЛ для правоохоронних органів. Так, координатор відділу зі зв'язків з озброєними силами і силами безпеки Міжнародного Комітету Червоного Хреста Кейс де Ровер, ділить міжнародні документи, в яких містяться загальні правила поведінки для співробітників правоохоронних органів, на ті, які відносяться до «твердого права», тобто договірного права, і ті, які відносяться до «м'якого права», тобто керівні принципи, кодекси поведінки. По-

¹³⁸ Мінімальні стандартні правила поведіння з в'язнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212

ложення договірною права зобов'язують держави-учасники привести національне законодавство у відповідність з нормами підписаного договору, а також проводити і (або) змінювати відповідну політику і практику. «Співробітники органів правопорядку утворюють одну з груп державних службовців, які повинні дотримуватися положень договорів в своїй повсякденній роботі»¹³⁹.

Що стосується «м'якого права», то ці правила і норми поведінки, «хоча не мають обов'язкового юридичного характеру, але зміст цих документів має суттєвий вплив на правоохоронну практику, в зв'язку з чим наполегливо рекомендується їх дотримуватися»¹⁴⁰. Ряд норм «м'якого» міжнародного права називають принципами. Одні з них здавна називалися принципами, інші стали називатися так в силу своєї значущості і ролі в міжнародно-правовому регулюванні. До них, зокрема, відносяться розроблені організацією «Міжнародна амністія» 10 основних стандартів дотримання прав людини посадовими особами правоохоронних органів.

Юристи-міжнародники Центру з соціального розвитку і гуманітарних питань Організації Об'єднаних Націй пропонують іншу класифікацію міжнародних стандартів діяльності правоохоронних органів. Вони поділяють міжнародні документи, в яких містяться правила поведінки співробітників правоохоронних органів, на дві великі групи: 1) документи, присвячені правам людини; 2) документи, присвячені попередженню злочинності та кримінальному правосуддю¹⁴¹. Документи, присвячені правам людини, носять загальний характер, але вони обов'язково повинні регулювати і діяльність правоохоронних органів, так як без дотримання прав людини, закріплених в цих документах, про будь-які стандарти діяльності правоохоронних органів взагалі говорити не доводиться. До цієї групи стандартів відносять стандарти, закріплені в таких документах, як: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права і

¹³⁹ Ровер К. Служить и защищать. Права человека и гуманитарное право для сил безопасности и правопорядка. М.: МККК, 1999. С. 120.

¹⁴⁰ Ровер К. Служить и защищать. Права человека и гуманитарное право для сил безопасности и правопорядка. М.: МККК, 1999. С. 119.

¹⁴¹ Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Нью-Йорк: ООН, 1992. 334 с.

протоколи до нього, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, та ін. Міжнародні стандарти, що стосуються попередження злочинності та кримінального правосуддя, автори поділяють на кілька підгруп: 1) стандарти, які мають загальне застосування; стандарти, присвячені міжнародному співробітництву; 2) стандарти, присвячені поводженню зі злочинцями; 3) стандарти, присвячені діяльності судових і правоохоронних органів; 4) стандарти, присвячені правосуддю щодо неповнолітніх; 5) стандарти, присвячені захисту жертв злочинів.

Так, наприклад, до стандартів, які мають загальне застосування, можна віднести Декларації Конгресу ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками. Особлива увага в них приділяється загальним проблемам кримінальної політики¹⁴². До стандартів, що визначають дію правосуддя щодо неповнолітніх, можна віднести Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), затверджені резолюцією № 40/33 Генеральної Асамблеї ООН та ін. Аналізуючи цю групу стандартів в цілому, можна зробити висновок про те, що з точки зору сучасного міжнародного права боротьба зі злочинністю і кримінальне правосуддя (тобто основні напрямки діяльності правоохоронних органів) є наслідком принципу захисту прав людини, для чого і створені правоохоронні органи. «Здійснюючи діяльність щодо захисту прав людини та забезпечення соціальної справедливості, слід сприяти підвищенню ефективності політики в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя»¹⁴³.

Крім вже зазначених, до найбільш важливих міжнародних документів, що визначають характер діяльності правоохоронних органів із використання МПСПЛ, відносять: Кодекс поведінки правоохоронців; Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї правоохоронцями; Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з

¹⁴² Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Нью-Йорк: ООН, 1992. С. 11.

¹⁴³ Руководящие принципы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного экономического порядка // Сборник важнейших документов по международному праву. М., 1997.

тюремним ув'язненням (Токійські правила); Настанови з поведження з дітьми у системі кримінальної юстиції; Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи); Настанови щодо ролі прокурорів; Принципи ефективного попередження та розслідування позасудових, свавільних і швидких страт; Декларація про захист усіх осіб від примусового зникнення; Основні принципи і керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку; Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від примусового зникнення; Правила ООН щодо поведження з жінками-ув'язненими і заходів покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, для правопорушниць (Бангкокські правила); Оновлений комплекс принципів підтримки та захисту прав людини через заходи боротьби з безкарністю¹⁴⁴ та ін.

Впровадження у національне право положень міжнародних угод щодо застосування МПСПЛ зобов'язують суб'єкти публічної влади до неухильного дотримання стандартів у сфері захисту прав людини. З цього приводу, виникає потреба створення ефективних механізмів узгодження нормативних засад діяльності системи правоохоронних та правозахисних органів зі світовими (зокрема європейськими) стандартами. Міжнародні стандарти, що стосуються прав людини в діяльності правоохоронних органів, розробляє низка органів системи ООН, зокрема Рада з прав людини. Ухвалення цих стандартів Генеральною Асамблеєю, Економічною та Соціальною радою ООН надає їм універсального характеру. У преамбулі Міжнародних стандартів юридичного забезпечення прав і свобод людини ООН зазначено, що «норми міжнародного права у сфері захисту прав людини є обов'язковими для всіх держав та їх органів, включаючи співробітників правоохоронних установ»¹⁴⁵. Виконуючи свої обов'язки, посадові особи правоохоронних органів зобов'язані дотримуватися міжнародних норм у галузі прав людини, імplementованих державою в устано-

¹⁴⁴ З цими документами можна ознайомитись на сайті Верховної Ради України (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/>) або мовою оригіналу за адресою <https://ukrainesecuritysector.com/uk/topic/права-людини/міжнародне-законодавство-з-прав-люди/>

¹⁴⁵ Шмельова Г. Юридичні механізми забезпечення прав людини. *Право України*. 1994. № 10. С. 49-51.

вленому порядку, а також рішень міжнародних організацій, до виконання яких приєдналася держава (ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інші), про що в національних законодавствах мають бути відповідні положення.

Принцип верховенства закону передбачає також закріплення в законодавчих актах максимально деталізованого спектру завдань, функцій і повноважень, що має зменшити ризик зловживання суб'єктами правоохоронної діяльності власними повноваженнями. Останнє положення є особливо актуальним для нормативної бази діяльності правоохоронних органів України з її надзвичайною різноманітністю законодавчих, міжвідомчих і відомчих норм, що іноді призводить до занадто широкого трактування повноважень правоохоронних органів та, як наслідок, виникнення на практиці суперечностей між законним і підзаконним рівнями регулювання роботи персоналу. За думкою О. Солоненко, досить ефективною в цьому випадку, як свідчить практика європейських країн, є максимальна регламентація дій посадових осіб шляхом розроблення деталізованих нормативно-правових актів, настанов, рекомендацій, що передбачають усі можливі варіанти поведінки персоналу в стандартних і нестандартних ситуаціях¹⁴⁶.

Що стосується практичної реалізації міжнародних стандартів прав людини, то найчастіше в нормативних правових актах міжнародні договори включаються в правову основу діяльності певних органів правоохорони. Наприклад, відповідно до ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію», правовою основою діяльності поліції є міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України¹⁴⁷. Діяльність національної поліції України має спиратися на міжнародно-правові та європейські стандарти поліцейської роботи, здобутки світового поліцейського співтовариства. В основу діяльності Національної поліції покладено правові норми, що містяться у Рекомендації Res. (2001) 10 Комітету Міністрів державам-

¹⁴⁶ Солоненко О. М. Сучасні міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник НАВС*. 2011. №6. С. 99-100.

¹⁴⁷ Про Національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

учасникам Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», Кодексі поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690, Декларації про поліцію, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Основоположних принципів застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку 1990 р. Так, Декларацію про поліцію та Європейський кодекс поліцейської етики об'єднує ідея дотримання прав і свобод людини в поліцейській діяльності. У першому документі акцентовано на тому, що для повного забезпечення прав людини та її основних свобод, гарантованих Європейською Конвенцією, основною умовою є наявність мирного суспільства, що користується перевагами порядку та громадської безпеки. У Декларації про поліцію зазначено, що всезагальне прийняття правил професійної етики поліції з урахуванням прав людини й основних свобод сприятиме вдосконаленню європейської системи захисту прав і основних свобод людини¹⁴⁸. Важливим є положення, зазначене в Європейському кодексі поліцейської етики: «...поліція має дотримуватися суб'єктивного права, включаючи права та свободи людини, і не здійснювати довільних чи протиправних дій. Це є основоположним для правової держави і для предмета діяльності поліції в умовах демократії»¹⁴⁹.

Крім цього, міжнародні стандарти захисту прав людини для співробітників поліції визначає ЄСПЛ у свої рішеннях. Слід констатувати, що основна кількість скарг громадян України до Суду стосується незаконних дій працівників правоохоронних органів, зокрема органів поліції. Так, 29 січня 2019 року Європейським судом з прав людини було ухвалено остаточне рішення у справі «Андрєєва проти України» (заява № 24385/10). У вказаній справі Європейський суд констатував порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних

¹⁴⁸ Резолюція № 690 (1979) Парламентской ассамблеи Совета Европы “Декларация о полиции” // Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. М.: СПАРК, 1998. С. 77-81.

¹⁴⁹ Європейський кодекс поліцейської етики. URL: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8117>.

свобод у зв'язку з не проведенням державними органами ефективного розслідування обставин смерті сина заявниці, яка скаржилась за матеріальними та процесуальними аспектами статті 2 та 3, а також за статтею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на те, що її сина у 2004 році закатували до смерті працівники міліції та органи влади не провели ефективного розслідування її скарг. Європейський суд вказав, що розслідування має відповідати *мінімальним стандартам* (курсив авт.) ефективності, які включають у себе незалежність, належність і ретельність, оперативність і розумну швидкість, громадський контроль та участь близьких родичів (пункт 28 рішення). Як наголошує у своєму листі Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини І. Ліщина, «характер констатованих Європейським судом у вказаному рішенні порушень є структурним і вже тривалий час перебуває під наглядом КМ РС, який закликає державні органи проводити ефективно розслідування у справах такої категорії відповідно до практики Європейського суду»¹⁵⁰.

Крім цього, однією із актуальних та болючих проблем в діяльності правоохоронних органів України в контексті реалізації стандартів захисту прав людини, залишається поведження з особами в системі виконання кримінальних покарань. За останні десятиліття в результаті досить ефективного міжнародного співробітництва в галузі забезпечення прав і свобод людини, в тому числі стосовно системи виконання кримінальних покарань, було прийнято ряд міжнародних стандартів поведження із засудженими. Як зазначає Д. Сімонович, зважаючи на інтеграцію України до європейської спільноти, де існують давні правові традиції дотримання прав людини, питання щодо європейських стандартів у кримінальному процесі, у якому права людини піддаються найбільшим обмеженням, вкрай актуальне¹⁵¹.

Міжнародне співтовариство спробувало узагальнити правозастосовну практику виконання покарання у вигляді позбавлення

¹⁵⁰ Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році. Щодо виконання рішення Європейського суду з прав людини у справі «Андрєєва проти України». URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/03/13/20190313101256-68.pdf>

¹⁵¹ Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. С. 3.

волі (в основному в країнах Європи і Америки) і визначити в цих міжнародних актах основні тенденції розвитку пенітенціарної системи. У теорії кримінально-виконавчого права розглядається кілька варіантів класифікації міжнародних актів у зазначеній сфері. Так, професор С. Курганов¹⁵² класифікував всі міжнародні стандарти за масштабом дії на універсальні і регіональні, за спрямованістю на акти загального характеру і акти спеціального характеру, а за юридичною силою на конвенції і пакти, які є обов'язковими (Конвенція ООН проти катувань) та інші акти, які носять рекомендаційний характер (Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими). До універсальних актів віднесені міжнародно-правові документи, що прийняті ООН і поширюють свою дію на усі держави (Загальна декларація прав людини 1948 р.). Регіональні – це акти, прийняті, наприклад, Радою Європи (Європейські пенітенціарні правила 1987 р.). До актів загального характеру відносяться ті, які закріплюють основи правового статусу людини і громадянина, зокрема засудженого (Загальна декларація прав людини). До міжнародних актів спеціального характеру С. Курганов відносить ті, які встановлюють спеціальні права і обов'язки засуджених, наприклад, Мінімальні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила).

Принципове значення для кримінально-виконавчого законодавства і практики його застосування має ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, в якій говориться, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, властивої людській особистості. Відповідно до цієї статті, пенітенціарною системою для ув'язнених повинен передбачатися режим, «істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання». Неповнолітніх правопорушників слід відокремлювати від повнолітніх і надавати їм режим, який відповідає їх віку і правовому статусу.

У 1984 році була прийнята Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Конвенція передбачає, що держа-

¹⁵² Курганов С. И. Уголовно-исполнительное право: [учеб. пособие по специальности 021100 "Юриспруденция"]. Москва: ЮНИТИ: Закон и право, 2004. С. 105-106.

ви-учасники повинні розглядати тортури у відповідному національному законодавстві як злочини. Вона недвозначно забороняє будь-які посилання на виправдання тортур. У ст. 1 Конвенції визначено поняття катування (див. підрозділ 3.1), однак слід мати на увазі, що в це визначення «не включаються біль або страждання, які виникають лише в результаті законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково». Як видно, на відміну від Декларації прав людини, Конвенція в принципі допускає заподіяння болю або страждань не тільки при «законному позбавленні волі», а й в результаті дії інших «законних санкцій». 26 листопада 1987 року приймається Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, в ст. 5 якої забороняється «примусова чи обов'язкова праця». Однак в цей термін не включається, зокрема, «будь-яка робота, виконання якої звичайно вимагається під час ув'язнення, призначеного згідно з положеннями ст. 5 цієї Конвенції або під час умовного звільнення з-під варти».

Разом з тим, найбільш детальні спеціальні загальносвітові стандарти стосовно виконання покарання у вигляді позбавлення волі викладені в Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями 1955 р.¹⁵³ (далі – Правила), які узагальнюють рекомендації міжнародних пенітенціарних конгресів. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими складаються з двох частин: ч. I «Загальне застосування правила»; ч. II «Правила, які застосовуються до особливих категорій в'язнів». У ч. I викладаються основні вимоги до утримання у в'язниці. Вони встановлюють такі розділи: основні принципи, розподіл за категоріями, приміщення, особиста гігієна, одяг і спальне приладдя, харчування, фізичні вправи і спорт, медичне обслуговування, дисципліна і покарання, засоби приборкання, інформація для ув'язнених і подання ними скарг, контакти з зовнішнім світом, книги, релігія, зберігання майна ув'язнених, повідомлення про смерть, хворобу, переведення, переміщення ув'язнених, персонал закладів, інспекція. Таким чином, в рамках загальноприйнятних правил можна виді-

¹⁵³ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212

лити кілька груп стандартів, що відносяться до прийому засуджених і їх класифікації; матеріально-побутових умов; режиму; організації праці; професійної підготовки та виховної роботи; вимогам, що пред'являються до персоналу. Основними принципами зазначених стандартів є неупередженість і недопущення дискримінації щодо засуджених до позбавлення волі.

Правила встановлюють умови роздільного тримання за категоріями чоловіків і жінок (або в різних закладах, або в одному закладі, але в різних приміщеннях); незасуджених в'язнів окремо від засуджених; малолітніх від дорослих; укладених у цивільних справах окремо від ув'язнених у кримінальних. У вимогах до приміщень вказується, що там, де ув'язнені ночують в камерах або кімнатах, кожен повинен мати окрему камеру або кімнату. Якщо ж є загальні камери, осіб, що в них розміщено, необхідно ретельно відбирати на предмет їх сумісності (ст. 9). Всі приміщення, якими користуються в'язні, повинні відповідати санітарним вимогам (з точки зору кубатури цих приміщень, освітлення, опалення та вентиляції). Ув'язнені мають право на чистий і пристойний одяг, постільну білизну, яка регулярно має змінюватися. Їм слід надавати досить добре приготовану, поживну їжу хорошої якості, а також необхідну кількість питної води (ст. 17-20). Всі ув'язнені повинні мати можливість хоча б одну годину на день проводити на свіжому повітрі (ст. 21).

Медичне обслуговування ув'язнених передбачає, що всі заклади повинні мати принаймні одного медичного працівника, досвідченого в психіатрії. Лікар повинен щодня приймати або відвідувати хворих в'язнів і всіх тих, хто скаржиться на хворобу.

Оскільки в'язниці служать інститутами примусу і вимагають належного рівня управління і безпеки, Правила встановлюють, що «дисципліни і порядку слід дотримуватися твердо, вводячи, однак, тільки ті обмеження, які необхідні для забезпечення надійного нагляду і дотримання належних правил спільного життя в установі» (ст. 27)¹⁵⁴.

При поміщенні у в'язницю засуджений повинен бути поінформований про його права та обов'язки, про умови відбування

¹⁵⁴ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212

покарання. Кожен засуджений має право звернутися зі скаргою або з заявою до директору закладу, а також до вищих інстанцій. Засуджені мають право через регулярні проміжки часу під належним наглядом спілкуватися з сім'ями та іншими особами як шляхом листування, так і в ході відвідин. У кожному закладі повинна бути бібліотека.

Кожен засуджений має право сповідувати релігію. Дозволяється відвідувати заклади служителям культу, які повинні мати можливість відправляти релігійні обряди, періодично відвідувати засуджених для бесід на релігійні теми. Засуджені не мають права зберігати при собі майно, гроші, цінні предмети, одяг. Вони передаються на зберігання і повертаються засудженому при звільненні. У випадках смерті, хвороби, переведення засудженого, директор закладу повинен негайно повідомити про це дружині засудженого або близькому родичу.

Ув'язнені не можуть в дисциплінарному порядку бути змушені до робіт з обслуговування самої установи. Але це правило не повинно перешкоджати функціонуванню системи самоуправління, при якій відповідальність за певні види соціальної, виховної або спортивної діяльності покладається на самих ув'язнених.

Частина II Правил містить спеціальні вимоги, які стосуються змісту засуджених. Уточнюється, що в кожному закладі повинна бути система пілг для заохочення засуджених до доброї поведінки. Праця засуджених не повинна завдавати йому страждань. Засуджені за бажанням мають право на освіту. Велике значення Правила надають вимогам, що пред'являються до персоналу виправних установ.

В якості ще одного напрямку розвитку міжнародно-правових стандартів щодо поводження з засудженими слід окреслити діяльність з удосконалення окремих положень Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими на регіональному рівні. В результаті такої роботи і виникли Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила¹⁵⁵. Зараз вони є єдиним в світі регіональним міжнародно-правовим документом, що містить настільки великі спеціальні норми про поводження з ув'язненими. Мета дано-

¹⁵⁵ Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032

го документа полягає в тому, щоб бути довідковим посібником для персоналу установ, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі. В ряді випадків звернення до Європейських пенітенціарних правил може використовуватися для інтерпретації положень національного пенітенціарного законодавства. Вони роблять акцент на відповідальності тюремної адміністрації, а не на безпосередній захист прав окремих ув'язнених. Разом з тим підкреслюється той факт, що при досягненні ефективного тюремного управління захист прав і законних інтересів ув'язнених не повинен слабшати.

З метою посилення значення Європейські пенітенціарних (в'язничних) правил, представлення їх у вигляді цілісної філософської системи, полегшення інтерпретації положень цього документу, до них прикладена Пояснювальна записка. Вона містить коментар окремих статей Європейських тюремних правил, а також додаткові вказівки щодо їх застосування.

Підготовка засудженого до звільнення повинна починатися вже з моменту надходження ув'язненого до виправної установи. Правильна класифікація в'язнів – необхідна умова диференціації програм і засобів поводження з ними, забезпечення безпеки і ефективної керованості установи, оптимального розподілу наявних сил і ресурсів.

Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила (ст. 35) визначають принципи введення дисциплінарних стягнень, які в своїй основі аналогічні ст. 29 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими. Важливим доповненням є те, що, крім зазначеного вище, Європейські пенітенціарні правила встановлюють необхідність доступу ув'язнених до процесу апеляції. В одних випадках така процедура може бути врегульована законом, в інших становить прерогативу адміністративних органів. Крім того. п. 37 Європейські пенітенціарних правил не допускає «колективних покарань» ув'язнених за дисциплінарні проступки.

Поряд з Мінімальними стандартними правилами ООН, Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила встановлюють прийнятні межі, в рамках яких можуть використовуватися засоби обмеження особистої свободи засудженого. У їх числі згадуються наручники і гамівні сорочки. Однак використання ланцюгів або кайданів має бути заборонено. Характер і особливості застосу-

вання засобів обмеження свободи повинні здійснюватися відповідно до закону або адміністративних положень.

Разом з тим, незважаючи на те що Україна поставила свій підпис під згаданими міжнародними договорами, деклараціями і правилами щодо поводження з ув'язненими, і тим самим прийняла на себе відповідні зобов'язання, з їх реалізацією в нашій державі іноді виникають проблеми. Рекомендації (декларації) міжнародних організацій з питань виконання покарань і поводження із засудженими реалізуються в кримінально-виконавчій законодавстві України при наявності необхідних економічних і соціальних можливостей. Проблеми із дотриманням МПСПЛ в цій сфері обумовлені економічним спадом і пов'язаним із цим обмеженням матеріально-фінансових ресурсів на утримання пенітенціарної системи; зростанням злочинності і збільшенням числа засуджених; зростанням алкоголізму та наркоманії; погіршенням відносин між засудженими та персоналом пенітенціарних установ; падінням престижу професійної кримінально-виконавчої діяльності.

Слід зазначити, що як в Україні, так і на Заході характер позбавлення волі фактично визначається видом установи, в якому відбуває покарання ув'язнених. У західній пенітенціарній системі ними, як правило, є в'язниці. З цього виходять як Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, так і Європейські пенітенціарні правила. На цій основі ними визначаються можливості і критерії класифікації засуджених, умови їх розміщення, матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення, принципи управління закладами, способи організації праці засуджених, заходи безпеки тощо.

Тюремний вигляд позбавлення волі неминуче наклав відбиток на саму філософію виконання покарання, відображену в згаданих міжнародних документах. Відповідно до ст. 57 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими «ув'язнення та інші заходи, які ізолюють правопорушника від навколишнього світу, завдають йому страждань уже в силу того, що вони позбавляють у нього право на самовизначення, оскільки вони позбавляють його волі. Тому тюремна система не повинна поглиблювати страждань, що випливають з цього положення». Європейські пенітенціарні правила демонструють аналогічний підхід (ст. 64): «Ув'язнення шляхом позбавлення волі є само по собі покаран-

ням. Тому умови ув'язнення та в'язничні режими не повинні, крім як у випадку виправданою ізоляції або для підтримання дисципліни, погіршувати страждання в'язнів».

В українській пенітенціарній науці і практиці також виходять з того, що позбавлення волі – це покарання, пов'язане з ізоляцією засуджених в спеціальних установах. Однак їхній вигляд і структура помітно відрізняються від західних. Вітчизняна кримінально-виконавча система продовжує залишатися переважно системою каральної, а не виправної направленості, і це суттєва перешкода на шляху до європейської інтеграції.

Реалізація МПСПЛ, в тому числі у кримінально-виконавчій сфері діяльності, безпосередньо торкається і практики правозахисних органів України. При взаємодії суб'єктів, що представляють правоохоронну та правозахисну систему, простежується контроль за ефективністю дотриманням МПСПЛ.

Діяльність певних суб'єктів правозахисту міжнародна спільнота також намагається орієнтувати у єдиному руслі, створюючи відповідні стандарти. Так, у серпні 1990 року VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам були прийняті Основні положення про роль адвокатів, які дають посилання на міжнародні документи, що регулюють правовідносини за участі органів правоохорони. Наприклад, відповідно до цих положень, Звід принципів для захисту усіх осіб, затриманих або тих, які перебувають в умовах тюремного ув'язнення, передбачає, що кожній затриманій особі має бути надано право на допомогу, консультацію з адвокатом і можливість спілкуватися з ним; стандартні мінімальні правила утримання ув'язнених рекомендують, зокрема, щоб юридична допомога і конфіденційність у процесі її здійснення були гарантовані для осіб, які перебувають в ув'язненні¹⁵⁶.

Отже, на сьогодні можна говорити про сформовану різноманітну систему міжнародних стандартів, які визначають характер захисту прав і свобод людини та громадянина суб'єктами правоохоронної та правозахисної діяльності. Наведені в підрозділі деякі класифікації цих стандартів носять в першу чергу теоретичний характер і спонукають до більш ретельного їх вивчення,

¹⁵⁶ Основні положення про роль адвокатів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835

проникненню в їх сутність, кращому розумінню функціонального призначення МПСПЛ у національній системі права. Міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод людини мають бути фундаментальними принципами в діяльності працівників поліції та відповідати вимогам демократичного, громадянського суспільства. Функціональна діяльність поліції щодо забезпечення прав і свобод людини, відповідно до міжнародних стандартів є багатоаспектною, результати її залежать не тільки від професіоналізму її працівників, а й від ступеня довіри до них з боку громадян, налагодження співпраці з міжнародними поліцейськими організаціями та органами в цій сфері. Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі має стати фактична реалізація міжнародних стандартів у діяльності органів поліції, їх посадових осіб, які забезпечували б функціонування суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності на засадах непорушності конституційних прав і свобод людини та громадянина.

В узагальненому вигляді можна представити такі різновиди міжнародного застосування в діяльності правоохоронних органів:

1. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права, міжнародні договори України визначають загальний стан правоохоронної діяльності, її підпорядкування прийнятим нашою державою за згодою з іншими державами або в межах міжнародного співтовариства в цілому правилам і зобов'язаннями. Дії зазначених норм підпорядковані принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

2. Правоохоронні органи мають в межах своєї компетенції повноваженнями щодо безпосереднього застосування міжнародних договорів України, визнаних Україною міжнародно-правових норм. У цьому контексті при розгляді питань, зміст яких порушується не тільки внутрішньодержавним, а й міжнародно-правовим регулюванням, вони використовують міжнародні стандарти як юридична підстава прийнятих рішень. Маються на увазі варіанти самостійного, спільного і (або) пріоритетного застосування міжнародних норм.

3. Правоохоронні органи відповідно до міжнародних договорів України вступають в ділові контакти з аналогічними органами інших держав, перш за все у сфері правової допомоги та правового співробітництва.

4. Правозастосовні акти, прийняті правоохоронними органами, а також – в межах їх ведення – відомчі нормативні акти (інструкції, накази) можуть, а в належних випадках повинні, включати в себе посилання на міжнародні договори, документи міжнародно-правового характеру.

4.2. Дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини судовими органами України

У демократичній правовій державі забезпечення і захист прав людини виступають основою законності і правопорядку. Конституція України проголошує, що сенс і зміст законів визначаються правами і свободами людини і громадянина, що законодавчі та виконавчі органи державної влади та місцевого самоврядування функціонують на основі поваги до прав людини, одночасно визнавши правосуддя в якості способу забезпечення цих прав і свобод (ст. 55). Зважаючи на обраний шлях демократичного розвитку, зобов'язання України як суб'єкта міжнародного права захищати права людини, роль міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини при здійсненні правосуддя є вкрай важливою.

Реформування судової системи, впровадження сучасних європейських принципів правосуддя, поглиблюють практику застосуванням суддями норм міжнародного права, імplementованих у національне законодавство. Верховним Судом України у Постанові Пленуму № 9 від 01.11.1996 року дано роз'яснення, відповідно до якого «суд не може застосовувати закон, який регулює правовідносини, інакше як міжнародний договір. У той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України». Тобто для усіх органів державної влади, зокрема органів, що здійснюють судочинство, загальновизнана норма міжнародних угод приймається як юридично обов'язкове для держав-членів ООН правило поведінки. Застосування норм міжнародного права національними судами обумовлено міжнародними зобов'язаннями, що, в кінцевому рахунку, веде до вдосконалення власного законодавства і функціонування правових механізмів.

Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН Резолюція від 20

грудня 1971 р. № 2858¹⁵⁷ однозначно підтвердила, що принципи, які стосуються прав людини в рамках здійснення правосуддя, закріплені ст. 5, 10 і 11 Загальної декларації прав людини, включають в себе: 1) право людини на свободу від негуманного поводження або покарання; 2) право людини на цивільний або кримінальний розгляд у справедливому і неупередженому суді при гласному процесі; 3) право людини визнаватися невинним в скоєнні злочину до набрання законної сили обвинувальним вироком суду; 4) право людини на захист від ретроспективних кримінальних санкцій. Суттєве значення для затвердження розглянутих стандартів відводиться Міланському плану дій¹⁵⁸, прийнятому VII Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушеннями (1985 р.), який був затверджений спільно з Керівними принципами в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку і нового міжнародного економічного порядку. Крім цього, діяльність судових органів щодо дотримання МПСПЛ передбачені Основними принципами незалежності судових органів, Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, іншими міжнародними документами.

При застосуванні судами МПСПЛ необхідно враховувати, що принципи міжнародного права – це не статичні елементи, вони знаходяться в постійному розвитку. Наприклад, аналіз такого міжнародно-правового акта, як Рекомендація щодо міжнародного співробітництва в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку¹⁵⁹, дозволяє відзначити, що такий розвиток можливий при посиленні ролі та авторитету суду у боротьбі зі злочинністю та відновленні прав потерпілих. Відповідно з цією тезою, систему правосуддя в Україні слід бу-

¹⁵⁷ Резолюция 2858 (XXVI) Генеральной Ассамблеи ООН «Права человека при отправлении правосудия» от 20 декабря 1971 г. URL: <http://www.hro.org/docs/illex/un/res2858.php>.

¹⁵⁸ Миланский план действий: (принят на Седьмом Конгрессе ООН по предупреждению преступлений и обращению с правонарушителями, Милан, 26 авг. – 6 сент. 1985 г.) // Советская юстиция. 1992. № 13-14 (начало); № 15-16 (окончание).

¹⁵⁹ Рекомендации Организации Объединенных Наций «Относительно международного сотрудничества в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития» от 14 декабря 1990 г. URL: http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_39192.html.

дувати на принципах гуманізації законодавства і судових процедур, пошуку альтернативних способів винесення вироків і призначення покарання, не виходячи за рамки суспільних інтересів і соціальної справедливості.

Питання розвитку судочинства були розглянуті X Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками (2000 р.). В рамках діяльності Конгресу був прийнятий документ, який регламентує основні підходи до визначення відповідальності та справедливості в процесі здійснення правосуддя щодо кримінальних правопорушників і жертв злочинів¹⁶⁰, в якому було підтверджено тезу про необхідність пошуку пропорційності боротьби зі злочинами з необхідною правовою процедурою покарання. Це положення в подальшому було детально закріплено у ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У Конвенції право людини на справедливий судовий розгляд закріплено як окремий елемент правового статусу особистості, в подальшому підтверджений у Протоколі № 11. Це положення відобразило як сформовану практику діяльності судів країн, що підписали Конвенцію, так і звичаю тлумачення зазначених положень Конвенції Європейським судом з прав людини.

У поняття «права людини і громадянина на справедливий судовий розгляд» слід включати наступні принципові елементи, які викладені у Конвенції: а) публічний розгляд справи в розумні терміни при дотриманні принципу гласності процесу; б) розгляд справи незалежним і неупередженим судом, створеним в суворій відповідності з законом; в) дотримання принципу презумпції невинуватості особи, що зазнає кримінального переслідування; г) забезпечення обвинуваченому особі мінімального переліку прав в кримінальному процесі. Тлумачення європейським правом даної статті Конвенції в такому широкому сенсі пов'язано з тим, що закріплена в ній норма права має особливе значення в процесі побудови правової держави та утвердження демократичного суспільства. Причому основою для справедливого судового розгляду

¹⁶⁰ Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на вызовы XXI века: (принята на Десятом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Вена, 17 апр. 2000 г.) // Десятый Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. М.: Юрлитинформ, 2001. 496 с.

має стати інститут судового контролю судової процедури без будь-яких обмежень, що здійснюється реально, а не існуючий лише на папері.

Слід зауважити, що практика розгляду справ Європейським судом з прав людини виробила принцип справедливості, який поширив свою дію не тільки на стадію безпосереднього судового розгляду, але також і на стадію досудового провадження («вимога справедливості відноситься до процесу в цілому і не обмежується змагальними слуханнями»). Така практика визначається тим, що порушення прав осіб, що беруть участь на стадії досудового провадження, можуть серйозно вплинути на справедливе здійснення правосуддя у подальшому. Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що право людини на справедливий судовий розгляд слід розглядати в широкому сенсі, у якому охоплюється весь спектр процесуальних правовідносин.

З огляду на напрямок розвитку судочинства шляхом гуманізації, Комітет міністрів Ради Європи прийняв в 1987 році Рекомендацію № 6 R (87) 18 «Щодо спрощення кримінального правосуддя»¹⁶¹. Беручи дані Рекомендації, Комітет міністрів Ради Європи врахував особливості правових систем, які існують в різних європейських державах. Основна мета такої універсалізації забезпечення схожості існуючих (і тих, що з'являються у майбутньому) процесів оптимізації системи здійснення правосуддя. Однак така мета може бути досягнута тільки тоді, коли дані процеси не будуть ігнорувати вироблені міжнародні стандарти в області прав людини.

Основою для прийняття Рекомендацій стала ситуація, пов'язана із значною завантаженістю судів, як правило, з розгляду справ незначного характеру, яка прямо позначалася на збільшення термінів тривалості кримінальних процесів в системі кримінального правосуддя, що, в свою чергу, негативним чином впливало на репутацію системи правоохоронних органів. Подібна ситуація, крім того, викликала масштабні порушення права людини на розумні строки судового розгляду, адже завантаженість не повинна виправдовувати такий стан. Країнам було запропоно-

¹⁶¹ Рекомендація № 6 R (87) 18 «Относительно упрощения уголовного правосудия» (1987 г.). URL: [http://www.1.umn.edu/humanrts/russian/euro/RRec\(87\)18.html](http://www.1.umn.edu/humanrts/russian/euro/RRec(87)18.html).

вано трансформувати політику в сфері здійснення правосуддя через розробку нових способів, які могли б змінити сучасний загальний порядок судового розгляду.

У процесі дотримання судами МПСПЛ не можуть бути залишені без уваги питання забезпечення прав потерпілих. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985 р.) і Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо здійснення цієї Декларації закріпили положення про те, що жертви злочину мають право не тільки на доступ до системи правосуддя, а й на якнайшвидше винесення рішення про компенсації за заподіяну шкоду в рамках національного законодавства. Особлива увага до проблеми становища потерпілого була вперше звернута саме європейською організацією, за допомогою прийняття Конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів. Верховний Суд України у постанові Пленуму № 13 від 02.07.2004 року звертає увагу судів на те, що послідовне і неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінально-процесуального законодавства України, якими передбачені права потерпілих від злочинів, є однією з важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань¹⁶².

Для забезпечення реалізації даного права рекомендується передбачити можливість встановлення як офіційних, так і неофіційних процедур, в тому числі посередництва або місцевої практики, для того щоб сприяти примиренню сторін в судовому розгляді і забезпечення жертвам відшкодування шкоди. Крім того, кінцевий результат врегулювання конфлікту має бути, в першу чергу, сприятливим для жертв злочину і не виходити за рамки, передбачені при використанні офіційної системи правосуддя. Особа, яка потерпіла від злочину, у всіх випадках повинна забезпечуватися правом: 1) на отримання повної інформації про рух справи по вирішенню поданої ним скарги; 2) формулювання своєї думки і її врахування в тих випадках, коли справою порушені особисті інтереси жертви; 3) надання належної допомоги в процесі всього судового розгляду; 4) використання всіх заходів, зда-

¹⁶² Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів. Постанова Пленуму № 13 Верховного Суду України від 02.07.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>

тних звести до мінімуму незручності жертв злочинів, забезпечити охорону її особистому життю; 5) забезпечення безпеки жертви злочину, а також безпеки членів його сім'ї та свідків; 6) недопущення невинуватого збільшення термінів надання компенсації.

Крім того, необхідно сприяти створенню і збільшенню державних фондів, спрямованих на надання компенсації жертвам злочинів. Особливо слід звернути увагу на дотримання принципу якнайшвидшого розгляду питання про компенсацію заподіяної шкоди, внаслідок того що швидкість прийняття рішення про відшкодування шкоди незвичайно важлива, адже компенсація призначена для згладжування негативного переживання потерпілого, пов'язаного зі злочинним діянням, яке особливо гостро в перші дні після скоєння злочину. Затримка у відшкодуванні шкоди, навпаки, тягне дискредитацію самої ідеї правового регулювання.

Істотний вплив на розвиток міжнародно-правових стандартів прав людини надають постанови Європейського суду з прав людини. Міжнародно-правові стандарти, що розвиваються ЄСПЛ (в першу чергу це певні положення Європейської Конвенції і протоколів до неї), отримали тлумачення Суду і відображені в його правовій позиції по конкретній справі. Тлумачення ЄСПЛ положень Конвенції та протоколів до неї, що сприяють формуванню правової позиції Суду в розглянутій їм справі, нерідко призводить до вироблення положення, що розширює зміст існуючих стандартів або має значення для подальшої практики держав, в результаті якої формується новий стандарт.

Конвенція відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України, ст. 32 встановлює поширення юрисдикції Європейського суду на всі питання тлумачення та застосування Конвенції. Україна як незалежна держава Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» (п. 1) визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. На підтвердження обов'язку держави виконати рішення Європейського суду у справах проти України та усунути причини порушення Конвенції 1950 р. і протоколів до неї, а також створити передумови для зменшення кількості заяв до Європейського

суду проти України, Верховна Рада прийняла Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У п. 1 ст. 2 цього Закону підтверджено обов'язковість виконання Україною рішення Європейського суду відповідно до ст. 46 Конвенції. Серед заходів загального характеру було передбачено зміну практики застосування законодавства українськими судами і рішення Європейського суду визнано джерелами права, якими суди в Україні керуються при вирішенні справ. Згідно зі ст. 19 Закону, орган представництва України в Європейському суді здійснює перевірку всіх проектів нормативно-правових актів на предмет узгодженості з Конвенцією 1950 р., а невідповідність їх положень є підставою для відмови в його державній реєстрації.

Забезпеченню рішень суду сприяє ст. 382 Кримінального кодексу України, де за умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду передбачена посилена кримінальна відповідальність. У науково-практичних коментарях до КК записано, що невиконання службовою особою рішення Європейського суду містить склад злочину за умови, що таке рішення є остаточним¹⁶³. З огляду на зміст ст. 2 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», така відповідальність може наставати за невиконання рішення Європейського суду у справах проти України, оскільки саме ці рішення є обов'язковими до виконання, і цим же Законом передбачено зміну практики правозастосування судами України. Крім того, Верховному Суду згідно із відповідними положеннями процесуальних кодексів: п. 2 ст. 237 КАС, п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК, п. 2 ст. 11116 ГПК, п. 2. ч. 1 ст. 400¹⁶⁴ КПК, надано повноваження переглядати судові рішення з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

¹⁶³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. / за заг. редакцією П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка К., 2009. Т. 1. С. 465.; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за редакцією М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К., 2012. С. 1116-1117.

¹⁶⁴ Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики. Науково-практичні матеріали апеляційного суду Запорізької області 2011 р. С. 5.

Дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини судовими органами України безпосередньо пов'язано із застосуванням суддею рішень ЄСПЛ. Але цей процес, незважаючи на формальні підстави його дії, викликає певні труднощі, пов'язані із кваліфікацією судді, його вмінням застосувати певне джерело права стосовно конкретної ситуації. Крім цього, існують об'єктивні причини неоднозначного тлумачення рішень ЄСПЛ. У розумінні правового статусу ЄСПЛ існують два основних підходи: а) ЄСПЛ є «вищим» судом по відношенню до національних судів, а тому може змінювати або скасовувати рішення національних судів і б) ЄСПЛ є лише «субсидіарним» інститутом по відношенню до національних судів, а тому його рішення повинні мати лише рекомендаційний (а не обов'язковий) характер. Вітчизняний законодавець розглядає рішення ЄСПЛ переважно як підставу для перегляду відповідного судового рішення Верховним Судом, але не як безумовну обов'язковість правових позицій, що містяться в рішенні ЄСПЛ для Верховного Суду під час відповідного провадження. Разом із тим, рішення ЄСПЛ, постановлені в справах проти України, відповідно до вже згаданих норм чинного законодавства є обов'язковими для держави Україна.

З цього випливає питання визначення юридичної сутності судових рішень ЄСПЛ. Рішення й постанови ЄСПЛ мають прецедентний характер, при винесенні нових ухвал він керується оцінками й рішеннями, які сам сформулював раніше по інших аналогічних справах. Як зазначає А. Селіванов, створене ЄСПЛ право є класичним прецедентним, підставою якого є принцип «ratio decidendi» («підстава для виконання»), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країн-учасниць Конвенції. Таким чином, прецедентне право цього Суду є особливим джерелом права України. Це необхідно враховувати насамперед публічній владі, яка є відповідачем у процесах за позовами громадян України¹⁶⁵.

За думкою С. Афанасьєва, юридичний плюралізм судового прецеденту може бути «моделлю, що має в собі використовувани

¹⁶⁵ Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та сучасні погляди: моногр. К.: УАІД «Рада», 2009. С. 348.

принципи» (principle – exempling model), яка, на відміну від часткової аналогії або нормовстановлення, спрямована на синтез судових актів, що включають виявлені стержневі правові принципи або засадничі ідеї, здатні виступати регулювальниками соціальних відносин. Саме в такому вигляді остаточні рішення ЄСПЛ входять до системи джерел цивільного процесуального права країни, що допустила порушення міжнародного договору¹⁶⁶. Правові позиції ЄСПЛ, пише А. Дідікін, є результатом аналізу аргументів і висновків суду, що утворюють інтелектуально-юридичний зміст судового рішення, яке є не чим іншим як суттю рішення правового. І в цьому сенсі правові позиції, будучи принципами, що лежать у підґрунті рішення, є обов'язковими для застосування в аналогічних ситуаціях усіма іншими суб'єктами права, тобто правова позиція практично нічим не відрізняється від *ratio decidendi*¹⁶⁷.

Ситуація із дотриманням судами МПСПЛ, використовуючи рішення Європейського суду, відрізняється певний дуалізмом, який у свій час був сформульований колишнім суддею Європейського суду *ad hoc* С. Шевчуком. На його думку, існує «подвійний» захист прав людини та основоположних свобод, перелік яких збігається на конституційному та конвенційному рівнях¹⁶⁸, однак національними судами при дотримання міжнародних стандартів прав людини така єдність, на жаль, ще не завжди підтверджується. Не дивлячись на проведення в Україні судової реформи, судова влада в Україні поки що не відповідає запитам сучасного українського суспільства і об'єктивно неспроможна забезпечити належний захист прав, свобод та законних інтересів громадян відповідно до засад правової держави та верховенства права. Підтвердженням цього є зростання кількості звернень проти України до Європейського суду і непоодинокі факти судових по-

¹⁶⁶ Афанасьев С. Ф. Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико-практическое исследование влияния Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2010. С. 24.

¹⁶⁷ Дідікін А. Рішення Європейського суду з прав людини у національній правовій системі. *Юрид. журн. Юстиніана*. 2009. № 1. С. 65-68.

¹⁶⁸ Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики. Науково-практичні матеріали апеляційного суду Запорізької області 2011 р. С. 5.

милок, які вдалося виправити у національній правовій системі за нововиявленими обставинами. Зокрема, за даними Уповноваженого у справах Європейського суду, у 2018 році Україна займала 3 місце серед держав-членів РЄ за подачею скарг до ЄСПЛ, а на розгляді Суду перебувало загалом 56 350 справ¹⁶⁹. Також у 2017 році на виконання рішень Європейського суду з державного бюджету було сплачено 61 365,79 тис. грн¹⁷⁰. У зв'язку із цим, ще раз слід звернути увагу на вирішення судовою владою питання створення сучасних мінімальних стандартів захисту прав людини, що визначені практикою Європейського суду.

Аналіз судової практики місцевих та апеляційних судів щодо застосування окремими суддями правових позицій ЄСПЛ дозволяє зробити висновок, що якість посилань на рішення Європейського суду залишається низькою. Має місце відсутність обґрунтованості в способах застосування посилань на правові позиції ЄСПЛ, що містяться в його рішеннях, а також їх повна відсутність поряд із некоректним використанням і самих правових позицій на підставі фактичної подібності «фабул» справ, без урахування всього комплексу юридично значущих обставин. О. Сердюк визначає перелік типових недоліків національної судової практики щодо рішень Європейського суду¹⁷¹: 1) досить високий рівень декларативних, формальних посилань на практику ЄСПЛ, а також посилань, де сумнівною є наявність зв'язку Конвенції та предмету судового розгляду; 2) нечітке уявлення суддів про суб'єктний склад судових спорів, щодо яких може бути застосовано ті чи інші положення Конвенції; 3) рідкісними є ситуації, коли посилання на практику ЄСПЛ є результатом самостійного та обумовленого обставинами конкретної справи вибору судді а не використанням чи то правової позиції вищого суду, чи то рі-

¹⁶⁹ Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/03/13/20190313101256-68.pdf>

¹⁷⁰ Інформація щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-vikonannya-rishen-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravah-proti-ukraini>

¹⁷¹ Сердюк О. В. Практика Європейського суду з прав людини в українських судах: прикладні аспекти. Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листоп. 2016 р.: у 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 18-25.

шень своїх колег; 4) «надмірність посилання», навіть в тих випадках, коли посилання є доречним та сумісним з предметом розгляду; 5) маніпулятивне застосування практики ЄСПЛ; 6) відсутність чіткого розрізнення «правових позицій ЄСПЛ («прецеденту»)» та «мотивації/аргументів ЄСПЛ у конкретній справі»; 7) необхідність додаткового з'ясування доцільності використання практики ЄСПЛ у випадках, коли національний закон дає чітку та однозначну позицію.

Що ж стосується вищих судів, то хоча вони й застосовують у своїх рішеннях європейські стандарти прав людини, але не прагнуть активно розширювати застосування цих стандартів нижчими судами. Як зазначає Л. Москвич, це перешкоджає процесу уніфікації стандартів у галузі прав і свобод людини, і не сприяє орієнтації нижчестоящих судів загальної юрисдикції на правильне і коректне використання правових позицій ЄСПЛ при відправленні правосуддя, що, в кінцевому підсумку, перешкоджає реалізації тих цілей, на досягнення яких були спрямовані ратифікація Конвенції і визнання юрисдикції ЄСПЛ¹⁷². Поліпшити ситуацію в цій сфері покликані відповідні тренінги для суддів загальних судів України щодо застосування практики Європейського суду з прав людини, підготовка та розповсюдження відповідних спеціальних видань¹⁷³ під егідою міжнародних організацій.

Головним завданням суддів у їх намаганні дотримуватися МПСПЛ є пряме застосування вітчизняного законодавства, що містить міжнародні стандарти прав людини. Так, норми Конституції України, що визначають права і свободи людини, мають форму декларації або матеріального права, однак це ніяк не відмінює їх статус норм прямої дії. Судова процедура захисту цих норм успішно реалізується в США, багатьох країнах Європи, адже реалізувати зазначене право органами публічної влади у будь-який спосіб, окрім судового, практично неможливо. На думку С. Шевчука, «українські правники-позитивісти не визнають *de facto* прямої дії норм про права людини та основні свободи у так

¹⁷² Москвич Л. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику національних судів. Наукове життя. Випуск 27, 2014. С. 328.

¹⁷³ Див.: Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.

званих важких справах, коли ці норми не можуть застосовуватися судами безпосередньо, а потребують конкретизації шляхом прийняття законів, які визначають зміст цих прав та встановлюють обмеження на їх реалізацію»¹⁷⁴. Наслідком такого підходу до розуміння природно-правового походження прав людини та їх змісту є їх вилученість із судового процесу як таких, що не мають самостійного юридичного значення, без «конкретизуючого закону» і це тоді, коли в ч. 3 ст. 8 Конституції передбачено, що «норми Конституції є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується».

У п. 25 Висновку № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права зазначено, що «національні суди є відповідальними за застосування європейського права. Від них у багатьох випадках вимагається його пряме застосування. Від них також вимагається тлумачення національного права у відповідності з європейськими стандартами». Врахування практики Європейського суду при дотриманні національними судами МПСПЛ актуалізує питання про примат для українських суддів природного права над позитивним, оскільки Конвенція та практика ЄСПЛ присвячена саме природним правам людини. Зазначаючи на процесуальний характер цих прав у кримінально-правовій процедурі, їх слід розглядати і як «матеріальні права конституційного рівня»¹⁷⁵, як це відбувається у багатьох демократичних країнах. Таким чином, природні права людини (крім тих, що мають форму декларацій), закріплені в Конституції України (як і в конституціях інших країн), одночасно є нормами як матеріального, так і процесуального права, а також нормами прямої дії і згідно з ч. 2 ст. 21 Конституції України є «невідчужуваними та непорушними».

Найбільш складним завданням, що стоїть перед будь-яким судом, який вирішує спір, є пошук справедливого рішення. Але

¹⁷⁴ Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики. Науково-практичні матеріали апеляційного суду Запорізької області 2011 р. С. 40.

¹⁷⁵ Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К., 2006. С. 180.

норма позитивного права не завжди містить справедливий варіант розв'язання конкретного спору, що став предметом розгляду у суді. Причина може бути в тому, що позитивне право не завжди враховує інтереси звичайних громадян, що ще раз підкреслює необхідність більш активного застосування національними судами прецедентного права. Ефективне тлумачення прав людини як природніх (право по природі) і позитивних (право на розсуд) може вивести українську судову систему на зовсім інший рівень розвитку з метою досягнення реальної незалежності й самостійності. Звісно, рух по шляху реалізації норм природного права в судових рішеннях не буде швидкий, але є єдиним правильним. Допомогти українським суддям принципово змінити підходи до тлумачення ситуацій, пов'язаних із дотриманням МПСПЛ, здатні саме рішення (практика) Європейського суду.

Таким чином, сформована до теперішнього часу практика судів загальної юрисдикції, пов'язана з реалізацією міжнародно-правових положень, дозволяє виділити наступні основні форми взаємодії міжнародного і національного права: а) закріплення норми міжнародного права в якості юридичного факту виникнення внутрішньодержавних відносин; б) тлумачення норми внутрішньодержавного права з урахуванням норм міжнародного права, що є обов'язковими для України; в) реалізація положень міжнародного договору України, що містить інші правила, ніж закон України; г) реалізація положення міжнародного договору України, що містять правила, аналог яких відсутня в національному праві.

Слід визнати, що практика застосування судами України міжнародно-правових стандартів прав людини є суттєвим фактором розвитку судочинства, спрямованим на зміцнення принципів побудови правової держави і громадянського суспільства. Конкретизація судами наявних міжнародно-правових норм у сфері захисту прав людини, їх осмислене застосування до конкретних обставин створюють основу для визнання міжнародно-правових норм в якості еталонів, як в рамках внутрішньодержавної, так і на рівні міжнародно-правової системи. При цьому розмежування прав людини на природні і позитивні шляхом судового тлумачення може вивести українську судову систему на зовсім інший рівень розвитку з метою досягнення реальної незалежності й са-

мостійності. Для цього слід більш зважено та ефективно використовувати рішення ЄСПЛ, зокрема ту його частину (*ratio decidendi*), що містить правове тлумачення норми ЄКПЛ та є джерелом права для українських судів.

Питання для самоконтролю:

1. *Які основні правові підстави дотримання МПСПЛ правоохоронними та правозахисними органами України?*
2. *У чому полягає специфіка дотримання МПСПЛ правоохоронними органами України?*
3. *Які види міжнародно-правових стандартів прав людини підлягають дотриманню правоохоронними та правозахисними органами України?*
4. *Які можна виділити правові підстави дотримання МПСПЛ судовими органами України?*
5. *У чому полягає специфіка дотримання МПСПЛ при вирішенні національними судами судових справ, пов'язаних із захистом прав людини або відновленням порушеного права?*
6. *Яка правова природа рішень (практики) Європейського суду з прав людини? Чи можна вважати рішення ЄСПЛ джерелом права для українських судів?*

Спеціальна література:

Нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
2. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 31. Ст. 429.
3. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

4. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.

5. Про правонаступництво України: Закон України 12 вересня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.

6. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

7. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

9. Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на вызовы XXI века: (принята на Десятом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Вена, 17 апр. 2000 г.) // Десятый Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Москва: Юрлитинформ, 2001. 496 с.

10. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118

11. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160

12. Європейська конвенція про громадянство від 7 листопада 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 13. Ст. 359.

13. Європейський кодекс поліцейської етики. URL: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8117>

14. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032

15. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України 23 березня 2017 р. № 164. *Офіційний вісник України*. 2017. № 61. Стор. 180. Ст. 1886.

16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., з поправками, внесеними відпо-

відно до положень Протоколів № 11 та № 14 URL: http://zakon№2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

17. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) 13 грудня 2006 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 17, / № 101 (2009, ст. 3496). Стор. 93. Ст. 799.

18. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року із змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161

19. Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 року. *Офіційний вісник України*. 2013. № 51 / № 12. ст. 450. Стор. 447. Ст. 1875.

20. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_011

21. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085

22. Миланський план дій: (принят на Сьомом Конгресі ООН по предупреждению преступлений и обращению с правонарушителями, Милан, 26 авг. - 6 сент. 1985 г.) // Советская юстиция. 1992. № 13-14 (начало); № 15-16 (окончание).

23. Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних. URL: <http://www.un.org/ru/documents/>

24. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154/card4#History

25. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

26. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon№2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

27. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon№2.rada.gov.ua/laws/show/995_042

28. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 10 грудня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_i50/card6#Public

29. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212

30. Основні положення про роль адвокатів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835

31. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 17 липня 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 30. Ст. 260.

32. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

33. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.

34. Про закордонних українців: Закон України від 4 березня 2004 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 25. Ст. 343.

35. Про затвердження зразків довідок про подання особою заяви про надання їй статусу біженця, про особу стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання їй статусу біженця, про прийняття скарги до розгляду, про звернення до суду: Наказ Державного комітету України у справах еміграції від 14 квітня 2004 року № 21. *Офіційний вісник України*. 2004. № 18. С. 68-74.

36. Про затвердження рекомендацій щодо проведення щорічної акції «16 днів проти насильства» від 17 вересня 2012 р. № 581. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0581739-12>

37. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

38. Про імміграцію: Закон України від 7 червня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 41. Ст. 19.

39. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21 січня 1994 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 18. Ст. 101.

40. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 83.

41. Про практику застосування судами законодавства, яким

передбачені права потерпілих від злочинів. Постанова Пленуму № 13 Верховного Суду України від 02 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>

42. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283.

43. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

44. Резолюція 2858 (XXVI) Генеральної Асамблеї ООН «Права человека при отправлении правосудия» от 20 декабря 1971 г. URL: <http://www.hro.org/docs/ilex/un/res2858.php>.

45. Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803

46. Рекомендации Организации Объединенных Наций «Относительно международного сотрудничества в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития» от 14 декабря 1990 г. URL: http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_39192.html.

47. Рекомендация № 6 R (87) 18 «Относительно упрощения уголовного правосудия» (1987 г.). URL: [http://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/RRec\(87\)18.html](http://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/RRec(87)18.html).

48. Руководящие принципы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного экономического порядка // Сборник важнейших документов по международному праву. М., 1997.

49. Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Нью-Йорк: ООН, 1992. 334 с.

50. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: http://www.un.org.ua/images/documents/3718/UN%20Charter_Ukraine.pdf

51. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Стор. 83. Ст. 2125.

Підручники, навчальні посібники, наукові публікації

1. Абдрашитова В. З. Теоретико-правовые основы исполнения решений Европейского Суда по правам человека Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 12.00.01. Москва, 2008. 28 с.
2. Афанасьев С. Ф. Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико-практическое исследование влияния Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2010. 46 с.
3. Биштыга А. Европейский суд по правам человека; науч. ред. А. Е. Вашкевич; пер. с пол. Е. Г. Генделя. Минск: Тесей, 2000. С. 10-30.
4. Блажівська Н. Є. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Порівняльний аспект. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 2. С. 83-89.
5. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. 464 с.
6. Брич Л. Кримінальне законодавство України і практика його застосування у світлі європейських стандартів прав людини. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Вип. 51. С. 308-322.
7. Буроменский М. В. Обращение в Европейский суд по правам человека: практика Суда и особенности украинского законодательства. Харьков: Фолио, 2000. 32 с.
8. Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение*. 2007. № 1. С. 112-124.
9. Гомьен Д. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы. Страсбург: Изд. Совета Европы, 1994. 136 с.
10. Гомьен Д., Зваак Л., Харрис Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. Перевод с английского; под науч. ред. Л. Б. Архипова. М.: Изд-во МНИМП, 1998. 600 с.
11. Гультай М. Роль європейських стандартів правозахисту

у конституційному судочинстві України. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 54-66.

12. Де Сальвіа М. *Европейская конвенция по правам человека*. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 267 с.

13. Дідікін А. Рішення Європейського суду з прав людини у національній правовій системі. *Юстиніана*. 2009. № 1. С. 65-68.

14. Дудаш Т. І. *Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб.* Київ: Алерта, 2016. 488 с.

15. *Европейский суд по правам человека. Избр. решения: в 2 т./ предс. ред. кол. В. А. Туманов*. Москва: НОРМА, 2000. Т. 1. 856 с.

16. Євінтов В. І. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (Коментар до ст. 9 Конституції України). *Укр. часопис прав людини*. 1998. № 1. С. 26-28.

17. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської*. К.: ВІ-ПОЛ, 2004. 960 с.

18. *Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В. Г. Буткевича*. К.: Ред. журн. «Право України», 2011. Вип. 1.

19. *Європейські стандарти в галузі прав людини / Міністерство юстиції України*. Київ: Ін Юре, 2002. 232 с.

20. *Заключительные замечания и рекомендации конвенционных органов ООН по докладам Украины в сфере соблюдения прав человека: Сб. док. / Под ред. Н. И. Карпачевой*. К.: К.И.С., 2004. 160 с.

21. *Запобігання тортурам в Україні: Виконання національних та міжнародних стандартів поводження з особами, що затримані та позбавлені волі: посібник*. Київ: Сфера, 2003. 240 с.

22. *Захист інтересів держави в Європейському суді. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини*. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329

23. *Збірники витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді (станом на січень 2018 року)*. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/science/prints/890-1/>

24. *Інформація щодо виконання рішень Європейського суду*

з прав людини у справах проти України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-vikonannya-rishen-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravah-proti-ukraini>

25. Карпачова Н. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – основа формування європейських стандартів прав і свобод людини в Україні. *Право України*. 2010. № 10. С. 24-42.

26. Касараба Ю. Я. Адміністративно-правове забезпечення впровадження міжнародно-правових стандартів у діяльність органів міліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 21 с.

27. Касараба Ю. Я. Адміністративно-правові засади дотримання прав людини щодо затриманих у світлі міжнародних стандартів. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2006. Т. 1. С. 123-127.

28. Касараба Ю. Я. Поняття та принципи правового регулювання діяльності міліції щодо забезпечення міжнародних стандартів прав людини в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2008. № 2. С. 81-90.

29. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Застосування в Україні: Офіційне видання / Міністерство юстиції України. Київ, 2006. 176 с.

30. Кретьова І. Ю. Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 13 (1). С. 25-28.

31. Крижановський В. Я. Міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементація в систему правозахисту в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 42. С. 116-123.

32. Курило В., Панталієнко П. Судовий прецедент у правовій системі України: окремі аспекти практики реалізації. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/1. С. 100-105.

33. Мазур М., Тагієв Є., Беніцький А., Кострицький В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навч. посібник. Луганськ, 2006. 600 с.

34. Манукян В. И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии: науч.-практ. пособие. Киев: Истина, 2006. 368 с.
35. Международное право в документах: учеб. пособие / Сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2000. 880 с.
36. Москвич Л. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику національних судів. *Наукове життя*. Вип. 27. 2014. С. 327-335.
37. Муравйов В. Захист прав людини в Європейському Союзі. *Право України*. 2011. № 6. С. 85-100.
38. Мушак Н. Механізм правового регулювання відносин України та Європейського Союзу у сфері захисту прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 5. С. 5-14.
39. Наливайко Л. Р. Гарантування трудових прав державних службовців в умовах очищення влади в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 2 С. 83-88.
40. Наливайко Л. Р., Вітвіцький С. С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. № 5. С. 28-33.
41. Наливайко Л. Р., Романов М. Ю. Політичні права внутрішньо переміщених осіб в Україні: реалії та проблемні аспекти. *National law journal: theory and practice*. 2018. № 5 (21). С. 15-18.
42. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини: навч. посібник. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2014. 152 с.
43. Нікольська О. Конституційне право на мирні зібрання: проблеми реалізації. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 33-37.
44. Нудненко Л. Деякі проблеми змісту та реалізації конституційного права на свободу слова. *Право України*. 2012. № 8. С. 100-113.
45. Обязательства государств-участников Европейской конвенции о защите прав человека по исполнению постановлений Европейского суда / под ред. Л. М. Чуркиной; общ. ред. С. И. Беляева. Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2005. 134 с.
46. Окремі рішення Європейського Суду з прав людини проти України, які стосуються МВС / Харківська правозахисна група. Харків, 2009.

47. Олійник В. Конституційне право на свободу та особисту недоторканність: поняття та характерні риси. *Право України*. 2000. № 12. С. 33-36.

48. Оніщенко Н. До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності). *Право України*. 2013. № 9. С. 176-193.

49. Оніщенко Н. Захист прав і свобод людини в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 47-54.

50. Остапенко В. В. Конституційна скарга у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Форум права*. 2016. № 4. С. 240-251.

51. Паліюк В. Запровадження європейських стандартів у галузі прав людини в українську судову практику. *Юридичний журнал*. 2008. № 7-8. С. 73-81.

52. Паліюк В. П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Київ: Фенікс, 2004. 264 с.

53. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 18 с.

54. Погорілко В. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття. *Право України*. 1999. № 4. С. 7-11.

55. Погорілко В. Ф. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії і практики). *Право України*. 2005. № 8. С. 144-146.

56. Подима Я. Конституційно-правовий принцип рівності громадян: актуальні питання теорії та практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 8. С. 96-99.

57. Подковенко Т. О., Бобер С. Ю. Право на життя як найвища цінність. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 34-38.

58. Полетило К. Європейська Конвенція про судовий захист інформаційних прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 11. С. 181-185.

59. Полешко А. Рада Європи – на захисті прав людини. *Право України*. 1999. № 7. С. 36-38.

60. Полянський Т. Особливості зловживань окремими правами, гарантованими Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Юридична Україна*. 2009. № 8. С. 28-33.
61. Полянський Т. Заборона Євроконвенцією зловживання правом та практика її офіційного тлумачення. *Право України*. 2010. № 10. С. 179-183.
62. Попеску І. Права національних меншин у законодавстві та міжнародних зобов'язаннях України. *Людина і політика*. 1999. № 2. С. 51-52.
63. Постульга В. Термінологічні проблеми визначення меж інформаційних прав людини. *Право України*. 2001. № 11. С. 105-107.
64. Похил О. Поняття і зміст конституційного права на захист своїх прав. *Юридична Україна*. 2009. № 5. С. 25-29.
65. Пошва Б. М. Міжнародні стандарти захисту прав людини як складова утворення незалежної судової влади в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 10. С. 20-33.
66. Присяжнюк Т. Система Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини – унікальний інструмент захисту порушених прав. *Право України*. 2001. № 6. С. 32-36.
67. Присяжнюк Т. Стаття 5 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини (підходи до розуміння основних положень). *Право України*. 2001. № 12. С. 28-32.
68. Приходько С. Здійснення громадянами права на соціальних захист та гарантії його забезпечення. *Право України*. 2000. № 2. С. 18-22.
69. Прокопов Д. Є. Теорія «гарантій держави» М. Алексєєва в контексті проблеми забезпечення прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 7 (105). С. 9-18.
70. Прокопчук І. Сутність та структура свободи. *Людина і політика*. 2000. № 1. С. 30-34.
71. Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням та жорсткому поводженню / Харківська правозахисна група. Харків: Фоліо, 2003. 160 с.
72. Пушкіна О. Інститути громадянського суспільства в системі захисту прав і свобод людини. *Юридична Україна*. 2012. № 1 (109). С. 4-11.
73. Рабінович П. Європейська конвенція з прав людини: філософсько-антропологічні та гносеологічні засади її застосування

Страсбурзьким судом. *Право України*. 2010. № 10. С. 135.

74. Рабінович П. Загальна декларація прав людини – вселюдський ідеал гуманізму (до 50-річчя прийняття). *Право України*. 1998. № 12. С. 8-14.

75. Рабінович П. Знання практики Європейського суду з прав людини як передумова виникнення ефективного використання механізму їх захисту в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 42-46.

76. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії наук України*. 2016. № 1. С. 19-29.

77. Рабінович П. М. Рішення Європейського суду з прав людини як «праволюдні» стандарти. Європейський суд з прав людини. Матеріали практики (1993-2003 рр.) / Праці Львів. лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування АПрН України. Київ: Фенікс, 2004. С. 9-24.

78. Рабінович П. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Право України*. 2010. № 2. С. 18-22.

79. Рабінович С. Природно-правові підходи в інтерпретаційній практиці Страсбурзького суду. *Право України*. 2010. № 10. С. 166-170.

80. Рабінович С. Проблеми застосування принципу рівності в захисті прав людини (за матеріалами практики Конституційного суду України). *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 3. С. 7-20.

81. Ригіна О. США: соціально-правові проблеми здійснення права дитини на життя у ХІХ – на початку ХХ ст. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 5. С. 3-7.

82. Рижук Ю. Теоретико-правовий аналіз міжнародно-правового забезпечення економічних прав і свобод людини та громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 8. С. 3-7.

83. Ровер К. Служить и защищать. Права человека и гуманитарное право для сил безопасности и правопорядка. Москва: МККК, 1999. 400 с.

84. Руднева О. М. Розвиток концепції прав людини під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 11. С. 30-36.

85. Руднева О. М. Теоретичні проблеми класифікації міжна-

родних стандартів прав і свобод людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. №9. С. 32-42.

86. Руднєва О. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ. *Юридична Україна*. 2012. № 4. С. 15-19.

87. Саленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2014. № 3. С. 263-269.

88. Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та сучасні погляди: монографія. Київ: УАІД «Рада», 2009. 560 с.

89. Сердюк О. В. Практика Європейського суду з прав людини в українських судах: прикладні аспекти. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листоп. 2016 р.: у 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 18-25.*

90. Симонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.

91. Симонович Д. В. Міжнародні стандарти з прав людини у сфері кримінального судочинства: зміст та класифікація. *Право і суспільство*. 2010. № 2. С. 178-183.

92. Скригонюк М. І. Права і свободи людини та європейські стандарти кримінального судочинства: новітні філософсько-правові погляди. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 2. С. 61-66.

93. Слабко С. М. Правове забезпечення та особливості реалізації прав осіб з інвалідністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 44-46.

94. Славкіна Н. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод и национальные законодательства. *Власть*. 2000. № 6. С. 29-34.

95. Слинько Т. Еволюція права на свободу слова: порівняльно-правовий аспект. *Leges si Viata*. 2017. № 9, ч. 2. С. 110-114.

96. Смокович М. Право на свободу мирних зібрань: реалії та перспективи в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 22-30.

97. Солоненко О. М. Сучасні міжнародні стандарти забез-

печення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник НАВС*. 2011. №6. С. 95-103.

98. Сорока О. Значення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини для кримінального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 2. С. 22-26.

99. Софінська І. Д. Ефект консюмеризму в концепції громадянства. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 203-2014.

100. Сташкін Б. Поняття права соціального забезпечення. *Право України*. 2000. № 5. С. 24-26.

101. Стащенко О. До питання про вдосконалення механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 6. С. 115-118.

102. Степаненко К. В. Система судочинства в зарубіжних країнах та міжнародні суди: науково-практичні рекомендації. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 37 с.

103. Сурженко О. А. Право дитини на житло. *Форум права*. 2016. № 4. С. 291-295.

104. Тимошенко В. І. Формування концепції свободи особистості в історії політико-правової думки. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. № 71. С. 33-48.

105. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.

106. Толочко О. Європейський досвід застосування ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2001. № 6. С. 41-43.

107. Толочко О. Міжнародно-правові стандарти захисту права особи на свободу і особисту недоторканість. *Юридичний журнал*. 2006. № 3. С. 122-127.

108. Томкіна О. О. Принцип партнерства у відносинах між інститутами громадянського суспільства і держави: конституційно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 62-65.

109. Третьяков Д. Застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні. *Віче*. 2007. № 9-10. С. 41-44.

110. Туряниця В. В. До проблеми вдосконалення поняття «правова соціалізація особистості». *Порівняльно-аналітичне пра-*

во. 2017. № 1. С. 27-29.

111. Федорова А. Захист соціальних прав у рамках Європейської конвенції з прав людини. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 241-251.

112. Фесенко О. А. Адміністративна відповідальність у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 4. С. 100-104.

113. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

114. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Київ: С. Я. Фурса, 2007. 52 с.

115. Христенко Н. Право на недоторканність житла у різних конституціях світу. *Юридична Україна*. 2009. № 4. С. 30-33.

116. Христова Ю. В. Право на розумний строк розгляду справи в практиці Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 69-75.

117. Хрімлі О. Інститут захисту прав інвесторів: поняття й особливості. *Право України*. 2016. № 3. С. 222-228.

118. Цимбалюк М. М. Нормативне закріплення прав людини як гуманістичної цінності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 52-60.

119. Чалий П. Елемент державності – інститут громадянства. *Політика і час*. 2001. № 1. С. 13-19.

120. Черней В. Конституційне забезпечення прав людини в Україні. *Право України*. 1999. № 10. С. 93-94.

121. Чистоколяний Я. В. Права і свободи людини в конституційному праві України та Європейського Союзу: порівняльний аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 43-46.

122. Шаповал В. Конституційні статуси людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 57-76.

123. Шаповал Т. Основні права і свободи в механізмі конституційного регулювання. *Юридична Україна*. 2010. № 10 (94). С. 53-57.

124. Шаптала Н. Співвідношення конституційних прав і свобод людини і громадянина та забезпечення національної безпеки

України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 6. С. 181-186.

125. Швець Ю. Ю. Роль Конституційного суду в захисті права особи на охорону здоров'я. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 36-39.

126. Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики. Науково-практичні матеріали апеляційного суду Запорізької області 2011 р. С. 5.

127. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. № 2. С. 55-59.

128. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ: Реферат, 2006. 829 с.

129. Шемшученко Ю. Конституція України і права людини. *Право України*. 2001. № 8. С. 13-15.

130. Шишкіна Е. Деякі аспекти правової природи рішень Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2005. № 9. С. 102-105.

131. Шумак І. Поняття громадянських прав і свобод людини в Україні. *Право України*. 1999. № 10. С. 14-16.

132. Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/03/13/20190313101256-68.pdf>

133. Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році. Щодо виконання рішення Європейського суду з прав людини у справі «Андреєва проти України». URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/03/13/20190313101256-68.pdf>

134. Яковенко А. Некоторые вопросы ответственности судей в Украине, в случае если Европейский суд по правам человека указал в их решениях на нарушение прав человека. *Leges si Viata*. 2017. № 2, ч. 2. С. 132-134.

135. Яременко А. Реалізація права громадян на свободу зібрання та громадський порядок: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*. 2006. С. 494-495.

Для нотаток

Навчальне видання

Наливайко Лариса Романівна

Степаненко Кирило Володимирович

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ
ПРАВ ЛЮДИНИ**

Навчальний посібник

Підп. до друку 14.05.2019. Формат 60x84/16. Друк – цифровий.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 11,00. Обл.-вид. арк. 11,50. Тираж – 50 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018